

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

РЯБЧЕНКО ВАСИЛЬ ВІКТОРОВИЧ

УДК 342.9:347.998.85(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА
ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДАХ
УКРАЇНИ**

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **В.В. Рябченко**

Науковий керівник
СОПЛІКО Ірина Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри теорії держави
і права, конституційного та
адміністративного права

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Рябченко В.В. Процесуальні форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право». – Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут», Київ, 2026.

Визначено авторське поняття процесуальної форми адміністративного судочинства щодо розгляду справ про захист права на підприємництво. Визначено види вказаної форми: процесуальна форма загального позовного провадження; процесуальна форма спрощеного позовного провадження; процесуальна форма провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів; процесуальна форма провадження у справах за зверненнями податкових, митних органів; процесуальна форма провадження у справах щодо застосування санкцій; процесуальна форма провадження у справах щодо оскарження актів чи бездіяльності суб'єкта виконання судового рішення; процесуальна форма провадження у справах щодо здійснення державного регулювання, контролю та нагляду у сфері медіа.

Виділено чотири умовні етапи становлення адміністративної юстиції на території України як засобу захисту права на підприємницьку діяльність. На першому етапі відсутнє усвідомлення законодавцем необхідності існування спеціальної процесуальної форми розгляду та вирішення таких справ, яка б враховувала їх специфіку: виникнення у публічно-правових відносинах та водночас, безпосереднє відношення до здійснення господарської діяльності. На другому етапі відбувається активне становлення адміністративної юстиції, в тому числі системи адміністративних судів, що створювало перспективи побудови дієвої системи захисту прав суб'єктів господарювання. Третій етап розпочинається із становленням Радянської влади на території України та

завершується набуттям Україною незалежності. На четвертому етапі відбувається активне становлення системи адміністративної юстиції.

Вказано на перспективність досвіду сучасного законодавчого врегулювання процедури вирішення публічно-правових спорів у Німеччині, Франції та Бельгії щодо врахування специфіки спорів у сфері господарської діяльності.

Обґрунтовано, що публічно-правові спори у сфері здійснення підприємницької діяльності як предмет юрисдикції адміністративних судів охоплюють як спори, що безпосередньо стосуються реалізації права на підприємництво, так і спори, у яких рішення адміністративного суду не на користь суб'єкта підприємницької діяльності може унеможливити або ускладнити здійснення підприємницької діяльності, тобто будь-які спори, що виникають у зв'язку із здійсненням підприємницької діяльності.

Обґрунтовано, що недостатня передбачуваність та невинуватена тривалість провадження є неприпустимими для адміністративного судочинства як ефективного засобу захисту права на підприємництво, з огляду на специфіку підприємницької діяльності. Тому до позовного провадження як процесуальної форми захисту права на підприємництво в адміністративних судах виділено такі загальні вимоги, як: деталізованість процедури та водночас чіткість визначення його положень на законодавчому рівні.

Визначено, що під час перевірки адміністративним судом оспорюваного акту суб'єкта владних повноважень суд може вийти за межі предмету доказування за позовними вимогами.

Визначено, що інстанційний перегляд судових рішень у досліджуваній категорії справ побудовано на основі німецької моделі інстанційного перегляду, з окремими національними особливостями: можливість перегляду справи у повному обсязі та ухвалення суб'єктом перегляду власного рішення по суті справи (апеляційна інстанція);

передбаченість законодавством певних обмежень щодо доступу до суду касаційної інстанції.

Обґрунтовано, що законодавством не закріплено чітких критеріїв обґрунтованості апеляційної скарги, у зв'язку із чим апеляційними судами нерідко приймаються ухвали про визнання поданих апеляційних скарг необґрунтованими без достатніх для цього підстав.

Подальший розвиток примирних процедур, зокрема процедури медіації у виконавчому провадженні у досліджуваній категорії справ пов'язується із необхідністю урахування неприпустимості залежності виконання судового рішення від проведення чи не проведення примирних процедур, з огляду на вимоги безумовності судового рішення.

Виділено такі найпоширеніші проблеми реалізації права на виконання судового рішення: неможливість точного визначення предмета судового розгляду у випадках судового оскарження постанови про відкриття виконавчого провадження; нестабільність судової практики при вирішенні питання поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження актів виконавця рішення адміністративного суду; нечіткість визначення у законодавстві окремих питань судової юрисдикції щодо скарг на акти виконавця судового рішення. Варто прогнозувати поступове вирішення таких проблем із напрацюванням судової практики та її узагальнень, з урахуванням юридичного змісту верховенства права, розумності строків, забезпечення права на оскарження актів виконавця та інших засад виконавчого провадження.

Відповідно до функцій адміністративного суду як суб'єкта забезпечення правопорядку, законності та надання допомоги суб'єкту владних повноважень у реалізації його компетенції, обґрунтовано необхідність закріплення у законодавстві про адміністративне судочинство відповідного обов'язку адміністративного суду.

Обґрунтовано, що з огляду на притаманність підприємницькій діяльності істотного суспільного значення, набуває актуальності уточнення

малозначності як критерію обрання порядку розгляду конкретної справи про захист права на підприємництво (загальне позовне провадження чи спрощене позовне провадження).

Визначено, що актуальна практика Європейського суду з прав людини щодо застосування статей 6 та 13 Європейської конвенції з прав людини є основою для подальшого розвитку процесуальної форми розгляду і вирішення адміністративних справ про захист права на підприємництво. При цьому вказано на вихідний характер поняття справедливості як загальносоціальної категорії. Сферою реалізації справедливості в національному адміністративному судочинстві виступає не тільки власне процесуальна діяльність адміністративного суду, але й судові рішення адміністративного суду як акт правосуддя.

Доведено, що забезпечення права на справедливий суд (пункт 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини) передбачає реалізацію не тільки положень про справедливий суд, закріплених у Європейській конвенції з прав людини та практиці Європейського суду з прав людини, але й вимог природного права, що сліднують із об'єктивних закономірностей: поведінки людини, взаємодії між людьми, діяльності та взаємодії соціальних утворень як дійсних та потенційних учасників судового процесу.

Оперативність адміністративного судочинства у досліджуваних справах визначено умовою визнання його ефективним засобом правового захисту відповідно до статті 13 Європейської конвенції з прав людини. Наголошено, що викликом постає нестабільна судова практика щодо належного засобу правового захисту у випадку тривалого невиконання судового рішення. Обгрунтовано, що критерії обрання належного засобу захисту мають ширше висвітлюватись у аналітичних матеріалах діяльності судової влади (огляди, дайджести) на Єдиному веб-порталі судової влади України.

***Ключові слова:** процесуальна форма, захист, право на підприємництво, адміністративний суд, адміністративне судочинство,*

форма правового захисту, ефективність, право на підприємницьку діяльність, право на справедливий суд, довіра до судової влади, судовий захист, судова адміністративна юрисдикція.

ABSTRACT

Riabchenko V.V. Procedural forms of protection of the right to entrepreneurship in the administrative courts of Ukraine. – *On the manuscript rights.*

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 «Law». – State Non-profit Enterprise «State University «Kyiv Aviation Institute», Kyiv, 2026.

The author's concept of the procedural form of administrative justice regarding the consideration of cases on the protection of the right to entrepreneurship is determined. The types of the specified form are determined: the procedural form of general claim proceedings; the procedural form of simplified claim proceedings; the procedural form of proceedings in cases on the appeal of regulatory legal acts; the procedural form of proceedings in cases on appeals of tax and customs authorities; the procedural form of proceedings in cases on the application of sanctions; the procedural form of proceedings in cases on the appeal of acts or inaction of the subject of the execution of a court decision; the procedural form of proceedings in cases on the implementation of state regulation, control and supervision in the media sector.

Four conditional stages of the formation of administrative justice in the territory of Ukraine as a means of protecting the right to entrepreneurship are distinguished. At the first stage, there is no awareness by the legislator of the need for a special procedural form of consideration and resolution of such cases, which would take into account their specifics: the emergence in public legal relations and, at the same time, a direct relationship to the implementation of economic activity. At the second stage, the active formation of administrative

justice, including the system of administrative courts, is taking place, which created prospects for building an effective system for protecting the rights of business entities. The third stage begins with the establishment of Soviet power in the territory of Ukraine and ends with Ukraine gaining independence. At the fourth stage, the active formation of the system of administrative justice is taking place.

The perspective of the experience of modern legislative regulation of the procedure for resolving public-law disputes in Germany, France and Belgium in terms of taking into account the specifics of disputes in the field of economic activity is indicated.

It is substantiated that public-law disputes in the field of entrepreneurial activity as a subject of jurisdiction of administrative courts cover both disputes that directly relate to the exercise of the right to entrepreneurship, and disputes in which the decision of the administrative court not in favor of the business entity may make it impossible or complicate the implementation of entrepreneurial activity, that is, any disputes that arise in connection with the implementation of entrepreneurial activity.

It is substantiated that insufficient predictability and unjustified duration of proceedings are unacceptable for administrative proceedings as an effective means of protecting the right to entrepreneurship, given the specifics of entrepreneurial activity. Therefore, the following general requirements have been identified for claim proceedings as a procedural form of protecting the right to entrepreneurship in administrative courts: the detail of the procedure and at the same time the clarity of the definition of its provisions at the legislative level.

It is determined that during the verification by the administrative court of the contested act of the subject of public authority, the court may go beyond the subject of proof for the claims.

It is determined that the instance review of court decisions in the studied category of cases is built on the basis of the German model of instance review,

with certain national features: the possibility of reviewing the case in full and the adoption by the subject of review of its own decision on the merits of the case (appellate instance); the provision by law of certain restrictions on access to the court of cassation.

It is substantiated that the legislation does not establish clear criteria for the validity of an appeal, in connection with which appellate courts often adopt decisions recognizing the submitted appeals as unfounded without sufficient grounds for this.

Further development of conciliation procedures, in particular mediation procedures in enforcement proceedings in the studied category of cases, is associated with the need to take into account the inadmissibility of the dependence of the execution of a court decision on the conduct or non-conduct of conciliation procedures, given the requirements of the unconditionality of the court decision.

The following most common problems of the implementation of the right to enforce a court decision are highlighted: the impossibility of accurately determining the subject of judicial proceedings in cases of judicial appeal of the resolution on the initiation of enforcement proceedings; instability of judicial practice in resolving the issue of the validity of the reasons for missing the deadline for appealing the acts of the executor of the administrative court decision; vague definition in the legislation of individual issues of judicial jurisdiction regarding complaints against the acts of the executor of a court decision. It is worth predicting a gradual resolution of such problems with the development of judicial practice and its generalizations, taking into account the legal content of the rule of law, reasonableness of deadlines, ensuring the right to appeal the acts of the executor and other principles of enforcement proceedings.

In accordance with the functions of the administrative court as a subject of ensuring law and order, legality and providing assistance to the subject of power in the exercise of its competence, the need to enshrine in the legislation on

administrative proceedings the corresponding duty of the administrative court is substantiated.

It is substantiated that, given the inherent nature of entrepreneurial activity of significant social importance, it becomes relevant to clarify the insignificance as a criterion for choosing the procedure for considering a specific case on the protection of the right to entrepreneurship (general claim proceedings or simplified claim proceedings).

It is determined that the current practice of the European Court of Human Rights on the application of Articles 6 and 13 of the European Convention on Human Rights is the basis for further development of the procedural form of consideration and resolution of administrative cases on the protection of the right to entrepreneurship. At the same time, the original nature of the concept of justice as a general social category is indicated. The sphere of implementation of justice in national administrative proceedings is not only the procedural activity of the administrative court itself, but also the judicial decision of the administrative court as an act of justice.

It is proven that ensuring the right to a fair trial (Article 6, paragraph 1 of the European Convention on Human Rights) involves the implementation of not only the provisions on a fair trial enshrined in the European Convention on Human Rights and the practice of the European Court of Human Rights, but also the requirements of natural law that follow from objective regularities: human behavior, interaction between people, activity and interaction of social entities as actual and potential participants in the judicial process.

The efficiency of administrative proceedings in the studied cases is determined by the condition of recognizing it as an effective means of legal protection in accordance with Article 13 of the European Convention on Human Rights. It is emphasized that the unstable judicial practice regarding the appropriate legal protection in the event of prolonged non-enforcement of a court decision poses a challenge. It is substantiated that the criteria for choosing an appropriate remedy should be more widely covered in analytical materials on

the activities of the judiciary (reviews, digests) on the Unified Web Portal of the Judiciary of Ukraine.

Keywords: *procedural form, protection, right to entrepreneurship, administrative court, administrative proceedings, form of legal protection, efficiency, right to entrepreneurial activity, the right to a fair trial, trust in the judiciary, judicial protection, judicial administrative jurisdiction.*

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

- *статті у наукових фахових виданнях України:*

1. Рябченко В.В. Процесуальні форми захисту права на підприємництво в адміністративних судах: проблематика наукового підходу. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С.139-154. DOI: 10.21564/2414-990X.161.274297
2. Рябченко В.В. Місце адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 160-165. DOI: 10.32782/39221447
3. Рябченко В.В. Оперативність позовного провадження як напрям розвитку процесуальних форм захисту права на підприємництво у адміністративному суді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 66. С. 53-56. DOI: 10.32782/2307-1745.2023.66.11
4. Рябченко В.В. Європейський досвід захисту права на підприємництво засобами судової адміністративної юрисдикції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2024. № 1(70). С.163-169. DOI: 10.18372/2307-9061.70.18499
5. Рябченко В.В. Забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах (на основі врахування правових позицій Європейського суду з прав людини).

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2024. № 70. С. 36-39. DOI: 10.32782/2307-1745.2024.70.7

6. Рябченко В.В. Касаційний перегляд як засіб контролю законності рішень адміністративних судів щодо захисту права на підприємництво. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2026. № 1. С. 41-47. DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11891*

- статті, що входять до наукометричної бази Scopus:

7. Problems of administrative and statutory regulation of the use of AI / V. Riabchenko et al. *Ceridap*. Mar 3, 2025. Fascicolo 1/2025. P. 215-229. DOI: 10.13130/2723-9195/2025-1-60

- наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Рябченко В.В. Забезпечення ефективності процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах. *Трансформація законодавства України в період дії правового режиму воєнного стану та у післявоєнний час* : Матеріали круглого столу, м. Харків. 2023. С. 172–174.

9. Рябченко В.В. Юрисдикція адміністративного суду щодо виконання рішень у справах, пов'язаних із захистом права на підприємництво: окремі проблемні питання. *Протидія терористичним актам у міському середовищі* : Матеріали наукового форуму, м. Київ. 2023. С. 114–116.

10. Рябченко В.В. Види процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 23 лютого 2024 р. С. 257–259.

ЗМІСТ

Вступ.....	13
Розділ 1. Теоретико-правові основи процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах.....	23
1.1 Генеза та світовий досвід захисту права на підприємництво засобами судової адміністративної юрисдикції.....	23
1.2 Місце адміністративного судочинства серед інших форм захисту права на підприємництво.....	38
1.3. Поняття процесуальної форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах та види процесуальних форм	56
Висновки до розділу 1.....	77
Розділ 2. Юридична характеристика проваджень в адміністративному судочинстві як процесуальних форм захисту права на підприємництво	81
2.1 Позовне провадження як процесуальна форма захисту права на підприємництво в адміністративних судах.....	81
2.2 Перегляд судових рішень адміністративними судами у справах, пов'язаних із захистом права на підприємництво	105
2.3 Виконання судових рішень в адміністративних справах, пов'язаних із захистом права на підприємницьку діяльність.....	129
Висновки до розділу 2.....	147
Розділ 3. Європейський досвід розвитку процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність та розвиток національного адміністративного судочинства.....	153
3.1 Ефективність процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах	153
3.2 Розвиток процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах у контексті забезпечення права на справедливий суд	174
Висновки до розділу 3.....	195
Висновки.....	198
Список використаних джерел.....	211
Додатки.....	242

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Важливим напрямком діяльності демократичної, соціальної, правової держави є захист прав, свобод, законних інтересів фізичних, юридичних осіб від порушень з боку суб'єкта владних повноважень. Вирішення цього завдання набуває особливої актуальності в період воєнного стану, коли судова система, з одного боку, та сфера підприємництва, з іншого, знаходяться в умовах загрози національній безпеці держави та чисельних ризиків політичного, правового, організаційного, фінансового, інформаційного, кадрового характеру. Враховуючи імперативний характер рішень, дій суб'єктів владних повноважень у сфері підприємництва, основним засобом забезпечення законності у цій сфері виступає адміністративне судочинство.

Практика діяльності адміністративних судів свідчить про наявні проблеми, пов'язані із визначенням підсудності або порядку розгляду адміністративних справ за участю державних, інших органів, осіб та суб'єктів підприємницької діяльності. Встановлені Кодексом адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV процедури розгляду публічно-правових спорів, які виникають у сфері підприємництва, виявляються недостатньо ефективними, такими, що не забезпечують особам, які звернулись до адміністративного суду, повноцінної реалізації права на захист від чиновницького свавілля. Виникають також проблеми, пов'язані із визначенням підсудності справ адміністративної юрисдикції, предмет яких стосується публічно-правових спорів у сфері підприємництва. Спроби врегулювання існуючих проблем шляхом роз'яснень вищих органів судової влади навряд можна назвати ефективними, а прийняття змін до Кодексу адміністративного судочинства України у 2017 році з метою уніфікації процедур судового розгляду судів

цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції не вирішили більшості проблем, наявність яких відзначали дослідники.

Значною мірою виникнення проблем правового регулювання та правозастосовної практики адміністративних судів пов'язане із існуючими недоліками адміністративного процесуального та адміністративного матеріального законодавства, норми якого регулюють відносини у сфері підприємництва (наявність прогалин, колізій). Вказане свідчить про необхідність теоретичного дослідження вдосконалення процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах.

Аналіз існуючих наукових досліджень дозволяє виділити такі напрямки наукових досліджень: 1) загальне визначення сутності публічно-правового спору (Ю.С. Педько, О.В. Скочиляс-Павлів, К.О. Тимошенко, Н.Є. Хлібороб), а також видових по відношенню до нього явищ: адміністративно-правовий спір (Л.В. Бринцева, О.Б. Зеленцов, Д.В. Лученко, Н. Б. Писаренко, В. А. Сьоміна, Г.Й. Ткач), державно-правовий конфлікт (Ю.Г. Барабаш); 2) аналіз окремих видів правових відносин у сфері підприємництва: реєстраційні провадження (О.Г. Юшкевич), організація суб'єктів владних повноважень (М.П. Гурковський), окремі напрямки державної реєстрації (І.В. Антипенко, Я.Є. Барц, І.В. Михайлишин, Т.В. Мехтієва, К.В. Ростовська), проблеми реалізації регуляторної політики держави (А.В. Власюк); 3) контролю і нагляду у сфері господарської діяльності (С.Л. Серов, Н.В. Никитченко); 4) публічно-правових спорів у сфері господарської діяльності як предмету адміністративного судочинства (О.А. Веденяпін); 5) державного управління у сфері господарювання (С.І. Бевз).

Окремі аспекти вдосконалення процесуального порядку розгляду і вирішення публічно-правових спорів досліджували вітчизняні та зарубіжні учені, серед яких: О.М. Балашов, Б. Б'єландо Гарін (B. Belando Garín), Р. Боста (R. Bousta), К. Бухзер-Мартін (C. Buchser-Martin), Н.О. Васильченко,

В.В. Гриценко, Б. Камарілло Круз (B. Camarillo Cruz), Х. Карбалло Мартінез (G. Carballo 4 Martínez), А. Егурен Гурручага (A. Eguren Gurruchaga), К. Есплюгес Барона (C. Esplugues Barona), І.О. Корецький, Ф. Курвуазьє (F. Courvoisier), Н.С. Кучерук, Н.А. Мазаракі, Б. Монту (B. Manteaux), Д. Маррані (D. Marrani), Ж.А. Міріманов (J. A. Mirimanoff), Р.Ф. Мустафін, А.С. Новосад, А.Г. Пишна, М.Я. Поліщук, А. Сагар (A. Sagar), С. Сан-Крістобаль Реалес (S. San Cristóbal Reales), Ж.-М. Сове (J.-M. Sauvé), В.О. Тімашова, Т. Гарсія Товар (T. García Tovar), Д.Г. Фільченко та інші науковці.

Таким чином, предметом досліджень виступають або визначення публічно-правового спору у цілому, або специфіка правовідносин в окремих сферах підприємницької діяльності, або окремі засоби і способи реалізації державно-владних повноважень щодо контролю підприємницької діяльності. Крім того, слід відмітити такий напрямок наукового пошуку як дослідження сутності та особливостей окремих видів публічно-правових спорів та публічно-правових конфліктів, визначених, виходячи з відповідних сфер правовідносин (А.О. Веденяпін, А.К. Гасанова, Н.М. Гладка, М.Г. Кобилянський, М.І. Цуркан).

Крім вказаних вище досліджень, робота має базуватись також на загальних наукових здобутках у сфері адміністративного права та адміністративного судочинства, а також окремих наукових результатах у сфері цивільного права та процесу. В цьому розрізі слід відмітити роботи таких вчених, як: В.Б. Авер'янов, Н.В. Александрова, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, Ю.В. Георгієвський, І.П. Голосніченко, Е.Ф. Демський, С.В. Ківалов, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, І.Б. Коліушко, В.В. Комаров, Р.О. Куйбіда, О.І. Миколенко, О.М. Пасенюк, В.Г. Перепелюк, І.М. Сопілко, В.С. Стефанюк, М.М. Тищенко.

Проте, проблема визначення сутності процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах ще не була

належним чином піддана науковому аналізу, що обумовило актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 № 5, Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526, Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021, Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 27.09.2021 № 487, Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, а також у межах плану наукових досліджень Факультету права та міжнародних відносин Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» (при виконанні робіт – Національний авіаційний університет), зокрема, кафедри конституційного та адміністративного права, теми «Людиноцентризм публічного права України» (державний реєстраційний номер 0124U003363).

Тема дисертації відповідає освітньо-науковій програмі «Право» за спеціальністю 081 «Право» 08 «Право» в КАІ (зокрема, ОК 1.3.1, ОК 1.3.2, ОК 1.3.3 та ОК 1.3.4).

Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні наукового підходу щодо вдосконалення процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах та формування конкретних пропозицій і рекомендацій щодо усунення прогалин і колізій у чинному адміністративному законодавстві.

Мета дослідження зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

- сформулювати та розкрити методологію дослідження процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах;
- встановити місце адміністративного судочинства серед інших форм захисту права на підприємництво;
- здійснити аналіз історичних тенденцій та світового досвіду захисту права на підприємництво засобами судової адміністративної юрисдикції;
- обґрунтувати поняття процесуальної форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах та види процесуальних форм;
- розкрити особливості позовного провадження як процесуальної форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах;
- встановити юридичний зміст проваджень щодо перегляду судових рішень адміністративними судами у справах, пов'язаних із захистом права на підприємництво;
- виявити проблеми реалізації процесуальної форми виконання судових рішень в адміністративних справах, пов'язаних із захистом права на підприємництво та запропонувати шляхи їх вирішення;
- виділити актуальні проблеми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах у процесуальних формах та обґрунтувати пропозиції щодо забезпечення ефективності процесуальних форм захисту;
- запропонувати напрями удосконалення процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах на основі врахування правових позицій Європейського суду з прав людини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері адміністративного судочинства.

Предметом дослідження є правові форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання. За допомогою діалектичного методу з'ясовано сутність адміністративного судочинства як процесуальної форми руху адміністративної справи щодо публічно-правового спору у сфері підприємництва. Застосування формально-юридичного методу дозволило проаналізувати та розкрити зміст понять та норм права, необхідних для дослідження.

За допомогою застосування методу порівняльного аналізу разом із методом синтезу з'ясовано теоретико-правові основи захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах у процесуальній формі (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.2). Застосування логіко-семантичного методу надало можливість встановити сутність поняття процесуальної форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах (підрозділ 1.3). Метод систематизації (класифікації та групування) та також системно-структурний метод покладено в основу виділення видів процесуальних форм захисту (підрозділи 1.3, розділ 2). За допомогою методів синтезу, системно-структурного методу у взаємозв'язку із формально-юридичним методом визначено правову природу, сутність та особливості процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1). Поєднання діалектичного, формально-юридичного методів дозволило охарактеризувати особливості процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах, розкрити їх окремі проблемні питання (підрозділ 3.1). Застосування методу дедукції у взаємозв'язку із формально-юридичним методом дозволило узагальнити отримані результати дослідження, визначити основні проблеми адміністративного матеріального та процесуального законодавства та визначити напрямки його вдосконалення (розділ 3). Застосування у взаємозв'язку таких

методів, як формально-юридичного, порівняльного аналізу, синтезу дозволило обґрунтувати конкретні пропозиції щодо усунення недоліків у чинному адміністративному матеріальному і процесуальному законодавстві, а також вдосконалення практики його застосування при реалізації процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах (розділи 2, 3).

Науково-теоретичне підґрунтя роботи становлять роботи філософсько-правового напрямку, наукові напрацювання у галузі загальної теорії права, публічного адміністрування, адміністративного права та процесу, цивільного процесуального права, а також наукові напрацювання деяких інших суміжних галузей національної правової науки, окремі зарубіжні правові дослідження.

Нормативною базою роботи є Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, Кодекс адміністративного судочинства України, окремі міжнародні акти у сфері судочинства та основних прав людини, правові позиції Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України, правові позиції вищих судів, інше національне адміністративне матеріальне законодавство щодо взаємовідносин між суб'єктами владних повноважень та суб'єктами підприємницької діяльності. Емпіричну базу дослідження становить судова практика адміністративних та господарських судів, дані судової статистики, політико-правова публіцистика, енциклопедичні та довідкові видання.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням, присвяченим обґрунтуванню наукового підходу щодо вдосконалення процесуальних форм захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах та формуванню конкретних пропозицій і рекомендацій щодо усунення прогалин і колізій у чинному адміністративному законодавстві.

уперше:

- здійснено періодизацію історичного розвитку форм захисту права на підприємництво на території сучасної України;

- на основі актуальних наукових позицій щодо визначення процесуальних форм адміністративного судочинства надано авторське визначення поняття процесуальної форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах;

- здійснено систематизацію процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах відповідно до системи проваджень у адміністративному судочинстві;

удосконалено:

- ознаки позовного провадження як процесуальної форми захисту прав, свобод, законних інтересів в адміністративному судочинстві та визначено вимоги щодо позовного провадження у досліджуваних справах з урахуванням специфіки підприємницької діяльності: деталізація та водночас чіткість нормативного визначення його положень;

- положення щодо застосування примирних процедур на стадії виконавчого провадження у адміністративному судочинстві та обґрунтовано неможливість застосування примирних процедур у справах щодо застосування штрафу, коли штраф застосовується як засіб судового контролю за виконанням рішення адміністративного суду (ч.ч. 2, 7 ст. 382 КАС України);

- положення щодо практики ЄСПЛ як основи подальшого розвитку процесуальних форм захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів в адміністративних судах, визначено напрями врахування практики ЄСПЛ при розгляді досліджуваних справ: справедливість як загальносоціальна категорія; оперативність адміністративного судочинства.

дістали подальшого розвитку:

- науковий підхід щодо дослідження процесуальних форм, сформульовано підхід щодо дослідження процесуальних форм розгляду досліджуваних справ, який ґрунтується на авторському визначенні співвідношення понять процесуальної форми та провадження в адміністративному судочинстві як форми та змісту;
- визначення місця адміністративного судочинства серед форм захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, визначено місце адміністративного судочинства серед форм захисту права на підприємництво;
- категорія інстанційного перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві, визначено особливості інстанційного перегляду судових рішень у досліджуваній категорії адміністративних справ;
- проблематика забезпечення ефективності адміністративного судочинства, визначено та систематизовано проблеми забезпечення ефективності адміністративного судочинства при розгляді досліджуваних справ, виділено загальні та спеціальні (притаманні саме досліджуваній категорії справ) проблеми.

Практичне значення отриманих результатів у:

- *науково-дослідній роботі КАІ:* для подальшого розвитку теоретичних положень щодо процесуальних форм у адміністративному судочинстві (акт про впровадження від 23.03.2026);
- *правотворчій діяльності:* для вдосконалення положень чинних нормативно-правових актів щодо вдосконалення процесуальних форм у адміністративному судочинстві;
- *сфері правозастосування:* для розвитку тлумачення положень чинного законодавства при розгляді справ адміністративним судом (акт про впровадження в діяльність Верховного Суду);

- сфері освітнього процесу КАІ використані для підготовки навчальної літератури з дисциплін «Адміністративний процес», «Адміністративне судочинство», інших навчально-методичних матеріалів, підготовки та видання іншої спеціальної літератури з роз'яснення положень законодавства про адміністративне судочинство (акт про впровадження від 30.03.2026).

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки виконання наукового завдання у цілому, його окремих аспектів, отримані узагальнення та висновки оприлюднено на одному круглому столі, одному науковому форумі та одній міжнародній науково-практичній конференції: «Трансформація законодавства України в період дії правового режиму воєнного стану та у післявоєнний час» (Харків, 2023), «Протидія терористичним актам у міському середовищі» (Київ, 2023), «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи» (Київ, 2024).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане автором самостійно. У дисертації наукові ідеї та розробки співавторів, а також матеріали і висновки кандидатської дисертації не використовувалися. Усі сформульовані положення, висновки та пропозиції обґрунтовано на основі особистих досліджень.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 10 наукових працях, серед яких 6 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України, 1 у наукометричній базі Scopus та 3 тезах наукових повідомлень на круглому столі, науковому форумі та міжнародній науково-практичній конференції.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, які включають у себе вісім підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, з яких 198 сторінок основного тексту. Список використаних джерел складається з 232 найменувань, додатки викладено на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФОРМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДАХ

1.1. Генеза та світовий досвід захисту права на підприємництво засобами судової адміністративної юрисдикції

Суб'єктами «державного впливу» на економічні відносини є не тільки спеціально уповноважені органи виконавчої влади (АМК України, Національний банк України тощо), але й суб'єкти законодавчої та зокрема, судової влади. Рішення органів судової влади, в тому числі адміністративних судів, безпосередньо впливають на перебіг економічних відносин. Адміністративні суди розглядають достатньо широке коло справ, що виникають у сфері економіки: щодо реалізації податкової політики; щодо реалізації політики у сфері соціального захисту та зайнятості населення; щодо реалізації публічної фінансової політики; щодо забезпечення реалізації політики держави у сфері економіки (митна справа, державне регулювання тарифів та цін, управління об'єктами комунальної чи державної власності, державні закупівлі). Необхідно підтримати позицію, що ефективність захисту прав адміністративним судом значною мірою залежить від його своєчасності, при тому що адміністративний суд не може підміняти собою орган влади, а отже навіть отримавши позитивне рішення адміністративного суду, доводиться чекати поки орган влади прийме своє рішення. Значення діяльності судової влади у регулюванні економіки у кризових умовах - у розкритті конституційного потенціалу закріплених у Конституції основ економічного порядку, що здійснюється шляхом тлумачення норм Конституції, формування правової позиції у

конкретній справі, а також розгляду та вирішення спорів, що виникають у сфері економіки [76, с. 324, 332, 334; 187].

Запровадження адміністративної юстиції у національну правову систему свідчить про імплементацію передового зарубіжного досвіду державотворення, відповідно до якого адміністративні суди є визнаним ефективним способом захисту суб'єктивних прав та інтересів від порушень з боку суб'єктів державної та місцевої влади [210, с. 52]. Не є винятком і права підприємців. Так, у 2023 році на розгляді Касаційного адміністративного суду перебувало 559 справ щодо оскарження актів, рішень Президента України, Верховної Ради України, ВРП, ВККС України, та суб'єктів кадрових процедур щодо членів ВРП [53, с. 4]. У 2023 році до адміністративних судів першої інстанції надійшло більше 170 тис. справ з питань праці та зайнятості населення, соціального захисту, житла; більше 23 тис. справ щодо податків та зборів, більше 5 тис. справ у сфері економіки та фінансів [9, с. 7]. Водночас, значні недоліки, які має сьогодні адміністративне судочинство як механізм захисту права на підприємництво актуалізує здійснення комплексного дослідження та формулювання на цій основі подальших напрямів його вдосконалення, умовою чого є опрацювання відповідних історичних тенденцій.

Характеризуючи судовий захист прав суб'єктів здійснення підприємницької діяльності, в тому числі й захист їх прав у публічно-правових відносинах, варто зазначити, що вказаний захист обумовлювався загальними тенденціями розвитку судової влади: підпорядкованість судів адміністрації, юрисдикція судів (не повноцінне вирішення спорів, а переважно «допомога» сторонам у їх вирішенні). Такий стан характерний для часів Київської Русі. Істотні зміни почали відбуватись лише у XII столітті, коли почав утворюватись прообраз перших спеціалізованих судів для суб'єктів торгівлі (суди для торговельного стану та перші купецькі корпорації) [43, с. 72]. Водночас, не існувало судової спеціалізації щодо вирішення публічно-правових спорів, в яких однією із сторін виступав би

суб'єкт господарювання. Спори суб'єктів господарювання із суб'єктами державної влади розглядались у загальному порядку, як правило за правилами цивільної юрисдикції, разом із усіма іншими скаргами щодо актів органів влади, що виходили від фізичних осіб. Вказане не сприяло врахуванню специфіки таких спорів та їх складності, а отже не сприяло ефективності захисту прав суб'єктів господарювання.

Адміністративна юстиція почала функціонувати на території України з XVI-XVII століть, хоча ідеї для її зародження мали місце набагато раніше - за часів Великих литовських статутів. Так, після Переяславської Ради на території Лівобережної України функціонував єдиний орган, який називався Чолобитний наказ, що мав функції, подібні до адміністративної юстиції: прийняття позовів приватних осіб на акти чи бездіяльність посадових осіб того часу; контроль щодо діяльності інших урядових установ. Він був найбільш важливою установою у тогочасній системі державного управління. У подальшому система адміністративної юстиції активно розвивається, оновлення носять принциповий характер. Так, у XIX столітті у законодавстві та правозастосовній практиці починає використовуватись поняття «нагляд», що здійснювався Сенатом та прокуратурою. Наприкінці XIX століття зароджується ідея створення спеціалізованої установи, яка б вирішувала спори в управлінських справах на засадах неупередженості. Територіальні органи такої установи повинні були мати обласний рівень, а найвищим органом у цій системі адміністративної юстиції був Сенат. Вже незабаром така система вже була створена на папері та реально функціонувала. Так, Функції вищого органу адміністративної юстиції належали Сенату, а безпосереднім їх виконавцем був Перший департамент Сенату. Сенат розглядав справи про скарги між громадянами та державою, зокрема про: акти фінансових органів, неправильне залучення окремих категорій осіб до відбування повинностей, розміру пенсій та заробітних плат для держслужбовців. Сенат вирішував також компетенційні спори між органами влади. Крім того, Сенат

виконував функції судової апеляційної інстанції стосовно рішень адміністративних колегій при губернських судах [1; 5; 210, с. 55-57].

Попри окреслені процеси зародження адміністративної юстиції, вони не торкнулись повною мірою захисту прав суб'єктів господарювання. Зберігався стан, за якого захист прав суб'єктів господарювання саме у публічно-правових відносинах здійснювався хоча й зазначеними органами та установами, але - у тому ж порядку, що й захист прав фізичних осіб, без врахування специфіки господарської діяльності.

Певний розвиток отримали в цей період суб'єкти, що мали спеціальну компетенцію щодо розв'язання господарських спорів: магістрати, комерційні суди з особливою компетенцією. Необхідно відмітити значний розвиток процедури діяльності таких суб'єктів: формування та утвердження у практиці та законодавстві засад та принципів їх діяльності, подібних до сучасних (незалежність судової установи від адміністрації, засади незмінюваності суддів, публічний та гласний характер судових засідань, змагальний характер процесу, врегулювання питань підвідомчості та підсудності); визначення вимог до судового рішення, його значення, порядок оскарження та виконання [43, с. 72].

У період національно-визвольних змагань закладено підвалини сучасної адміністративної юстиції незалежної України, доктрина української адміністративної юстиції продемонструвала себе самостійною складовою правового життя України. Так, протягом 1917-1921 років відбувалось активне становлення системи суб'єктів вирішення публічно-правових спорів: суд з адміністративних справ, утворений Тимчасовим урядом (1917 р.); Генеральний Суд Української держави (1918 р.); Вищий Адміністративний Суд (1920 р.). Юрисдикцією усіх цих судів охоплювався розгляд справ про оскарження громадянами актів суб'єктів державної влади. При чому на законодавчому рівні проводилась ідея щодо виключно судового порядку вирішення публічно-правових спорів. Втім, реально

переважна частина адміністративних скарг розглядалась у цей період у адміністративному порядку: міністерствами, виконкомами, відомствами, партійними комітетами, адміністрацією підприємств і установ. Протягом 1921-1923 років було розроблено концепцію системи адміністративних судів та порядку провадження у цих судах. На основі цих концепцій у 1923 році було розроблено проект Положення про Верховний адміністративний суд та про адміністративні суди місцевого рівня [210, с. 57-59].

У період національно-визвольних змагань система адміністративної юстиції, в тому числі і щодо справ про захист прав суб'єктів господарювання, проходила етап активних змін, внаслідок чого особливості розгляду публічно-правових спорів у цій сфері не знайшли свого належного законодавчого закріплення та врахування на практиці при здійсненні правосуддя.

У 1927 році спільною постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету та Раднаркому СРСР, з метою розвантаження судової системи від справ щодо малозначних правопорушень (маловажні праволомства) повноваження щодо розгляду таких справ були передані до окружних виконавчих комітетів (їх адміністративних відділів) та районних виконавчих комітетів, яким також було надано право вживати заходів адміністративного впливу у зв'язку із вчиненням малозначних правопорушень. У цьому ж році було прийнято Адміністративний Кодекс УРСР, який містив норми про адміністративні акти, заходи впливу, трудову повинність, обов'язки населення у певних випадках та інші питання, а також норми про адміністративні правопорушення.

Після періоду національно-визвольних змагань і до здобуття Україною незалежності вирішення публічно-правових спорів, зокрема спорів громадян із суб'єктами владних повноважень відбувалось, переважно, у адміністративному порядку, а у судовому порядку вирішувались лише окремі категорії спорів, визначених у законодавстві. У правовій доктрині у різні часи висловлювались різні наукові позиції, які

були діаметрально протилежними: від повного заперечення адміністративної юстиції та констатації її чужерідності до визнання необхідності у існуванні адміністративних судів. Однією з поширених була позиція щодо наслідків неправомірного адміністративного акту. Так, якщо наслідком кримінального діяння є покарання, а наслідком цивільного правопорушення є відновлення права, то наслідком правопорушення, спричиненого адміністративним актом є відміна чи виправлення такого адміністративного акту. Лише із врегулюванням у 1987 році законодавчим актом питань судового оскарження неправомірних актів посадових осіб, якими завдано шкоду громадяни отримали можливість звертатись до адміністративного суду у загальному порядку [210, с. 57-60].

Радянський період характеризувався лише подальшим дистанціюванням від створення особливого порядку вирішення публічно-правових спорів у сфері господарської діяльності, або принаймні врахування специфіки таких спорів. Так, запровадження нових методів організації економічних відносин на основі централізованого планування призвело до трансформації і судових установ, уповноважених вирішувати господарські спори, зокрема появи державного арбітражу. До традиційних судових установ відношення з боку державного арбітражу було неоднозначним, традиційні судові установи розглядались, в цілому, як засіб здійснення опосередкованого впливу з боку органів державної влади на господарські відносини. При цьому органи арбітражу не належали до судової системи, а входили до складу суб'єктів державного управління [43, с. 73]. У цьому зв'язку варто підкреслити сутність арбітражу, якому притаманне вирішення спорів саме у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, або щодо інших приватних (як договірних, так і позадоговірних) відносин [34, с. 38]. Тому публічно-правові спори принципово не можуть розглядатись (і не розглядались у ті часи) у порядку арбітражу. Таким чином, для суб'єктів господарювання у ті часи залишалось дві форми захисту прав: адміністративна (у адміністративному

порядку), або судова, у порядку цивільного судочинства, але тільки у випадках, передбачених законом і лише з 1964 року.

Проголошення незалежності України зумовило необхідність реформування судової системи, в тому числі й системи адміністративної юстиції. У 1992 році Концепцією судово-правової реформи в Україні запроваджується адміністративне судочинство для розгляду спорів між громадянами та суб'єктами державного управління. Запроваджується цілісна система адміністративного судочинства із чітко виокремленими суб'єктами його здійснення як на місцевому рівні (адміністративні судді у складі місцевих судів), так і на центральному (Колегія в адміністративних справах Верховного Суду України), із перспективою її виділення у відокремлену систему. У подальшому Конституцією України закріплено універсальний характер судової юрисдикції, а Законом України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. адміністративне судочинство визначено як окрему форму реалізації судової влади, поряд цивільним, господарським, кримінальним та конституційним судочинством. Концептуально сучасний стан система адміністративного судочинства набула із прийняттям 06.06.2005 року Кодексу адміністративного судочинства України [210, с. 61-63].

У період 1990-2005 років адміністративна юстиція проходила період свого активного становлення. Так, у ході судово-правової реформи передбачалось вирішення таких завдань, як: забезпечення незалежності судових органів (в тому числі й органів адміністративної юстиції) від виконавчої та законодавчої влади; поступове запровадження спеціалізації судів; чітко визначити компетенцію різних ланок системи судів та інші. У цей період відбувалось становлення самих засад сучасної адміністративної юстиції [176, с. 95]. Тому до прийняття у 2005 році КАС України немає підстав говорити про існування ефективної спеціалізованої системи захисту права на підприємництво. Водночас, розвиток регулювання ринкових відносин у цей період сприяє підвищенню суспільного запиту

щодо діяльності адміністративної юстиції. Зокрема, створення спеціальних (вільних) економічних зон та територій пріоритетного розвитку зумовило постійні спори суб'єктів господарювання цих територій із органами влади щодо захисту прав інвесторів [199, с. 86].

Прийняття КАС України 16.06.2005 року необхідно вважати моментом запровадження сучасної системи захисту права на підприємництво в адміністративному суді. Запровадження системи адміністративних судів супроводжувалось численними проблемами як внутрішнього (організаційне забезпечення, налагодження взаємодії судів із зовнішніми суб'єктами: як учасниками провадження, так і іншими суб'єктами), так і зовнішнього характеру (недовіра до адміністративних судів з боку окремих представників правової спільноти). Зокрема, В.П. Юрченко вказує про відсутність належного фінансування, матеріально-технічного забезпечення, взаємодії між адміністративними судами та місцевими органами влади. Також вчена наводить думку экс-голови Вищого господарського суду України С.Ф. Демченка про розбіжність між юридичним і фактичним завданням адміністративних судів, яким є захист інтересів можновладців та влади, що вказані суди являють собою зручний інструмент маніпулювання результатами виборів, а також результатами розгляду спорів у економічній сфері. Втім, попри наведене, запровадження судової адміністративної юстиції було підтримано практично всіма представниками правової спільноти, як практиками, так і науковцями [210, с. 64].

З положень, що наводяться М.І. Смоковичем та В.М. Бевзенком можна виділити такі ключові етапи подальшого становлення адміністративного судочинства: закріплення спеціалізації адміністративних судів у законодавстві про судоустрій (2010 рік); конституційне закріплення мети діяльності та триланкової побудови системи адміністративних судів, визначення у законодавстві про судоустрій особливостей системи адміністративних судів (2016 р.);

розвиток процедури розгляду адміністративних справ (2017 р.); розвиток процедур розгляду справ щодо оскарження актів центрального органу виконавчої влади у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (2020 р.) [176, с. 99-101].

Сьогодні адміністративне судочинство розглядається як механізм ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, в тому числі як засіб здійснення судового контролю за діяльністю владних суб'єктів. Метою такого контролю визначено: захист відповідного суб'єктивного права; виправлення імовірної помилки суб'єкта влади; вказати суб'єкту влади на неприпустимість таких помилок у поальшому; забезпечення правової визначеності. Крім того, однією з переваг адміністративного судочинства як механізму захисту суб'єктивних прав визначено можливість остаточного вирішення спору без необхідності повторного звернення до господарського чи загального суду [19]. Таку позицію варто підтримати. Водночас, сьогодні варто констатувати істотні проблемні питання функціонування адміністративного судочинства як механізму ефективного захисту права на підприємництво, серед яких варто виділити наступні. По-перше, тривалість строків розгляду справ, що не узгоджується із швидкоплинним характером відносин у сфері господарювання. По-друге, брак засобів для використання спеціальних знань у сфері економіки та інших сферах, пов'язаних із господарюванням, подекуди недостатній рівень таких спеціальних знань у самих суддів, що заважає приймати обґрунтовані рішення у справах про оскарження актів спеціалізованих органів влади у сфері економіки. По-третє, значні традиції юридичного позитивізму, формалізм з боку суддів про розгляді справ, небажання брати на себе відповідальність, що заважає ефективно використовувати наявні процесуальні форми розгляду адміністративних справ (такі, як провадження у типових та зразкових справах).

Актуальний розвиток адміністративного судочинства відбувається у зв'язку із євроінтеграційними процесами України, з врахуванням

передового європейського досвіду функціонування адміністративної юстиції. Так, 24 листопада 2023 року у Львівському національному університеті відбулась Міжнародна конференція за участі представників Польщі, Австрії, Нідерландів з проблематики особливостей здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. Проблемними тематиками стали: ефективний доступ до правосуддя, розгляд справ, пов'язаних із розслідуванням воєнних злочинів, юрисдикційна предметність, судовий активізм та судова стриманість, оподаткування та публічна фінансова політика в умовах воєнного стану [28].

Як ефективний механізм захисту права на підприємництво адміністративне судочинство має значний потенціал. Такий висновок можна зробити за результатами використання адміністративного судочинства у цій сфері у розвинених європейських державах. Так, у Німеччині спори лише у сфері зовнішньої торгівлі можуть розглядаються Федеральним адміністративним судом за дев'ятьма процедурами. Виокремлюється окремий напрям роботи суду: господарське адміністративне право, що охоплює діяльність казино, правовий режим ставок, лотерейне право тощо [224, р. 43]. У Франції адміністративними судами розглядаються справи щодо оскарження рішень інспектора праці щодо надання дозволу на звільнення. Крім того, про значення врахування специфіки господарської діяльності при здійсненні правосуддя в адміністративних справах свідчить функціонування єдиної господарської та адміністративної палати у Касаційному суді Франції [221, р. 50; 227]. До адміністративної юрисдикції Касаційного суду Бельгії відносяться такі важливі для здійснення підприємницької діяльності справи: щодо державних закупівель, щодо містобудування, щодо експропріацій, щодо застосування норм екологічного права тощо [223, р. 208].

Врахування досвіду використання адміністративного судочинства у розвинених європейських державах надає змогу сформулювати певні пропозиції щодо розкриття потенціалу й національного адміністративного

судочинства як ефективного механізму захисту права на підприємницьку діяльність.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України, до завдань адміністративного судочинства відноситься не тільки справедливе та неупереджене, але й зокрема, своєчасне вирішення публічно-правових спорів. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС України, розумний строк визначено як зокрема, найкоротший строк, достатній для судового захисту, що не припускає невиправданих зволікань. Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 193 КАС України, адміністративний суд, за загальним правилом, розпочинає розгляд справи по суті не пізніше як через шістдесят днів після відкриття провадження у справі, а завершує - не пізніше ніж тридцять днів з дня початку розгляду справи по суті. Таким чином, типовий строк розгляду справи у адміністративному суді першої інстанції, встановлений КАС України, становить дев'яносто днів з дня відкриття провадження у справі. Водночас, судова практика свідчить, що реальна тривалість судових проваджень, як правило, перевищує ці строки.

Позитивне закріплення права на підприємницьку діяльність означає правову інституціоналізацію однієї з найважливіших складових ринкової економіки. При цьому ключовими положеннями, що визначають зміст такого права можна вважати: свобода підприємницької діяльності як загальна засада цивільного законодавства та принцип господарювання; принципи підприємницької діяльності; обсяг та зміст цивільно-правової відповідальності фізичної особи-підприємця. Право на підприємницьку діяльність є складовою не тільки правового механізму існування ринкової економіки, але й - правового порядку у сфері господарювання та державного управління макроекономічними процесами. При цьому основоположними є норми про зокрема, відповідальність держави перед людиною за свою діяльність. Окремим аспектом підприємницької діяльності є забезпечення прав споживачів на безпеку та якість товарів і послуг [70, с. 308-316].

Усталеним у юридичній літературі є визначення підприємництва як самостійної, систематичної, правомірної, економічної (господарської) діяльності, метою якої є виробництво продукції (товарів), надання послуг, виконання робіт та здійснення торгівлі для одержання прибутку. Гарантії прав суб'єктів підприємництва є важливою сферою державного регулювання підприємницької діяльності. Держава захищає споживачів від монополізму та недобросовісної конкуренції, а також забезпечує свободу конкуренції між суб'єктами підприємництва. Відносини органів влади із підприємцями будуються на основі податкової, фінансово-кредитної політики. Іншими чинниками є державне майно, система резервів, концесії, ліцензії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи; науково-технічні, економічні і соціальні програми національного та місцевого характеру тощо. Держава створює сприятливі організаційні та економічні умови для розвитку підприємництва, а також гарантує всім суб'єктам підприємництва рівні права та рівні можливості доступу до необхідних ресурсів, гарантує недоторканність майна, забезпечує захист власності підприємців. Зі свого боку суб'єкти підприємництва зобов'язані: не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, як тих що належать приватним особам, так і тих, що належать державі [34, с. 643]. Тому справедливою видається точка зору О.В. Баклана щодо визначення певних специфічних рис підприємництва: досягнення соціальних та економічних результатів; одержання прибутку. Такі риси визначено системоутворюючими чинниками щодо спеціальних функцій державного управління у сфері підприємництва [16, с. 357].

Таким чином, адміністративні справи щодо захисту права на підприємницьку діяльність мають істотну специфіку, яка має бути врахована при їх побудові. Серед усіх специфічних рис зазначених справ на першому місці по важливості забезпечення постає оперативність розгляду справ. У цьому зв'язку варто відмітити наявність сьогодні значної

кількості скасованих касаційною інстанцією судових рішень. З точки зору досягнення оперативності адміністративного судочинства така ситуація є вкрай несприятливою, оскільки касаційне оскарження, розгляд касаційної скарги займають значний проміжок часу, при цьому за результатами касаційного розгляду справа може бути повернута на новий розгляд до суду апеляційної або навіть першої інстанції (п. 2 ч. 1 ст. 349, ч.ч. 2, 3 ст. 353 КАС України). У значній кількості випадків судові рішення скасовуються з причин порушення саме процесуального законодавства, при цьому характер порушень свідчить про недоліки у самому законодавстві, можливості його неоднокового тлумачення. Так, апеляційний адміністративний суд дійшов висновку про пропуск відповідачем строку на апеляційне оскарження, оскільки відповідач звернувся зі скаргою більше ніж через місяць з дати направлення йому оскаржуваного судового рішення. Суд касаційної інстанції не погодився із таким висновком, оскільки направлення оскаржуваного рішення відбулось не за процедурою, встановленою законом, у матеріалах справи відсутнє поштове відправлення, яке б свідчило про направлення оскаржуваного рішення у належному порядку. Тому суд касаційної інстанції скасував оскаржувану ухвалу суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті апеляційного провадження та направив справу для продовження розгляду до апеляційного суду [100].

КАС України (як у редакції, чинній на час відповідних правовідносин, так і у поточній редакції) визначає два способи вручення копії судового рішення учаснику справи, який не був присутнім у судовому засіданні: рекомендованим листом з повідомленням про вручення; надіслати до електронного кабінету учасника (ч.ч. 5, 6 ст. 251 КАС України). При цьому значна увага приділяється законодавцем формальним ознакам таких способів (надіслання саме визначеним шляхом, своєчасність надіслання).

Відповідно до абз. 5 п. 37 Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 [131] у випадках, передбачених цим пунктом документи можуть надсилатись на адресу електронної пошти, яка вказана особою при поданні документів до суду, якщо така особа не має зареєстрованого електронного кабінету. Таким чином, зазначеною нормою встановлюється інший порядок, аніж той, що передбачено КАС України. Крім того, відповідні випадки, до яких відсилає норма абз. 5 п. 37 зазначеного Положення, чітко не визначені, згадуються документи, які: 1) внесені до АСДС (автоматизована система діловодства суду); 2) документи у справах, внесені до автоматизованих систем як електронні документи, засвідчені кваліфікованим електронним підписом. Таким чином, наявні норми різної юридичної сили, які неоднаково регулюють одні й ті ж правовідносини. Саме надмірна увага визначеним у спеціальному (процесуальному) законодавстві формальним ознакам у поєднанні із неоднозначністю правового регулювання сприяє неоднаковій судовій практиці застосування цих положень, що у випадках, коли справа стосується захисту права на підприємництво, спричиняє невиправдане зволікання судового захисту.

У країнах із добре розвиненими законодавчими традиціями чітко проводиться розмежування між загальним та спеціальним законодавством. Загальним законодавством встановлюються вимоги до тих чи інших юридичних процедур, а спеціальне - встановлює такі вимоги лише у виняткових випадках, а у цілому - спирається на вимоги загального законодавства. Так, відповідно до § 116 Регламенту адміністративного суду (Verwaltungsgerichtsordnung) від 21.01.1960 р. з урахуванням змін на 22.12.2023 р. (далі - VwGO) виділяються три способи надання судового рішення учаснику процесу залежно від того, чи відбувалось усне слухання справи: вручення; надсилання до офісу сторони протягом двох тижнів з моменту завершення усного слухання [232]. Необхідно зауважити про

відсутність визначення формальних ознак способів надання судового рішення учасникам справи, такі ознаки визначаються відповідно до загальних вимог ділового обороту. Такий підхід видається перспективним до запровадження у КАС України, що сприятиме як вдосконаленню законодавчої техніки викладення його положень, так і усуненню неоднозначної судової практики.

Іншим прикладом позитивного досвіду вдосконалення процесуальних форм захисту права на підприємництво у адміністративному суді є врахування швидкоплинності підприємницької діяльності шляхом встановлення спеціальних процедур, що застосовуються при розгляді таких справ. Так, відповідно до п. 1 § 123 VwGO адміністративний суд наділений повноваженням видати тимчасове розпорядження з метою врегулювання тимчасової ситуації у спірних правовідносинах, якщо це видається необхідним для запобігання значних збитків або запобігання загрозі насильства чи з інших причин. Тимчасове розпорядження може застосовуватись у справах, що стосуються: заборони призначення кандидата на вакантну посаду (службове право); надання приміщень для проведення конкретного студентського заходу (сфера вищої освіти); виплата інвестиційної допомоги чи іншої субсидії (законодавство про субсидії) тощо [222].

За національним законодавством, відповідно до ч. 2 ст. 150 КАС України визначаються підстави вжиття заходів забезпечення позову: імовірність істотного ускладнення чи унеможливлення виконання рішення суду або ефективного захисту прав внаслідок невжиття таких заходів; очевидність ознак протиправності поведінки суб'єкта владних повноважень та порушення такою поведінкою прав, свобод, інтересів позивача. Порівнюючи тимчасове розпорядження та забезпечення адміністративного позову, необхідно визнати їх різноплочинність: метою забезпечення позову є забезпечити можливість виконання судового рішення або забезпечити ефективність судового захисту, а метою

тимчасового розпорядження є запобігання виникнення збитків, насильства тощо у майбутньому. Крім того, тимчасове розпорядження визначається як додатковий та спеціальний захід порівняно із основним та загальним, яким є проміжний наказ щодо предмета спору, що спрямований на забезпечення реалізації прав заявника (п. 1 § 123 VwGO).

Інститут, подібний до «тимчасового розпорядження», є перспективний до запровадження у КАС України та сприятиме запобіганню випадків, коли провадження у адміністративній справі матиме наслідком прогресуючі збитки у суб'єкта господарювання. Вказане сприятиме також юридичній визначеності судового процесу, оскільки у суб'єкта господарювання не буде необхідності аналізувати наперед свої імовірні збитки та враховувати це у своїй подальшій поведінці.

1.2. Місце адміністративного судочинства серед інших форм захисту права на підприємництво

Конституційне закріплення права на підприємницьку діяльність становить історичне інституційне значення для законодавства України, а у світовій практиці право на підприємництво є обов'язкової складової економічних прав людини [70, с. 308].

Для характеристики права на підприємницьку діяльність у конституційно-правовому контексті застосовується системно-структурний підхід, за яким право на підприємництво та гарантії його реалізації розглядається як складна система, яка у свою чергу імплементується у систему вищого порядку (система економічних прав). Право на підприємницьку діяльність також тісно взаємодіє з іншими системами (право власності, право на працю, право на соціальний захист тощо). Так, підприємницька діяльність передбачає використання матеріальних та нематеріальних активів, що мають бути пов'язані із їх володільцем за

допомогою прав інтелектуальної власності чи певного правового титулу. Наслідками використання відповідних активів є отримання прибутку, а отже набуття права власності та інших прав. Право на підприємницьку діяльність має органічний зв'язок із правом на працю, оскільки здійсненню підприємницької діяльності притаманний найм працівників [70, с. 310, 311, 315].

Здійснення права на підприємництво пов'язане й з іншими соціальними та правовими системами. Так, Кабінет Міністрів України здійснює свою компетенцію щодо проведення цінової, фінансової, податкової, інвестиційної політики це через систему державного регулювання підприємництва шляхом створення різних правових режимів діяльності суб'єктів господарювання. У цьому контексті право на підприємництво виступає частиною загально державного механізму правового регулювання та взаємодіє із такими його елементами, як: право власності Українського народу; права громадян щодо використання природних ресурсів; обмеження щодо використання визначених законом об'єктів права власності; соціальна спрямованість економіки; рівноправність суб'єктів права власності; правовий захист суб'єктів господарювання; право власності на землю; економічна багатоманітність; економічна безпека. Право на підприємництво розглядається також як складова правового господарського порядку, що формується на основі поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання економіки, з урахуванням відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, а також визначення України як незалежної, суверенної, соціальної, демократичної та правової держави. Однією з проблем правового закріплення права на підприємництво вважається закріплення можливості обмежити (заборонити) підприємницьку діяльність без чіткого посилення на публічний інтерес, на захист якого здійснюється таке обмеження (заборона). Таке закріплення не виключає безконтрольного обмеження конституційного права, яким є право на підприємництво. Право

на підприємницьку діяльність має тісний зв'язок із виникненням та здійсненням корпоративних прав, оскільки корпоративні права обумовлюють здійснення підприємництва корпоративними підприємствами, а також виступають формою реалізації прав, передбачених статтею 42 Конституції України [70, с. 310, 311, 314, 315].

Конституційне закріплення права на підприємницьку діяльність, здійснене у ст. 42 Конституції України, означає основоположний характер цього права не тільки щодо реалізації відповідного суб'єктивного правового статусу, але й щодо функціонування національної економічної системи, усього державного механізму загалом.

Рух України у напрямі вступу до ЄС актуалізує проблематику охорони та захисту права на підприємництво, зокрема у контексті таких процесів, як: утворення зони вільної торгівлі; розвиток спеціальних засобів захисту торгівлі; врегулювання питань технічних бар'єрів у торгівлі; розвитку правового регулювання оподаткування та митних питань; правові процедури заснування підприємницької діяльності та інших [186].

Правовою є та держава, що спирається на громадянське суспільство, що здатне протистояти уповноваженим владним суб'єктам, якщо вони діють не у відповідності до чинного законодавства, а відсутність відповідних механізмів робить державу та відповідні правові гарантії примарними [24]. Попри сплив значної кількості часу з моменту висловлення цієї точки зору вона продовжує залишатись актуальною. Таким чином, закріпивши на конституційному рівні право на підприємництво, держава Україна на найвищому рівні взяла на себе зобов'язання створювати умови для належної реалізації цього права, в тому числі - для його захисту.

У теорії права правовий захист розглядається з позиції діяльності уповноважених суб'єктів щодо попередження та усунення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності. Виділяють форми прояву правового захисту залежно від характеру відповідної

діяльності: правотворча діяльність або правозастосування. Правозастосовна діяльність спрямована на захист правового статусу суб'єктів права [52, с. 155, 157]. Доктриною цивільного процесуального права напрацьовано позиції щодо форм захисту прав, що розглядаються у контексті передбаченої законом уповноважених суб'єктів: суду, суб'єктів публічної влади, нотаріусів тощо [202, с. 7].

Поняття та систематизація форм захисту права на підприємництво не отримали цілісного концептуального вираження у юридичній літературі. Так, найближчим за тематикою дослідженням є наукова стаття Л.В. Леонтьєвої, присвячена проблематиці створення, захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. Вчена висловлює достатньо обгрунтовані положення щодо сутності адміністративно-правового захисту та нотаріального захисту у вказаній сфері, а також щодо сутності правового механізму захисту прав та інтересів суб'єктів підприємництва. Водночас, вчена не наводить характеристики конкретних форм захисту права на підприємництво, залишаючи визначення напрямів діяльності держави щодо захисту вказаного права на пріоритет подальших досліджень [82, с. 88]. Відсутність достатньої кількості наукових напрацювань у цій сфері зумовлює необхідність звернення до наукових здобутків вищого рівня узагальнення.

У наукових напрацюваннях з філософії під формою розуміється зовнішній вид, зовнішнє окреслення, вираження. Іншим аспектом є внутрішня побудова певного предмету, його структура, порядок, порядок перебігу певних процесів, але такий аспект виділяється на противагу матерії, з якої складається предмет, тобто на противагу його змісту. У подібному ж змісті поняття форми застосовується у наукових дослідженнях юридичного спрямування [38, с. 36; 196]. Так, О.О. Овсяннікова, характеризуючи форми реалізації судової влади, розглядає їх як певну визначену законодавством процедуру судочинства, в якій знаходить свою реалізацію судова влада. Вчена виділяє такі форми, як: цивільне

судочинство, кримінальне судочинство, господарське судочинство, адміністративне судочинство [31, с. 896-897]. Таким чином, поряд із судовою формою захисту права на підприємництво перспективним є виділення таких форм, як адміністративна та нотаріальна. Варто згадати діяльність також третейських судів, Європейського суду з прав людини та інших установ, які не належить до вказаних вище форм захисту, але вносять значний вклад у захист вказаного суб'єктивного права.

Адміністративно-правовий захист прав підприємців пов'язується із традиційним значенням адміністративно-правової форми захисту, в тому числі з таким її елементом, як адміністративна відповідальність за порушення прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності (наприклад, ст.ст. 164, 166 Кодексу України про адміністративні правопорушення). При цьому вчена вказує про доцільність розмежування адміністративно-правового захисту суб'єктів господарювання та фінансової відповідальності суб'єкта підприємництва. Нотаріальний захист прав суб'єктів господарської діяльності характеризується як превентивний, такий що сприяє дотриманню права власності у цій сфері. Нотаріус сприяє стабілізації обігу матеріальних благ шляхом попередження про обтяження певного майна у процесі його відчуження. Крім того, нотаріус виконує функцію фіксації щодо: посвідчує права у випадках, передбачених законом; засвідчує юридичні факти з метою надання їм юридичної достовірності [66; 82, с. 88]. Позиція вченої викликає окремі зауваження. Так, спірним уявляється включати до адміністративної форми захисту суб'єктів правові явища, за якими такі суб'єкти несуть юридичну відповідальність, а не отримують захист. Деталізації потребує також точка зору щодо розмежування адміністративної форми захисту та фінансової відповідальності, оскільки ці категорії належать до різних галузей права, що й зумовлює їх розмежування. Окреслене свідчить про наявність проблемних місць у

науковому визначенні форм захисту прав суб'єктів підприємництва та необхідність звернення до доактринальних джерел.

Так, суб'єктами адміністративної форми захисту є суб'єкти публічної влади: Президент України, органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Діяльність вказаних осіб прив'язується до захисту суб'єктивних прав, що регулюються цивільним законодавством (цивільних прав), але є цілком актуальною і щодо захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р. № 3659-XII [127], Антимонопольний комітет України (далі - АМК України) уповноважений зокрема, розглядати звернення щодо порушення законодавства у сфері економічної конкуренції.

Класичним прикладом реалізації адміністративної форми захисту суб'єктивних прав є діяльність щодо розгляду звернень громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (далі - Закон «Про звернення громадян») [132], відповідно до Преамбули якого забезпечується конституційне право громадян України брати участь в управлінні державними та громадськими справами, в тому числі для відстоювання та захисту своїх прав та законних інтересів. Юридичні особи приватного права створюються для реалізації приватних інтересів, зокрема щодо участі в управлінні, отриманні переваг, зумовлених членством тощо. При цьому адміністративна дієздатність юридичної особи приватного права реалізується через участь керівника або інших суб'єктів управління в адміністративних правовідносинах, акти яких повністю залежать від волевиявлення засновників юридичної особи приватного права [2, с. 100]. Отже, в інтересах засновників суб'єкта підприємництва може звернутись його керівник або інші уповноважені суб'єкти управління. Дані про звернення юридичних осіб за отриманням публічної інформації свідчать про значну взаємодію суб'єктів підприємницької діяльності та органів виконавчої влади. Так, лише за

листопад 2023 року до Міністерства економіки України надійшло 14 листів, 7 з яких - від юридичних осіб, а також 94 запити на публічну інформацію, з них 15 - від юридичних осіб [55].

Нотаріальна форма захисту прав полягає у вчинення нотаріусом виконавчого напису на борговому документі у випадках, визначених Законом України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-XII (далі - Закон «Про нотаріат») [133]. Відповідно до ст. 87 вказаного Закону, нотаріуси уповноважені вчиняти виконавчі написи на документах, які посвідчують заборгованість: договори, що передбачають повернення або передачу майна, сплату грошових сум, право звернення стягнення на майно, що перебуває у заставі (у передбачених законодавством випадках); документи, що встановлюють заборгованість юридичних осіб (підприємств, установ, організацій) за відрахуваннями творчим спілкам України у зв'язку із використанням творів літератури та мистецтва; документи, що встановлюють заборгованість батьків чи осіб, які їх замінюють, у зв'язку із утриманням дітей, потребуючих тривалого лікування у визначених закладах освіти та дитячих будинках. Остаточний перелік зазначених документів визначено [129]. Відповідно до Звіту про роботу Нотаріальної палати України за 2022 рік, у звітному періоді до Нотаріальної палати України надійшло на розгляд 115 звернень, серед яких 18 - від юридичних осіб. При цьому основною тематикою звернень стали: скарги на акти або бездіяльність нотаріусів та порушення ними вимог щодо порядку вчинення нотаріальних дій та здійснення державної реєстрації (27 звернень); порушення нотаріусами правил професійної етики (19 скарг); надання роз'яснень (17 звернень) тощо. Нотаріальною палатою України протягом звітного періоду було видано інформаційні листи щодо, зокрема, заборони примусового виконання виконавчих написів нотаріусів [56, с. 3, 5]. Таким чином, аналітичні матеріали свідчать про затребуваність нотаріальної форми захисту права на підприємництво.

Окремою формою захисту суб'єктивних прав є захист в альтернативному порядку. Суб'єктами захисту виступають спеціальні суб'єкти, передбачені національним законодавством: Європейський суд з прав людини, третейські суди, міжнародний комерційний арбітраж, суб'єкти проведення медіації та інші визначені законодавством суб'єкти. Зазначена форма захисту використовується у підприємницькій діяльності достатньо активно та є перспективною, про що свідчать дані розгляду господарськими судами справ, пов'язаних із третейським розглядом. Так, у 2023 році у провадженні Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду перебувало 154 апеляційні скарги, серед них 1533 - щодо оскарження рішень третейських судів, 1 - щодо видачі судового наказу про примусове виконання рішення третейського суду [54, с. 4].

Властивості судового захисту як форми захисту суб'єктивних прав обумовлені його судовою природою: здійснення виключно судом. У зв'язку із цим можна вказати на такі його властивості, як: незалежність суду, спрямованість саме на захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів; наявність детально регламентованої процесуальної форми здійснення та залежність від цього законності судового рішення; судові рішення виносяться іменем України; особливий спосіб здійснення (розгляд і вирішення справ у суді); можливість застосування визначених законом заходів примусу [176, с. 112-114].

Місце адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво зумовлене визначенням адміністративного судочинства як форми здійснення судової влади (правосуддя) [33, с. 50]. У юридичній літературі з цивільного процесуального права виділяються наступні ознаки правосуддя: здійснення тільки судом (винятковий характер судової влади); незалежність суду при здійсненні правосуддя від зовнішнього впливу; уповноваженість суду на застосування норм права без погодження до будь-яких інших органів влади; наявність специфічних цілей правосуддя, що визначають зміст відповідної судової діяльності;

забезпечення доступності судового захисту (наявність системи спеціальних заходів та гарантій); притаманність правосуддю спеціальної процесуальної форми, від дотримання вимог якої залежить законність судового рішення; загальнообов'язковий характер судового рішення, винесення його від імені держави, можливість примусового виконання рішення суду; можливість перегляду винесеного судового рішення; спеціальний спосіб здійснення правосуддя – розгляд і вирішення справ у судовому засіданні; можливість застосування до учасників справи заходів державного примусу [202, с. 7–8]. Ці ознаки у повній мірі притаманні й діяльності адміністративного суду у адміністративному судочинстві.

Судовий розгляд скарг на акти суб'єктів публічної влади, громадських організацій та їх посадових осіб визначається як спосіб державного контролю дотримання вказаними суб'єктами прав та законних інтересів громадянина. Важливою гарантією належного здійснення такого контролю виступає незалежність суб'єктів його здійснення від виконавчої влади. Таким чином, необхідно погодитись, що процесуальні механізми забезпечення захисту прав і свобод приватної особи є умовою існування та розвитку правової держави. Іншою важливою рисою правової держави є обмеження влади через право, що досягається через визначення у праві повноважень суб'єктів публічної влади, механізмів їх реалізації, а також механізмів охорони суб'єктивних прав і свобод. Недопустимим є пріоритет політики над правом, оскільки останнє стає інструментом політичної боротьби. Адміністративні суди якраз і виступають тим правовим механізмом, через який відбувається вплив права на політичну боротьбу. Важливим засобом, у рамках адміністративного судочинства, є адміністративне оскарження, через яке й відбувається захист прав громадян від неправомірних актів суб'єктів публічної влади. При цьому адміністративне судочинство являє одну з форм реалізації судового контролю над управлінською діяльністю, що здійснюється шляхом перевірки законності управлінських актів, вжиття заходів, необхідних для

відновлення суб'єктивних прав та інтересів. При цьому оцінюється не тільки законність вказаних актів, але й їх ефективність та доцільність. Контроль, який здійснюється адміністративним судом, можна характеризувати як безпосередній судовий контроль щодо управління, який здійснюється за протестом чи скаргою на незаконність актів суб'єктів публічної влади. З огляду на викладене, адміністративний контроль та судовий контроль розглядаються як дві частини одного правового механізму захисту суб'єктивних прав та інтересів, що є взаємодоповнюючими [3, с. 120; 40, с. 97; 61, с. 38–43; 64].

Необхідно погодитись із висловленою у науковій літературі позицією про суб'єктивні права як найбільш важливу частину прав людини. У такому контексті суб'єктивне право розуміється як забезпечувана державою можливість вимагати певної поведінки або утримання від неї. Характер такої поведінки складає зміст відповідного суб'єктивного права [61, с. 31–32; 207]. Значення адміністративного судочинства як форми захисту суб'єктивних прав та свобод розкривається у контексті принципу поділу влади для існування демократичного суспільства принцип. Механізм стримувань та противаг дозволяє мінімізувати управлінські помилки, запобігти одностороннім підходам до вирішуваних ситуацій [45, с. 96].

О.В. Капинос, за результатами опрацювання проблематики змісту та елементів системи адміністративного судочинства, вказує про основну інституційну особливість адміністративного судочинства – конфліктний характер справ адміністративної юрисдикції. Такий конфлікт виявляється в конкретному адміністративно-правовому конфлікті, юридично структурованому, який отримує оформлення в офіційних правових документах і виступає в якості об'єкта процесуальних відносин, що пов'язують осіб, які мають юридичну зацікавленість і беруть участь в його вирішенні в процесі застосування відповідного закону до конкретної конфліктної ситуації. Наголошено, що незважаючи на безліч наявних в

науці уявлень, сучасне адміністративне судочинство: має бути змодельовано як юридичний процес, що забезпечує його ефективну реалізацію; виходячи з різноманіття видів юридичного процесу, має розглядатися тільки як судовий процес з вирішення публічно-правових спорів; повинне володіти власною структурою, а не бути складовою частиною масиву адміністративної процесуальної діяльності, яка в даний час необґрунтовано позначається збірним терміном «адміністративний процес в широкому розумінні» [61, с. 111].

Необхідно зазначити, що не тільки судова форма захисту передбачає вирішення правових конфліктів. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [132] скаргою є звернення щодо поновлення прав, захист законних інтересів, порушених актами суб'єктів публічної влади. Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України вирішення правових спорів відноситься до завдань адміністративного судочинства.

Результати Аналізу здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду та Великою Палатою Верховного Суду у першому півріччі 2022 року свідчать про достатньо високий відсоток скасованих та змінених судових рішень у касаційному порядку, зокрема у справах щодо: реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики (42%); регулювання містобудівної діяльності та землекористування (49%), адміністрування податків, зборів, платежів, контролю за дотриманням вимог валютного законодавства (39%). За перше півріччя 2021 року ці показники склали 45%, 45%, 36% відповідно [6, с. 10].

Відповідно до статистичних даних розгляду справ адміністративними судами першої інстанції з 2019 р. по перше півріччя 2023 року (включно), найбільша кількість позовних заяв надходить по таких категоріях адміністративних справ, як: щодо реалізації права на працю, з питань зайнятості населення, а також з питань соціального

захисту громадян та житла; щодо податків та зборів; щодо публічної служби; щодо громадської безпеки, громадського порядку та оборони України. Значну частину також традиційно становлять спори у сфері містобудівної діяльності [9, с. 7; 10, с. 6; 11, с. 6; 12, с. 6]. Конкретними прикладами публічно-правових спорів щодо реалізації права на підприємництво можна навести: про визнання протиправною бездіяльності щодо не виплати компенсації у зв'язку із наданням суб'єктом підприємницької діяльності визначених послуг [159; 163]; про визнання протиправним та скасування висновку Держаудитслужби про результати моніторингу закупівлі Департаменту гуманітарної політики Дніпровської міської ради щодо закупівлі Послуги з організації та проведення культурно-мистецького проекту [145]; про визнання протиправним та скасування припису про усунення виявлених порушень, виявлених інспектором праці [162]; про визнання протиправним та скасування рішення Управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України про повернення страхових коштів Фонду та застосування фінансових санкцій за порушення порядку використання страхових коштів Фонду [160]. Необхідно відмітити, що у значній кількості випадків (близько 50 відсотків) адміністративний позов задовольняється повністю або частково.

О.А. Веденяпін, за результатами опрацювання проблематики систематизації публічно-правових спорів у сфері господарської діяльності як предмета юрисдикції адміністративних судів, за критерієм сфери спірних правовідносин виділяє наступні спори: щодо дозвільної діяльності; у сфері державного контролю щодо діяльності суб'єктів господарювання; у зв'язку із притягненням суб'єктів господарювання до адміністративної відповідальності; у зв'язку із накладенням на суб'єктів господарювання адміністративно-господарських санкцій [29, с. 96-97]. Попри вплив значного проміжку часу з моменту висловлення цієї позиції вона у значній мірі продовжує залишатись актуальною.

Специфіка спорів у сфері підприємництва ставить вимоги щодо їх оперативного, але водночас якісного вирішення, що в межах роботи системи державних судів забезпечити далеко не завжди вдається. В умовах правового режиму воєнного стану у судовій діяльності додатково постають такі проблеми, як: оптимізація роботи судової системи та визначення територіальної юрисдикції; забезпечення ефективної дистанційної роботи судів [94, с. 142]. Викладені обставини свідчать не тільки про незадовільний рівень доступу до суду, але й про недостатню якість розгляду судових справ. Водночас, адміністративне судочинство є останньою інстанцією у захисті суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів від порушень з боку суб'єкта публічної влади. Отже, ефективна діяльність адміністративних судів щодо захисту права на підприємництво в умовах євроінтеграційних процесів та правового режиму воєнного стану постає умовою не тільки виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань, але й подальшого розвитку України як соціальної та правової держави.

Проблематиці судового захисту суб'єктивних прав та законних інтересів, а також місця судової форми захисту вказаних прав у системі форм захисту суб'єктивних прав, а також дотичним питанням приділяла увагу значна кількість вчених. Варто вказати на роботи таких науковців, як: В. Авер'янов, А. Апаров, В. Бевзенко, Ю. Битяк, В. Бринцев, М. Віхляєв, І. Винокурова, Н. Галіцина, С. Гусаров, О. Дубенко, О. Епель, А. Журавльов, І. Ієрусалімова, В. Ільков, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Константий, О. Кузьменко, Є. Лазнюк, О. Пасенюк, Н. Писаренко, Я. Рябченко, В. Стефанюк, Г. Ткач, В. Шишкін та деяких інших. Варто відмітити деякі роботи, підготовлені останніми роками: теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні (О.В. Капинос, 2021 р.) [61], способи судового захисту в адміністративному судочинстві (Сорочко Н.В., 2021 р.) [178], захист соціально-економічних прав людини у порядку адміністративного судочинства (Олійник А.В., 2021

р.) [89]. Водночас, вказані вчені не повною мірою розкривають проблематику цієї статті. Так, А.В. Олійник зосереджує увагу на інших питаннях: характеристика соціально-економічних прав та свобод як об'єкта судового захисту; специфіка реалізації вказаних прав та свобод як чинник особливих вимог щодо розгляду відповідних справ адміністративними судами; проблематика юрисдикції адміністративних судів та деякі інші [89, с. 99–100]. Отже, актуальним є розкриття місця адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво, визначення на підставі цього перспектив розвитку адміністративного судочинства як форми захисту права на підприємництво.

Однією з проблематик, що тривалий час не сходять зі сторінок юридичної літератури, є правова природа адміністративної скарги: чи носить вона позовний характер [61, с. 38]? Відповідь на це питання лежить у площині значення терміну «позов». Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) [65] сутністю адміністративного позову постає звернення до адміністративного суду, в якому порушується питання про захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Відповідне звернення може виникати й на виконання повноважень. Подібне тлумачення цього поняття зустрічається й у юридичній літературі. Так, адміністративний позов розглядається як засіб захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів у порядку адміністративного судочинства, при цьому адміністративний позов спрямований на вирішення адміністративно-правового спору [33, с. 65–67]. Таким чином, адміністративний позов за своєю сутністю можна розглядати як один з видів адміністративної скарги, але водночас виходить своїм змістом за межі адміністративної скарги, оскільки має іншу правову природу.

Привертають увагу пропозиції окремих авторів щодо вдосконалення законодавства. Так, А.В. Олійник, за результатами опрацювання проблематики захисту соціально-економічних прав людини у порядку

адміністративного судочинства, вказує про притаманність порушенням зазначених прав триваючого характеру з огляду на необхідність їх регулярної та багаторазової реалізації. Таким чином, зазначається про недоцільність застосування до зазначених позовів загального шестимісячного строку позовної давності. При цьому дослідниця виходить з того, що потреби, обумовлені такими правами, мають задовольнятися багаторазово та регулярно [89, с. 99–100]. Відповідно до частини 2 статті 122 КАС України визначаються достатньо чіткі критерії початку обчислення строку звернення до адміністративного суду: день, коли особа дізналась або мала дізнатись про порушення своїх суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Таким чином, триваючий характер порушення означає, що першим днем відповідного строку є день, коли особа уперше дізналась або мала дізнатись про відповідне порушення. Отже, відповідна пропозиція дослідниці щодо встановлення особливої категорії строку позовної давності потребує подальшого обґрунтування.

Так, у адміністративному судочинстві знайшов закріплення та достатньо тривале використання інститут типових та зразкових справ. Так, до ознак типової адміністративної справи віднесено: суб'єкт владних повноважень (його структурні підрозділи) є однаковим у різних адміністративних справах; виникнення публічно-правового спору з подібних (аналогічних) підстав (як фактичних, так і нормативних); спірні публічно-правові відносини в різних справах регулюються одними й тими ж самими правовими нормами; одній й ті ж (аналогічні) позовні вимоги у різних адміністративних справах. Зазначені ознаки мають бути наявними у сукупності, відсутність хоча б однієї свідчить про неможливість вважати конкретну справу типовою. Якщо у провадженні адміністративного суду перебувають типові адміністративні справи у достатній кількості, то суд, який розглядає справу може звернутись до Верховного Суду з поданням про розгляд Верховним Судом однієї з типових справ як судом першої інстанції [176, с. 219, 220]. Відповідно до ч. 3 ст. 291 КАС України, у разі

відповідності певної типової справи ознакам, що викладені Верховним Судом у рішенні у зразковій справі, адміністративний суд повинен враховувати висновки Верховного Суду у рішенні у зразковій справі.

В.А. Миколаєць, за результатами опрацювання проблематики концептуальних основ типових та зразкових справ в адміністративному судочинстві, розкриває значення інституту типових та зразкових справ, зокрема: забезпечення єдності судової практики за рахунок вказівки судам на належний результат розгляду справи; зменшення робочого навантаження судів за рахунок наявності готового судового прецедента; збільшення швидкості та ефективності захисту прав за рахунок застосування спрощеного провадження у типовій справі у поєднанні із наявним прецедентом; забезпечення передбачуваності судових рішень. За результатами здійснення систематизації типових справ за критерієм змісту спірних публічно-правових відносин вчена виділяє типові справи, що стосуються оскарження актів суб'єктів владних повноважень, наприклад справи щодо оскарження податкових повідомлень-рішень, скасування актів нормативної дії, визнання неправомірними дій щодо організації тендерів та інші [85, с. 352-353, 357]. З огляду на викладене, застосування інституту зразкових та типових справ представляється перспективним напрямом розвитку процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративному суді.

У травні 2021 року за сприяння Ради Європи підготовлено Аналіз практики застосування інституту зразкової справи в адміністративному судочинстві як заходу скорочення тривалості судового провадження. У зазначеному документі наведено статистичні показники проваджен у зразкових справах протягом 2018-2020 років, а також подано висновки щодо окремих проблем та перспектив подальшого застосування інституту зразкових справ у адміністративному судочинстві. Так, протягом зазначеного періоду надійшло 58, 25 та 33 подань у зразкових справах відповідно. З них варто виділити ті, що стосуються правідносин,

актуальних для здійснення підприємницької діяльності: адміністрування податків, зборів, платежів, контроль за дотриманням податкового законодавства (4 подання у 2019 році та 2 звернення у 2020 році); сталий розвиток населених пунктів, землекористування, містобудівна діяльність (2 подання у 2019 році та одне - у 2020 році); реалізація державної політики у сфері економіки (одне подання у 2019 році). Відмічається виняткове значення практики Верховного Суду у зразкових справах: рішення у зразкових справах впливає на вирішення чи не кожної четвертої адміністративної справи у суді першої інстанції. Однією з рекомендацій щодо подальшого розвитку інституту зразкових справ є: опрацювання причин відхилення Верховним Судом подань про розгляд типової справи як зразкової та запровадити у зв'язку із цим додаткові роз'яснення або навчання для суддів, або розширення сфери використання зразкових справ через законодавче розширення ознак типової справи [8, с. 5, 14, 15]. Таким чином, інститут типових та зразкових справ розглядається як перспективний засіб вдосконалення судової практики адміністративних судів.

У сфері здійснення підприємницької діяльності перспективними для застосування інституту типових та зразкових справ можна вважати такі спори, як щодо: оскарження податкових повідомлень-рішень, оскарження актів суб'єктів владних повноважень у сфері містобудування, оскарження актів контролюючих суб'єктів щодо дотримання вимог законодавства у певній сфері (наприклад, щодо актів інспекторів праці) тощо.

З огляду на викладене, місце адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво визначається з одного боку його правозастосовним характером, а з іншого – належністю суб'єкта його здійснення до окремої гілки влади – судової, що відрізняє його від форм захисту органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими уповноваженими суб'єктами публічної влади.

Проведене дослідження надає підстави для наступних висновків.

Адміністративне судочинство є інституційно відокремленою правозастосовною формою захисту права на підприємництво.

Перевагами адміністративного судочинства як судової форми є: особлива правова природа суб'єкта його здійснення – адміністративного суду; наявність деталізованої процесуальної форми його здійснення, що є гарантією законності рішень адміністративного суду у справах про порушення права на підприємництво та якості розгляду цих справ; найвища юридична сила рішень адміністративного суду серед інших актів уповноважених суб'єктів захисту права на підприємництво; наявність розвиненої системи гарантій доступу до адміністративного суду; гарантована можливість перегляду рішення адміністративного суду першої інстанції, крім випадків, передбачених законом; можливість застосування спеціальних заходів державного примусу, спрямованих на забезпечення судового розгляду справи.

Недоліками адміністративного судочинства порівняно із іншими формами правового захисту є: тривалість судового процесу порівняно із адміністративною формою; більша вартість судового процесу для сторони; в окремих випадках – складність забезпечення достатнього фахового рівня складу суду (порівняно із розглядом справ у порядку третейського судочинства).

Напрямами подальшого розвитку адміністративного судочинства як способу здійснення судової форми захисту права на підприємництво є: подальша диференціація процесуальної форми з метою забезпечення оперативності розгляду окремих категорій справ, щодо виникають у зв'язку із порушенням права на підприємництво; розвиток гарантій доступу до адміністративного суду, неприпустимість випадків неможливості отримання судового захисту з огляду на надмірний характер судових витрат; розвиток програм підвищення кваліфікації суддів в напрямі врахування специфіки справ, що виникають у зв'язку із порушенням права та

підприємництво, а також збільшення кількості діючих суддів в адміністративних судах з метою зменшення робочого навантаження.

1.3. Поняття процесуальної форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах та види процесуальних форм

Проблематиці процесуальних форм захисту прав та інтересів взагалі й захисту права на підприємництво зокрема в порядку адміністративного судочинства присвятили свої праці такі науковці, як О.А. Веденяпін, Ю.С. Педько, Н.Б. Писаренко, В.А. Сьоміна, К.О. Тимошенко, Г.Й. Ткач, Н.Є. Хлібороб, Ю.Л. Шеренін та ін. Дослідники розглянули питання, що є дотичними до проблематики процесуальних форм захисту прав, а саме: К.О. Тимошенко, Н.Є. Хлібороб навели визначення загального поняття публічно-правового спору як предмета юрисдикції адміністративних судів [185; 198], О. А. Веденяпін – публічно-правового спору у сфері господарської діяльності як предмета судової адміністративної юрисдикції [29]. Останніми роками проблематика процесуальної форми захисту прав у адміністративному судочинстві на комплексному рівні цілеспрямовано не досліджувалась, натомість опрацьовувалися дотичні питання: судове адміністративне процесуальне право України [78], теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні [61], захист соціально-економічних прав людини в порядку адміністративного судочинства [89], концептуальна модель національної адміністративної процедури з урахуванням міжнародного досвіду [212; 228]. Окремо слід відзначити роботу, присвячену проблематиці диференціації процесуальної форми адміністративного судочинства України, в якій опрацьовано питання поняття та сутності процесуальної форми адміністративного судочинства, її

різновидів та напрямів її вдосконалення [203]. Аналіз праць зазначених та інших вчених свідчить про наявність термінологічного різноманіття: поряд із поняттям «форми захисту» вжито такі, як «форми розгляду», «форми здійснення правосуддя». Утім поглиблене опрацювання вказаних та інших робіт свідчить про ширший характер поняття «форми захисту» порівняно із «формами розгляду» та «формами здійснення правосуддя». Поняття «форми захисту» змістовно поглинає інші наведені терміни. Водночас поняття «форми розгляду» та «форми здійснення правосуддя» висвітлюють дослідницькі акценти. У такому ж контексті ця термінологія використовуватиметься далі в цьому дослідженні.

Варто вказати на здобутки стосовно специфіки розгляду адміністративними судами окремих категорій справ адміністративної юрисдикції, а також окремих інститутів та категорій адміністративного судочинства (Є.В. Аблов, В.В. Амельохін, О.М. Бойко, Л.Є. Букіна, В.Ю. Поліщук, Н.В. Сорочко, В.П. Шулежко та ін.). Водночас наукові результати зазначених учених не враховують специфіки процесуальних форм захисту права на підприємництво, не дають достатнього наукового підґрунтя для вирішення наведених вище проблемних питань.

Поширеним є розуміння процесуальних форм захисту прав в адміністративному суді як форм адміністративного судочинства, які асоціюються із судовими провадженнями: загальне позовне провадження та спрощене позовне провадження [33, с. 920]; судове засідання, письмове провадження, участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції [185, с. 179]. Втім, залишається актуальним виділення проблемних питань у формі розгляду в адміністративному суді справ щодо захисту права на підприємництва. Такі проблемні питання можна виділити з наукової точки зору, а також з позиції законодавства про адміністративне судочинство та практики його застосування. Так, з наукової точки зору варто вказати на такі найбільш актуальні проблемні сфери, як: особливості розвитку окремих форм адміністративного судочинства з огляду на правовий режим

воєнного стану, насамперед щодо участі в судовому засіданні у режимі відеоконференції; межі поняття «процесуальна форма» розгляду справ в адміністративному суді; вдосконалення окремих процесуальних форм розгляду адміністративних справ тощо. Недосконалість окремих положень законодавства про адміністративне судочинство призвела до появи таких проблем судового правозастосування, як: недостатня ефективність захисту права на підприємництво, проблеми визначення підсудності у розглядуваній категорії адміністративних справ.

Тому є актуальним визначення наукового підходу щодо дослідження процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах, окреслення на підставі цього напрямів вирішення актуальних проблем наукового, законодавчого та правозастосовного характеру в цій сфері. Досягнення мети дослідження передбачає вирішення таких завдань: дати характеристику процесуальної форми захисту права на підприємництво; розкрити системний підхід як основу визначення поняття процесуальної форми захисту права на підприємництво. Вказані завдання варто виконувати із застосування як загальнонаукових так і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, із врахуванням вимог наукової об'єктивності. Так, застосування формально-догматичного методу передбачає дотримання термінологічного значення розглянутих понять та категорій. За допомогою діалектичного методу враховуватимуться загальні засади системи та розвитку адміністративного судочинства. Із застосуванням системного підходу має бути виокремлено широкий та вузький зміст категорії «процесуальна форма» в адміністративному судочинстві як основи подальшого дослідження проблематики процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах. Крім того, за допомогою системного підходу має бути досліджене адміністративне судочинство як системне правове явище, що має зміст і форму. Це дозволить оцінити співвідношення між поняттями «провадження» та «процесуальна форма» щодо розглядуваної категорії

справ адміністративної юрисдикції та опрацювати адміністративно-правові відносини стосовно предмета дослідження як систему. На підставі вказаного співвідношення будуть визначені елементи адміністративного судочинства як підґрунтя для подальшого вдосконалення процесуальної форми діяльності адміністративного суду в справах розглядуваної категорії.

Проблемний характер поняття процесуальної форми захисту права на підприємництво зумовлено відсутністю єдності серед науковців у сприйнятті поняття «процесуальна форма» щодо адміністративного судочинства в цілому та стосовно досліджуваної проблематики зокрема. Виокремлення елементів цього поняття та встановлення їхнього співвідношення передбачається провести із застосуванням формально-логічного методу, що дозволить проаналізувати використані категорії: «процесуальна форма», «адміністративне судочинство», «провадження» тощо. Поєднання вказаного методу із методом синтезу надасть змогу узагальнити актуальні проблеми процесуальних форм захисту права на підприємництво у порядку адміністративного судочинства та сформулювати підґрунтя для окреслення шляхів їхнього розв'язання. Враховуючи співвідношення родових та видових понять у адміністративному судочинстві має бути сформульовано висновок, що вирішення проблематики процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах має ґрунтуватися на розумінні процесуальних форм захисту адміністративним судом права на підприємництво як похідного поняття від зовнішньої побудови провадження в адміністративному судочинстві. З огляду на це процесуальна форма розгляду окресленої категорії справ адміністративної юрисдикції характеризується як зовнішній вияв адміністративного судочинства (форма), тоді як провадження характеризують його внутрішній бік (зміст). Зазначені поняття є взаємопов'язаними. Так, процесуальна форма залежить від змісту й спрямованості адміністративного судочинства як його внутрішніх характеристик. Водночас актуальний стан процесуальної

форми та поточна практика її застосування впливають на подальший змістовий розвиток адміністративного судочинства, передусім у напрямі підвищення його ефективності. Встановлення співвідношення змісту (провадження) та форми (процесуальна форма) адміністративного судочинства в досліджуваній категорії справ, із урахуванням особливостей її розгляду, уможливило виокремлення перспективних напрямів розв'язання актуальних проблем процесуальних форм діяльності адміністративного суду щодо розгляду й вирішення справ у зв'язку із захистом права на підприємництво. Такі напрями зумовлені: потребою в підвищенні ефективності (оперативності) адміністративного судочинства; розвитком можливостей для адміністративного суду застосовувати окремі спеціальні знання у сфері економіки; уточненням правового регулювання меж адміністративної юрисдикції щодо зазначених справ та уникнення спорів щодо судової юрисдикції окремих справ. Зазначені положення характеризують концепцію подальшого дослідження.

Основними засадами всіх процесуальних форм здійснення правосуддя в адміністративному суді є законодавчо визначені принципи адміністративного судочинства: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення (ч. 3 ст. 2 КАС України). В юридичній літературі набув поширення термін «форми адміністративного судочинства», під якими розуміються загальне позовне провадження та спрощене позовне провадження [33, с. 920]. Поряд

із поняттями форм адміністративного судочинства та процесуальної форми широковживаним є «провадження». Попри те, що до цих термінів науковці звертаються достатньо часто, в юридичній літературі відзначається їх неоднозначне сприйняття, зокрема щодо змісту поняття «провадження в адміністративному судочинстві» [61, с. 80–81]. Окреслений термін вжито під час опрацювання таких питань, як: теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства [61], зміст і форми адміністративного процесу [176, с. 178–180], провадження у справах про адміністративні правопорушення [33, с. 747] тощо. Узагальнення цих наукових напрацювань дає підстави для розмежування понять форм адміністративного судочинства, процесуальної форми та провадження для цілей подальшого дослідження. Перше поняття охоплює передбачені законодавством про адміністративне судочинство види проваджень: позовне та спрощене [33, с. 920]. Процесуальну форму варто сприймати як зовнішньо виражений порядок учинення судом актів та відправлення правосуддя в судовій справі. Поняття «провадження» характеризує, власне, таку діяльність.

Проблемність предметної юрисдикції у справах, що виникають у зв'язку з розглядом та вирішенням адміністративними судами спорів щодо реалізації права на підприємництво (див., наприклад, постанову Верховного Суду у складі палати Касаційного адміністративного суду від 26.04.2021 р. у справі № 640/14645/19 [99]) актуалізує питання виокремлення єдиного поняття процесуальної форми щодо справ адміністративної юрисдикції, що включало б уточнені положення про межі судової адміністративної юрисдикції. Так, у вказаній постанові Верховний Суд резюмує, що спори між суб'єктами господарювання та АМК України як суб'єктом владних повноважень, які виникають унаслідок винесення останнім владного управлінського рішення за наслідком розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель, спрямовані саме на захист публічно-правових відносин. Такі спори безпосередньо не стосуються

відносин, пов'язаних з обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом економічної конкуренції, тощо, що унеможлиблює їх розгляд у порядку господарського судочинства. При цьому факт укладення договору між замовником та переможцем торгів за наслідком процедури публічних закупівель не впливає на повноваження органів АМК України щодо розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель. Так, після укладення господарського договору між замовником і учасником за результатами проведеної процедури закупівлі спір щодо оскарження рішення органів АМК України, яке прийняте за наслідками розгляду скарги учасника торгів, поданих у процедурах публічних закупівель, не набуває характеру публічно-правового та підлягає вирішенню в порядку адміністративного судочинства [99].

Необхідність застосування спеціального законодавства у сфері господарських правовідносин актуалізує проблематику співвідношення адміністративної та господарської юрисдикцій при здійсненні судового захисту права на підприємництво. Таке розмежування має проводитися на основі вже опрацьованих у науці адміністративного права понять: «публічно-правовий спір» [185; 198], «адміністративна справа» [33, с. 920; 78, с. 144], а також з урахуванням особливостей розгляду публічно-правових спорів у сфері господарської діяльності як предмета адміністративного судочинства [29]. Аналіз наукових поглядів зазначених та інших вчених дає підстави для виокремлення широкого поняття процесуальних форм захисту суб'єктивних прав, унаслідок якого відбувається констатація правовідносин між сторонами спору. Водночас істотне наукове значення має й поняття процесуальної форми розгляду, що передбачає зосередження на аспектах саме порядку розгляду справи. З наведеного виходить, що «процесуальна форма захисту» є ширшим за поняття «процесуальна форма розгляду» та поглинає його. Виокремлюючи та вживаючи обидва поняття, потрібно враховувати тісний зв'язок між

ними, адже процесуальна діяльність втрачає свій сенс без судового рішення по суті справи.

З огляду на викладене процесуальні форми відправлення адміністративним судом правосуддя у справах щодо захисту права на підприємництво мають розглядатись у широкому та вузькому розумінні. Широке розуміння означає виокремлення поняття «процесуальна форма» щодо справ цієї категорії, що охоплювала б спільні риси усіх передбачених законодавством про адміністративне судочинство проваджень. Водночас у зазначеному понятті можна виокремити ознаки загального позовного провадження та спрощеного позовного провадження, але не проваджень, передбачених гл. 11 розд. 2 КАС України. Хоча їх і називають особливими випадками позовного провадження, утім, фактично вони мають такі істотні особливості, що в юридичній літературі деякі з них мають назву заявних, а не позовних [33, с. 920].

Вихідним поняттям щодо дослідження процесуальних форм захисту адміністративним судом права на підприємництво є зовнішньо виражена побудова провадження в адміністративному судочинстві: сукупність процесуальних вимог, що ставляться до актів учасників судового процесу. Отже, процесуальні форми відправлення правосуддя у справах щодо захисту в порядку адміністративного судочинства права на підприємництво мають досліджуватись у двох контекстах: як нормативно визначений порядок вчинення актів у суді; як зовнішній вияв фактичного вчинення таких дій у ході відправлення правосуддя в досліджуваній категорії справ. Такий підхід дасть змогу розширити перелік процесуальних форм діяльності адміністративного суду щодо розгляду окремих категорій справ, які виникають у зв'язку з реалізацією прав на підприємництво. Так, у справах за зверненнями податкових та митних органів (ст. 283 КАС України) [65] значно меншим є строк оскарження винесеного адміністративним судом рішення порівняно із звичайним строком апеляційного оскарження (десять днів та тридцять днів

відповідно) (ч. 8 ст. 283, ч. 1 ст. 294 КАС України). Мають місце й інші значні особливості позовного провадження у цій категорії справ. Водночас у юридичній літературі питання щодо притаманності такому провадженню ознак процесуальної форми вважається дискусійним [33, с. 920]. Імовірність, що орган влади виступатиме не тільки відповідачем, а й позивачем у розглядуваній категорії справ адміністративної юрисдикції, дає змогу ставити питання про віднесення проваджень у відповідних категоріях справ, що мають заявний характер, до кола процесуальних форм відправлення правосуддя адміністративним судом. Отже, справи про захист права на підприємництво можуть розглядатись як у процесуальній формі загального позовного провадження, так і у процесуальній формі спрощеного позовного провадження.

У філософському вимірі поняття «форма» розкриває зовнішньо виражений аспект будь-якого явища реальності. Не є винятком і філософія права, де під формами буття права розуміють аспекти правової реальності, які є відображенням онтологічних характеристик права. Форми буття права можуть бути сприйняті через типи праворозуміння: юридичний позитивізм, природно-правова доктрина, соціологічна школа [32, с. 1014]. З філософсько-методологічного погляду процесуальні форми мають розглядатись як явище, що характеризує виключно зовнішній бік адміністративного судочинства. Водночас системний характер явища адміністративного судочинства передбачає єдність його змісту та форми, а тому принципи, структура, внутрішні та зовнішні зв'язки в системі соціальних явищ та інші критерії адміністративного судочинства, що мають змістовий характер, безпосередньо впливають на процесуальні форми здійснення правосуддя у визначеній категорії справ адміністративної юрисдикції. Саме на підставі викладеного процесуальні форми мають розглядатись як гарантії реалізації суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів фізичних і юридичних осіб у зв'язку із веденням підприємницької діяльності.

Здійснення правосуддя в досліджуваній категорії адміністративних справ у суворій відповідності до визначених законодавством процесуальних форм не дає підстав говорити про його формальний характер. Вимоги принципу верховенства права, актуальна концепція адміністративного судочинства як засобу реалізації суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, притаманність адміністративному судочинству таких категорій, як розумні строки, дискреційні повноваження, визначають вимоги до процесуальних форм, а саме: гнучкість, поєднання динамізму та стабільності. Зокрема, не притаманність участі окремих учасників судового процесу в деяких категоріях публічно-правових спорів, пов'язаних із реалізацією права на підприємництво [29, с. 180], не означає доцільності застосування судами формалізованих підходів до визначення складу учасників конкретної справи, відмови в доступі до судового процесу з формалізованих підстав. Процесуальна форма розгляду таких справ може змінюватися залежно від їх категорії. Наприклад, справи щодо правомірності видачі дозвільних документів розглядаються в загальному порядку, передбаченому нормами, зокрема, розділу 3 КАС України, а розгляд окремих категорій справ має особливості, передбачені статтями 171, 171-2, 183-2. Особлива процесуальна форма проваджень у зазначених випадках зумовлює певну обмеженість права на оскарження винесеного судом рішення у справі, що виражається у відсутності, в окремих випадках, права на касаційне і навіть апеляційне оскарження судового рішення. В усіх справах щодо публічно-правових спорів у сфері господарювання сторонами є такі особливі учасники, як суб'єкт господарювання та суб'єкт владних повноважень. Причому обидва зазначених учасники можуть мати статус як позивача, так і відповідача. Крім того, для таких справ не є характерною участь третіх осіб, а також осіб, які у передбачених законом випадках звертаються за захистом прав інших осіб [29, с. 179–180]. Під час вирішення спорів щодо актів антимонопольних органів, окремих актів

органів державної реєстрації, актів щодо накладення оперативно-господарських санкцій [41] тощо актуальним є застосування суддею не тільки знань про право, а й спеціальних знань у сфері економіки та відповідних сферах суспільних відносин.

Так, згідно з ч. 1 ст. 230 Господарського кодексу України (далі – ГК України), штрафними санкціями у цьому Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання. Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання (ч. 1 ст. 237 ГК України).

Можливість застосування спеціальних знань під час реалізації адміністративних процедур не виключається й представниками зарубіжної доктрини [229]. Процесуальні форми розгляду відповідних спорів мають давати можливість приймати та реалізовувати такі рішення адміністративного суду.

Зі свого боку, нормативно закріплені процесуальні форми визначають реальний перебіг подій у судовому процесі, зумовлюють виникнення та подальший розвиток відносин адміністративного судочинства, визначають основні умови відправлення правосуддя у розглядуваних справах адміністративної юрисдикції, рух адміністративної справи за стадіями адміністративного судочинства, порядок реалізації конкретних судових проваджень, а тому безпосередньо впливають на здійснення конкретного адміністративного судового процесу, на його змістовий аспект.

Одним із безпосередніх завдань процесуальних форм діяльності адміністративного суду щодо розгляду та вирішення публічно-правових спорів, які виникають у зв'язку з реалізацією права на підприємництво на актуальному етапі розвитку адміністративного судочинства, є не тільки досягнення нормативно визначених завдань адміністративного судочинства, а й забезпечення сприятливих умов для здійснення відповідного провадження в адміністративному суді. Такі умови можуть мати як об'єктивний (нормативно-правові, організаційні, соціально-виховні), так і суб'єктивний характер. У зв'язку з цим А. О. Чернікова вказує на розвиток процесуальних форм адміністративного судочинства. Проблема диференціації процесуальної форми адміністративного судочинства видається складною та багатоплановою, а її вирішення має здійснюватися за відповідними критеріями, що забезпечать оптимальність, темпоральність та ефективність адміністративного судочинства, а тому й розв'язання його завдань. Наявність різних форм провадження в адміністративному судочинстві створює реальні передумови для ефективного захисту прав і законних інтересів учасників публічно-правових відносин; забезпечує ресурсну економію; раціоналізує та оптимізує провадження; сприяє врегулюванню суспільно-правового конфлікту в управлінській сфері. Усі законопроекти, в яких пропонувалося запровадження адміністративного судочинства, мали спрямованість на диференціацію процесуальної форми, що виявлялася через особливості провадження в окремих категоріях справ,

хоча і з відмінними до цього процесу підходами (зокрема, вузьким і розширеним у напрямі виборчих спорів). При цьому справи, пов'язані з виборчим процесом та оскарженням рішень, дій або бездіяльності державної виконавчої служби, завжди мали виокремлення і не зазнавали сумніву [203, с. 45–46, 59, 64]. Забезпечення таких умов є гарантією дотримання вимог процесуальної форми всіма учасниками судового адміністративного процесу.

У конституційно-правовому визначенні права на підприємницьку діяльність знайшли відображення суперечливість та динаміка приватних і публічних інтересів. У контексті приватноправового регулювання об'єктом регулювання є приватний інтерес щодо здійснення підприємницької діяльності. У контексті публічно-правового регулювання таким об'єктом є публічний інтерес, зокрема щодо недопущення: зловживання на ринку монопольним становищем, неправомірного обмеження конкуренції, недобросовісної конкуренції [70, с. 315]. Зазначені положення сформульовані ще у 2011 р., але зберігають свою актуальність і сьогодні. Вони дають можливість звернути увагу на швидкоплинність суспільних відносин у сфері господарської діяльності. Тому вимоги оперативності постають одними з пріоритетних щодо процесуальних форм діяльності адміністративного суду з розгляду та вирішення публічно-правових спорів у зв'язку з реалізацією права на підприємництво. Іншим напрямом розвитку окреслених процесуальних форм є чіткість деяких її положень, зокрема щодо визначення меж адміністративної юрисдикції стосовно окремих категорій публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку з реалізацією суб'єктивного права на підприємництво.

Зважаючи на викладене, до процесуальної форми загального позовного провадження з розгляду справ щодо захисту права на підприємництво належать також випадки здійснення проваджень за справами заявного характеру, тобто коли позивачем виступає суб'єкт публічної влади. Крім того, вимога оперативності щодо процесуальної форми позовного

провадження в досліджуваній категорії справ відкриває перспективи її подальшої диференціації. Зокрема, перспективним є доповнення параграфу 2 гл. 11 розд. 2 КАС України окремою статтею, що має передбачити особливості провадження у справах за зверненням Антимонопольного комітету України.

На підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків.

Проблематика процесуальних форм розгляду адміністративним судом справ, що виникають у зв'язку з порушенням права на підприємництво, зумовлена активним розвитком системи проваджень адміністративного судочинства та водночас потребою у врахуванні специфіки зазначених справ. Вирішення окресленої проблематики має ґрунтуватися на розумінні процесуальних форм захисту адміністративним судом права на підприємництво як похідного поняття від зовнішньої побудови провадження в адміністративному судочинстві.

Процесуальна форма розгляду окресленої категорії справ адміністративної юрисдикції є зовнішнім виявом адміністративного судочинства (форма), тоді як провадження характеризують його внутрішній бік (зміст). Зазначені поняття є тісно взаємопов'язаними. Так, процесуальна форма залежить від змісту та спрямованості адміністративного судочинства як його внутрішніх характеристик. Водночас актуальний стан процесуальної форми та поточна практика її застосування впливають на подальший змістовий розвиток адміністративного судочинства, передусім у напрямі підвищення його ефективності.

Застосування системного підходу як основи визначення поняття процесуальної форми захисту права на підприємництво передбачає розгляд вказаної форми як: системного явища із своїми елементами та зв'язками між ними; елементу адміністративного судочинства як системи вищого порядку, з урахуванням зв'язків із іншими елементами адміністративного судочинства.

Перспективні напрями розв'язання актуальних проблем процесуальних форм діяльності адміністративного суду щодо розгляду й вирішення справ у зв'язку із захистом права на підприємництво зумовлені: необхідністю підвищення ефективності (оперативності) адміністративного судочинства; розвитком можливостей для адміністративного суду застосовувати окремі спеціальні знання у сфері економіки; уточненням правового регулювання меж адміністративної юрисдикції щодо зазначених справ та уникненням спорів щодо судової юрисдикції окремої категорії справ.

Застосування системного методу дозволяє, таким чином, визначити поняття процесуальної форми захисту права на підприємництво в адміністративних судах у широкому та вузькому розуміннях. Так, у широкому розумінні вказана форма охоплює собою зовнішньо виражений порядок здійснення адміністративним судом правосуддя у відповідній категорії публічно-правових спорів. У вузькому розумінні вказана форма являє собою поняття, що застосовується до кожного виду проваджень в адміністративному суді, визначеному законодавством про адміністративне судочинство (позовне, спрощене, провадження, передбачені главою 11 розділу 2 КАС України) та являє собою зовнішньо виражений порядок здійснення відповідних проваджень.

Застосування системного підходу до подальшої характеристики процесуальної форми захисту права на підприємництво у адміністративному суді означає визначити елементи такої форми та зв'язки між ними. П.В. Вовк, за результатами дослідження проблематики визначення сутності захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів у адміністративному судочинстві у суді першої інстанції, виділяє спільні риси та відмінності адміністративного судочинства як форми захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів порівняно із іншими судовими формами захисту. Так, спільними рисами визначено: являє собою діяльність суду, який є носієм судової влади; процесуальна форма

його реалізації закріплена нормативним актом виключно законодавчого рівня; процесуальна форма виступає гарантією прийняття адміністративним судом обґрунтованого та законного рішення; адміністративне судочинство дозволяє захищати будь-які права, свободи, законні інтереси (універсальний характер); адміністративне судочинство ґрунтується на конституційному праві на захист. Специфічними рисами захисту у адміністративному суді визначено: врегульованість спеціальним актом - КАС України; специфічна юрисдикція адміністративних судів; процесуальні особливості здійснення адміністративного судочинства; специфіка процесуальних актів-документів у адміністративному судочинстві, в тому числі щодо його стадійності [38, с. 172]. Такий підхід заслуговує на підтримку з огляду на відповідність отриманих результатів загальним ознакам адміністративного судочинства як форми захисту прав, свобод, законних інтересів у публічно-правових відносинах, які закріплено у частині статті 2 КАС України.

О.М. Перунова та Л.В. Леонтьєва, за результатами опрацювання проблематики сутності та складників процесуальної форми цивільного судочинства розглядають її як сукупність правил, що визначають: поведінку суду та учасників процесу, в тому числі її послідовність і порядок; строки та місце реалізації цивільного процесуального статусу (прав та обов'язків); послідовність та логічність процесуальних дій; доказову базу справи; рух цивільного процесу та фіксацію процесуальних дій [93, с. 834]. Попри те, що зазначені положення висловлені стосовно цивільної процесуальної форми, врахування наведених вище положень, обґрунтованих П.В. Вовком дає підстави стверджувати про їх справедливість і щодо адміністративного судочинства. Таким чином, елементами процесуальної форми захисту права на підприємництво в адміністративному суді у широкому розумінні є: визначена процесуальним законом зовнішньо виражена поведінка адміністративного суду та

учасників судового процесу; доказова база справи; фіксація процесуальних дій; загальний рух судового процесу.

Процесуальна форма адміністративного судочинства як засобу захисту права на підприємництво має забезпечувати такі параметри адміністративного судочинства, як справедливість, неупередженість та ефективність (ч. 1 ст. 2 КАС України). З урахуванням проведеного дослідження вказане надає змогу сформувати науковий підхід до визначення ключових ознак процесуальної форми судового захисту права на підприємництво як критеріїв подальшого здійснення систематизації процесуальних форм захисту права на підприємництво у адміністративному суді. У цьому зв'язку варто звернутись до наукових напрацювань у сфері цивільного судочинства, присвячених проблематиці диференціації цивільного судочинства та пов'язаного із цим підвищення ефективності процесуальної форми цивільного судочинства (В.І. Бобрик). Вчений виділяє три аспекти диференціації цивільного судочинства: як тенденція його розвитку; актуальний процес його розвитку (поява нових проваджень, поділ існуючих); закономірність цивільного судочинства (утворення певної його системи на певний момент часу). Завдяки диференціації досягаються відповідно: оптимізація цивільного судочинства; вдосконалення цивільного процесуального законодавства; вдосконалення судової практики його застосування [21, с. 275-276]. Зазначені результати справедливі й для цього дослідження, адже орієнтирами для подальшого розвитку процесуальних форм захисту права на підприємництво виступають саме цінності, визначені у ч. 1 ст. 2 КАС України (справедливість, неупередженість та ефективність судового захисту).

Вимоги оперативності розгляду справ адміністративним судом при захисті права на підприємництво, застосування спеціальних знань у сфері економіки при розгляді таких справ, необхідність забезпечення ефективного захисту вказаного права у ринковому суспільстві, опрацьовані

у попередньому підрозділі положення щодо розвитку процесуальних форм адміністративного судочинства (за рахунок використання інституту типових та зразкових справ) диктують висновок про актуальність висловлених В.І. Бобриком положень і щодо адміністративного судочинства. Крім того, варто підтримати висновок вченого щодо актуальності формування єдиного поняття цивілістичного судочинства, що виражає сутнісну єдність цивільного, господарського та адміністративного судочинства в тому контексті, що вони не торкаються розгляду та вирішення кримінальних справ [21, с. 274].

У юридичній літературі з питань адміністративного судочинства відсутня єдність щодо систематизації процесуальних форм захисту права на підприємництво. Так, А.А. Куйбіда, за результатами опрацювання проблематики форм адміністративного судочинства, розрізняє усну та письмову форми провадження, а також виділяє загальне позовне провадження та спрощене позовне провадження. Вчений оперує поняттям процесуальної форми та зазначає про її залежність від специфіки певних справ, а також умов, визначених у ч. 3 ст. 257 КАС України. Крім того, наголошується на: доцільності визначення процесуальної форми розгляду справ, у яких відсутній спір про право та мають місце неоспорювані вимоги; відсутність усталеної судової практики щодо процесуальної форми розгляду справ незначної складності (малозначних справ) [79, с. 49].

М.І. Смокович та В.М. Бевзенко, не виділяючи окремо поняття процесуальної форми розгляду справ у адміністративному суді, розкривають систему проваджень у адміністративному судочинстві. Систематизація здійснюється за стадіями адміністративного судочинства: 1) в адміністративному суді першої інстанції; 2) на стадії перегляду судових рішень. В адміністративному суді першої інстанції виділяються такі види проваджень: відкриття провадження в адміністративній справі; підготовче провадження; врегулювання спору при участі судді;

провадження щодо розгляду справи по суті. На стадіях апеляції, касації, перегляду за нововиявленими або виключними обставинами, відновлення втраченого судового провадження: відкриття провадження у справі; підготовче провадження; розгляд справи по суті. Окремо виділяється виконавче провадження [176, с. 183]. Окреслена систематизація проваджень безпосередньо торкається проблематики стадій адміністративного судочинства. Сутність процесуальної форми передбачає стадійність судового процесу. Тому з метою подальшого дослідження з'ясуванню підлягає питання стадійності розгляду справи в адміністративному суді.

У юридичній літературі вказують на такі ознаки стадій судового адміністративного процесу, як: є відносно самостійною частиною адміністративного судочинства, зокрема має власні завдання; складаються з певних елементів, які поєднуються завданням конкретної стадії; послідовність розташування елементів кожної стадії (конкретні процесуальні дії можуть розпочатись тільки після завершення попередніх); результат завершення кожної стадії оформлюється у вигляді визначеного законом індивідуального процесуального акта, що є документом та тягне юридичні наслідки [38, с. 94].

Протягом тривалого часу існували різні погляди науковців, як щодо кількості стадій адміні, так і щодо співвідношення між ними.

Так, Е.Ф. Демський розглядає родову категорію адміністративних проваджень та виділяє такі їх види: провадження управлінського характеру; провадження у адміністративному судочинстві; адміністративно-деліктні провадження. При цьому вчений виділяє стадії, загальні для всіх адміністративних проваджень, без врахування їх специфіки [45, с. 119, 125]. Такий підхід вченого зумовлює певну обмеженість використання його здобутків у цьому дослідженні.

П.В. Вовк виділяє три стадії адміністративного процесу: розгляд та вирішення спору по суті; перегляд судового рішення; звернення

прийнятого рішення до виконання. При цьому кожна із зазначених стадій дослідник поділяє на три етапи: відкриття провадження у справі, підготовки справи до розгляду, вирішення справи [38, с. 101]. Науковий підхід дослідника є логічним та послідовним. Водночас, фактично він розглядає кожна з визначених стадій адміністративного процесу як самостійне провадження, що не сприяє сприйняттю адміністративного процесу як цілісної категорії.

М.І. Поворознюк, досліджуючи проблематику сутності адміністративного позову як засіб реалізації права на судовий захист у публічно-правових відносинах, виділяє наступні стадії судового адміністративного процесу. Першою стадією виділяється подання до адміністративного суду позовної заяви, яка відповідає вимогам КАС України. Зазначену стадією адміністративного судочинства називають найважливішою з огляду на те, що саме у результаті її здійснення відбувається забезпечення права на доступ до правосуддя у адміністративному суді, оскільки з моменту звернення із позовом виникає обов'язок адміністративного суду його розглянути та вирішити по суті. Ця стадія характерна виключно для позовного провадження, що надає йому особливий характер порівняно із провадженнями щодо перегляду судових рішень. Другою стадією виділяється вирішення питання щодо відкриття провадження в адміністративній справі (відмова у відкритті провадження, залишення позовної заяви без руху чи повернення її позивачеві). Третньою стадією виділяється підготовче провадження, спрямоване на: уточнення предмету спору, позовних вимог та заперечень, складу учасників справи; вирішення відводів; визначення подальшого розгляду справи тощо. Четвертою стадією виділяється розгляд адміністративної справи по суті, в якому відбувається розгляд справи у визначеному законом порядку та її вирішення, а також розподіл судових витрат. Визначальними формальними вимогами до розгляду справи по суті наводяться: відбувається в судовому засіданні; обов'язковим є повідомлення учасників

справи; відбувається у спеціальному визначеному законодавством приміщенні (зала судових засідань), крім визначених законом випадків. При цьому проведенню судового засідання притаманні визначені КАС України етапи: відкриття судового засідання; безпосередньо з'ясування обставин справи та дослідження наявних у справі доказів; судові дебати; ухвалення адміністративним судом рішення по суті адміністративної справи [96, с. 173-174, 185-190]. В цілому підтримуючи підхід М.І. Поворознюка щодо структури адміністративного процесу, певним його недоліком варто визнати відсутність у цій структурі стадій перегляду судового рішення, а також стадії звернення його до виконання.

М.І. Смокович та В.М. Бевзенко наводять дві систематизації стадій адміністративного процесу. За першою наводяться такі стадії: провадження в адміністративному суді першої інстанції; перегляд судових рішень; виконавче провадження; відновлення втраченого судового провадження. За другою наводиться дев'ять стадій: відкриття провадження у справі; підготовче провадження; врегулювання спору за участю судді; розгляд справи по суті; апеляційне провадження; касаційне провадження; перегляд судових рішень за виключними чи нововиявленими обставинами; виконавче провадження [176, с. 181]. Позиція М.І. Смоковича та В.М. Бевзенка нагадує позицію П.В. Вовка щодо структури адміністративного процесу. Водночас, у розширеній систематизації стадій знайшло свій вияв сприйняття адміністративного процесу як єдиного цілого. Це є перевагою позиції М.І. Смоковича та В.М. Бевзенка, що зумовлює доцільність сприйняття її як основи подальшого дослідження.

З урахуванням викладеного, аналіз законодавства про адміністративне судочинство дозволяє виділити такі види проваджень у справах про захист права на підприємництво: загальне позовне провадження, спрощене позовне провадження, провадження у справах, передбачених главою 11 розділу 2 КАС України. Серед останніх варто виділити провадження у справах: щодо оскарження нормативно-правових

актів (§ 1); за зверненнями податкових, митних органів (ст. 283 КАС України); застосування санкцій (ст. 283-1 КАС України); щодо актів чи бездіяльності суб'єкта виконання судового рішення (ст. 287 КАС України); здійснення державного регулювання, контролю та нагляду у сфері медіа (ст. 284-4 КАС України). Істотні особливості, притаманні кожному з цих видів проваджень дають підстави стверджувати, що у кожного з них є власна процесуальна форма реалізації.

Висновки до розділу 1

Умовою створення ефективної процесуальної форми захисту права на підприємництво є врахування особливостей цієї категорії справ: підвищена необхідність у швидкому захисті, використання спеціальних знань у сфері економіки, врахування соціальних наслідків здійснення підприємницької діяльності у конкретному випадку, співвідношення приватного права на підприємництво із іншими суб'єктивними правами осіб, які задіяні у підприємстві (працівники, клієнти). Розвинуті процесуальні форми мають містити можливості для ефективного врахування адміністративним судом відповідних обставин у кожному конкретному випадку.

Через діяльність адміністративного суду реалізується державна правова політика, спрямована на забезпечення захисту прав конкретного підприємця. Водночас, здійснення адміністративного судочинства є засобом державного регулювання підприємницької діяльності, забезпечення стабільності та визначеності умов для здійснення підприємницької діяльності. Таким чином, основою розвитку процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративному суді постає обов'язок держави забезпечувати, з одного

боку, сприятливі умови для здійснення підприємницької діяльності, а з іншого - захист інтересів кожного підприємця.

Важлива роль адміністративних судів у захисті права на підприємництво у розвинених державах романо-германської правової системи (Німеччина, Франція, Бельгія) зумовлена наявністю в них виключних повноважень щодо скасування актів суб'єктів публічного адміністрування, які мають найбільше значення для здійснення підприємницької діяльності: містобудування, державні закупівлі, податки та збори, трудові відносини щодо найму працівників, застосування екологічних норм тощо. Для всіх цих держав характерним є наявність касаційної інстанції для розгляду публічно-правових спорів. Гарантії належного здійснення правосуддя у адміністративних справах стосуються: процесуальної форми (врахування у процесуальній формі розгляду справ особливостей спорів щодо підприємництва), організації судової влади (у Касаційному суді Франції функціонує єдина адміністративно-господарська палата).

Адміністративне судочинство є однією з форм захисту права на підприємництво, поряд із такими формами, як адміністративна, нотаріальна та альтернативна (передбачає діяльність таких суб'єктів, як Європейський суд з прав людини, третейські суди, міжнародний комерційний арбітраж, медіація тощо). Адміністративне судочинство як форма захисту права на підприємництво характеризується такими специфічними рисами: 1) може бути застосована лише у публічно-правових відносинах із суб'єктом владних повноважень; 2) має специфічну процедуру застосування - визначену КАС України процедуру адміністративного судочинства; 3) здійснюється специфічним суб'єктом - адміністративним судом.

Перевагами адміністративного судочинства як форми захисту права на підприємництво, порівняно із іншими передбаченими законом формами, є: деталізована процедура здійснення адміністративного

судочинства, що містить ефективні гарантії матеріальних та процесуальних прав учасників справи у адміністративному судочинстві; притаманність адміністративному суду незалежності як інституційної риси, а також інших гарантій запобігання незаконному впливу на суд при ухваленні ним рішення по суті справи; доступність адміністративного судочинства, що забезпечується: чітко визначеним процесуальним законодавством колом судових витрат, розгалуженою системою адміністративних судів, іншими гарантіями відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Недоліками адміністративного судочинства як форми захисту права на підприємництво, порівняно із іншими передбаченими законом формами, є: значна тривалість розгляду справи, що істотно знижує ефективність захисту прав в умовах швидкоплинності відносин у підприємстві; порівняно висока вартість судового процесу, що зумовлено як необхідністю наймати висококваліфікованого представника, так і необхідністю здійснення значної підготовчої роботи до судового процесу; порівняно висока тривалість процедур апеляційного та касаційного оскарження винесених судових рішень, що потенційно збільшує загальну тривалість судового процесу.

Чинником подальшої актуальності проблематики процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративному суді є наявність потреби у врахуванні специфіки публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку із порушенням права на підприємництво у поєднанні із активним розвитком адміністративного судочинства.

Поняття процесуальної форми захисту права на підприємництво в адміністративному суді сформульовано із застосуванням системного підходу, відповідно до якого вказану форму розглянуто як системне явище, яке водночас входить до адміністративного судочинства як системи вищого порядку. Це уможливило визначення вказаної форми у широкому та вузькому значенні, а також - здійснення систематизації вказаних форм.

Для подальшого розвитку систематизації процесуальних форм захисту права на підприємництво у адміністративному суді перспективним є науковий підхід В.І. Бобрика, який розглядає диференціацію цивільного судочинства у трьох аспектах: як тенденція розвитку цивільного судочинства; актуальний процес розвитку цивільного судочинства (поділ існуючих видів проваджень, утворення нових видів); закономірність цивільного судочинства (розгляд його як конкретної системи на конкретний момент часу). Такий підхід корисний для утворення теоретичного підґрунтя подальшого розвитку адміністративного судочинства як форми захисту права на підприємництво: розширення застосування актуальних видів проваджень, зокрема у типових та зразкових справах; утворення нових, зокрема у справах щодо оскарження актів АМК України; інтеграція нових проваджень до вже існуючої системи адміністративного судочинства.

Результати дослідження, які викладені у Розділі 1, відображено у наступних публікаціях автора: [167]; [168]; [171]; [230].

РОЗДІЛ 2.

ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОВАДЖЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФОРМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦТВО

2.1. Позовне провадження як процесуальна форма захисту права на підприємництво в адміністративних судах

Розкриваючи сутність позовного провадження як процесуальної форми захисту суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів, вказують на такі наукові підходи до її визначення: сукупність однорідних вимог процедурного характеру що спрямовані на досягнення певного результату; визначені процесуальним законом правила процедури розгляду судової справи, виконання яких є умовою для раціонального та точного досягнення мети діяльності учасників судового процесу; зовнішній прояв визначених процесуальним законом юридичних дій, засобів та операцій, що здійснюються адміністративним судом з метою захисту прав, свобод, законних інтересів; визначені законодавством вимоги до процедури розгляду судом справи та способи реалізації такої процедури; як встановлений КАС України зовнішньо виражений засіб вчинення процесуальних дій, а також закріплення вказаних дій у процесуальних документах [15, с. 231; 80, с. 551].

Попри наявність різних наукових підходів до визначення процесуальної форми позовного провадження в адміністративному суді, єдиною є точка зору про нерозривний зв'язок змісту й форми діяльності адміністративного суду, а також що поняття процесуальної форми лежить в основі визначення сучасного адміністративного процесу.

Поняття позовного провадження як змістовної сторони адміністративного судочинства порівняно із процесуальною формою є

достатньо опрацьованим та усталеним у юридичній літературі. За результатами узагальнення наявних наукових позицій можна виділити такі характерні риси позовного провадження в адміністративному суді як виду адміністративних проваджень: є комплексом процесуальних дій, що зумовлюють існування процесуальних правовідносин, спрямованих на певну єдину мету та пов'язаних із матеріальними правовідносинами; передбачає обґрунтування фактичних обставин справ, їх доказування та встановлення, а також оформлення процесуальних результатів у визначених законодавством процесуальних актах-документах; визначена у процесуальному законодавстві послідовна діяльність адміністративного суду щодо розгляду і вирішення правового спору або конкретної адміністративної справи, що зумовлює стадійність адміністративного судочинства; спеціальний характер суб'єктів позовного провадження у адміністративному суді; спеціальний характер процесуальних завдань та цілей відповідно до стадій адміністративного судочинства [176, с. 106, 181-187, 227] .

Ознаками позовного провадження у адміністративному судочинстві як процесуальної форми захисту суб'єктивних прав та інтересів виділяються: заявний характер (виникає тільки внаслідок пред'явлення адміністративного позову); нормативна визначеність (ґрунтується на нормах КАС України); предметна спрямованість (конкретна справа адміністративної юрисдикції); спеціальний суб'єкт здійснення (адміністративний суд); наявність сторін, третіх осіб із різними інтересами, але рівними процесуальними правами; наявність єдиної мети; наявність способів процесуального захисту; передбачена законом процесуальна форма; складна структура, елементи мають формальне вираження у процесуальних документах; судові рішення як результат розгляду й вирішення справи; виконуваність судових рішень [96, с. 171-174].

Таким чином, позовне провадження як змістовна категорія, що передбачає завдання, функції, цілі, суб'єкти, структуру та засоби

діяльності адміністративного суду створює підґрунтя для існування процесуальної форми розгляду справ про захист права на підприємництво.

Значення процесуальної форми позовного провадження проявляється у тому, що вона є гарантією законності та обґрунтованості рішення адміністративного суду, а також дотримання учасниками судового процесу усіх приписів, передбачених законодавством. Таке значення процесуальної форми зумовлене нерозривним зв'язком її із процесуальними діями адміністративного суду та учасників судового процесу, іншими словами - єдністю форми та змісту судового процесу. Вказані процесуальні дії здійснюються у визначеній законом формі та отримують фіксацію у передбачених процесуальним законом процесуальних документах.

Процесуальна форма позовного провадження розглядається у юридичній літературі як спосіб реалізації закріпленої у законодавстві можливості кожного звернутись до суду із адміністративним позовом. Процесуальна форма позовного провадження в адміністративному суді охоплює собою як загальне позовне провадження, так і спрощене позовне провадження. Зазначені провадження як складні явища складаються з визначених стадій [96, с. 171, 181-184, 194].

Характеристика позовного провадження як процесуальної форми адміністративного судочинства має ґрунтуватись саме на його стадійності, оскільки у стадіях фіксується зовнішньо виражена структура позовного провадження.

Першою стадією провадження у адміністративному суді першої інстанції визначається відкриття провадження у справі [176, с. 181]. Ця стадія визначається у юридичній літературі як система процесуальних дій з приводу подання позовної заяви, розгляду суддею поданих документів, а також прийняття рішення щодо відкриття провадження у справі. Саме на цій стадії відбувається реалізація права особи на звернення до адміністративного суду за захистом [38, с. 99-100].

Обов'язки судді адміністративного суду щодо розгляду поданих матеріалів та вирішення питання про відкриття провадження у справі безпосередньо визначені у КАС України (ч. 1 ст. 171 КАС України). Завданням відкриття провадження у справі як етапу адміністративного судочинства є перевірка звернення (позовної заяви) позивача – суб'єкта господарювання щодо його відповідності вимогам законодавства про адміністративне судочинство: зміст та форма позовної заяви, юрисдикція тощо [29, с. 147].

Одним з недостатньо визначених у юридичній літературі питань є питання визначення початку провадження у адміністративному суді. Так, М.І. Смокович та В.М. Бевзенко таким моментом визначають відкриття провадженні у адміністративній справі. Саме з відкриття провадження у справі розпочинається розгляд адміністративної справи по суті. Водночас, стадія відкриття провадження у справі ініціюється поданням до адміністративного суду позовної заяви належного змісту та форми [176, с. 188].

Саме на цій стадії встановлюється відповідність поданої позовної заяви критеріям реалізації процесуальної адміністративної юрисдикції, одним з яких виступає наявність адміністративної юрисдикції у спірних правовідносинах. Крім того, можливість оскарження актів суб'єктів владних повноважень є однією із складових принципу верховенства права у адміністративному судочинстві [176, с. 161, 439-443]. Таким чином, правовідносини, що виникають з моменту подання позовної заяви і до моменту відкриття провадження у справі становлять важливу частину предмету правового регулювання КАС України, а отже й частину адміністративного судочинства. У зв'язку із цим варто вказати на наукову думку, за якою діяльність щодо відкриття провадження у справі має важливе значення для забезпечення права на судовий захист у цілому, оскільки саме тут вирішується сама можливість виникнення судового провадження [201, с. 19-20]. І хоча зазначена позиція висловлена в межах

доктрини цивільного процесуального права, вона цілком актуальна і щодо адміністративного судочинства. Таким чином, для подальшого дослідження моментом виникнення адміністративного судочинства варто вважати саме перше подання позовної заяви до суду.

Іншим питанням, що нерідко порушується вже на стадії відкриття провадження є забезпечення позову (ст. 150 КАС України). Як істотна гарантія прав підприємців виділяється положення, відповідно до якого адміністративний суд у порядку забезпечення адміністративного позову може своєю ухвалою зупинити дію оскаржуваного акта суб'єкта владних повноважень або окремих його положень. При цьому саме положення про негайність надсилання такої ухвали суб'єкту владних повноважень є запорукою дієвості такої гарантії [29, с. 152]. Попри вплив значного проміжку часу з моменту висловлення зазначених положень вони продовжують залишатись актуальними. Про такий висновок свідчить системний аналіз положень статті 150 КАС України у взаємозв'язку із ч. 2 ст. 156 КАС України. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 156 КАС України, примірник відповідної ухвали негайно надсилається всім учасникам справи, яких стосуються заходи забезпечення адміністративного позову. У зв'язку із цим у юридичній літературі вказується що принцип диспозитивності має поширюватись і щодо вирішення питань забезпечення позову, а саме що питання застосування таких заходів має повністю залежати від волевиявлення позивача, тобто у разі, якщо позивач вважає, що адміністративний суд має застосувати заходи забезпечення позову у конкретному випадку, то адміністративний суд зобов'язаний їх застосувати. Крім того, зазначається, що при розгляді справ про оскарження актів суб'єктів владних повноважень (п. 1 ч. 1 ст. 19 КАС України) тягар доказування наявності підстав для застосування заходів забезпечення позову має покладатись повністю на позивача, оскільки доказування стосується саме забезпечення позову [29, с. 153].

Оцінюючи зазначену позицію, її слід визнати спірною. Так, виходячи з формулювання ч. 2 ст. 9 КАС України, можна зробити висновок, що дія принципу диспозитивності визначається ініціюванням позивачем адміністративного позову перед судом. Іншим аспектом диспозитивності є розподіл тягара доказування, за яким цей тягар лежить на сторонах публічно-правового спору. При цьому необхідно підтримати позицію дослідника, за якою законодавством про адміністративне судочинство передбачається лише два випадки втручання адміністративного суду у диспозитивне право учасника справи: розширення сфери позовних вимог у зв'язку із обранням належного способу захисту; витребування адміністративним судом доказів з власної ініціативи [205, с. 198, 200]. Така позиція дослідника цілком прийнятна з огляду на публічно-правовий характер відносин адміністративного судочинства, що виникають між особою, яка звертається із адміністративним позовом та адміністративним судом, а отже – на специфіку диспозитивних засад поведінки особи у таких відносинах порівняно із дією принципу диспозитивності у приватних відносинах. З огляду на викладене, вважаємо, що реалізація позивачем свого права на ініціювання вжиття заходів забезпечення позову охоплюється скоріше принципом змагальності, а не принципом диспозитивності.

Іншим запереченням можна висловити те, що вирішення питань про наявність або відсутність підстав вжиття заходів забезпечення позову належить до компетенції суду як носія судової влади, а не до сфери законних інтересів позивача. Таким чином, варто підтримати підхід законодавця, актуальну судову практику, за якої позивач лише подає заяву про застосування заходів забезпечення позову, а адміністративний суд вирішує питання про наявність відповідних підстав (ч. 2 ст. 150 КАС України) та за їх наявності у конкретному випадку, приймає рішення про задоволення заяви та вжиття заходів забезпечення адміністративного позову.

Щодо розподілу обов'язків із доказування при вирішенні питання про застосування заходів забезпечення позову, то варто погодитись із кінцевим висновком О.А. Веденяпіна, що відповідний обов'язок покладається на позивача, який має надати докази наявності підстав для вжиття таких заходів [29, с. 153]. Водночас, обґрунтування такого висновку варто доповнити. Так, відповідно до ч. 2 ст. 77 КАС України, у справах про протиправність актів суб'єктів владних повноважень тягар доказування правомірності таких актів покладається на відповідача. Таким чином, перерозподіл тягара доказування має конкретну сферу (питання правомірності відповідних актів, але не питання наявності підстав забезпечення позову).

Відповідно до ч. 9 ст. 171 КАС України, у разі прийняття до розгляду позовної заяви та відкриття провадження у справі адміністративний суд постановляє ухвалу. Варто підтримати наукову думку, що саме зазначеною ухвалою завершується стадія відкриття провадження у адміністративній справі в адміністративному судочинстві. Така ухвала є процесуальним актом-документом, що має визначені у законодавстві про адміністративне судочинство правові наслідки [29, с. 149]. З моменту надсилання вказаної ухвали учасникам справи (ч. 10 ст. 171 КАС України) розпочинається етап підготовки справи до судового розгляду.

Стадія підготовки справи до розгляду присвячена уточненню фактичних обставин, важливих для правильного вирішення справи, визначенню закону, що підлягає застосуванню, вирішенню питань про склад учасників справи та інших учасників судового процесу, вирішенню питань, пов'язаних із дослідженням доказів [38, с. 100]. Таким чином, варто погодитись із висловлюваною у юридичній літературі позицією, що узагальнено мету цієї стадії можна визначити як створення усіх умов, необхідних для швидкого та якісного вирішення адміністративної справи [29, с. 149]. Подібним чином законодавець визначає завдання підготовчого провадження й сьогодні. Зокрема, завдання підготовчого провадження

становить: остаточне визначення предмета публічно-правового спору, характеру правовідносин, з яких виник спір; остаточне визначення позовних вимог, а також складу учасників подальшого судового процесу; з'ясування сутності заперечень проти заявлених позовних вимог; визначення кола обставин справи, що мають бути встановлені, збирання відповідних доказів тощо (ч. 2 ст. 173 КАС України).

При підготовці справи адміністративний суд має з'ясовувати не тільки обставини, безпосередньо пов'язані із протиправним характером оскаржуваних актів владних суб'єктів. Так, у ч. 2 ст. 2 КАС України визначено десять критеріїв оцінки оскаржуваного акта владного суб'єкта: вчинення відповідно до Конституції України за підставами, межами повноважень та способом вчинення; дотримання цільового характеру використання повноважень у конкретному випадку; фактична обґрунтованість; безсторонність (неупередженість) владного суб'єкта при вчиненні акта; добросовісність; розсудливість; вчинення акта із суворим дотриманням принципу рівності усіх перед законом, без випадків дискримінації; пропорційність втручання у приватні права, свободи, законні інтереси; забезпечення реалізації права заінтересованої особи на участь у процесі прийняття владного рішення; своєчасність (дотримання вимог розумного строку). Необхідність дотримання вказаних критеріїв розглядається як додаткова гарантія прав суб'єктів господарювання у адміністративному судочинстві [29, с. 151-152]. Принципово не заперечуючи щодо такої точки зору, її варто визнати такою, що підлягає уточненню.

Так, у доктрині адміністративного процесу усталеною є позиція щодо розрізнення таких понять, як право на звернення до адміністративного суду та право адміністративно-правової вимоги. Право на звернення до адміністративного суду гарантує можливість приватної особи звернутись до адміністративного суду на підставі її переконання про порушення своїх прав, свобод, законних інтересів. Належна реалізація

права на звернення до адміністративного суду розглядається як складова верховенства права: практична реалізація доступу до правосуддя. Натомість право адміністративно-правової вимоги передбачає вимогу (прохання) до адміністративного суду захистити порушене суб'єктивне право, свободи, законний інтерес. При цьому, якщо підставою права на звернення до адміністративного суду визначено суб'єктивне переконання приватної особи, то право адміністративно-правової вимоги виникає за наявності таких обставин, як: наявність спірних адміністративно-правових відносин між позивачем та суб'єктом владних повноважень, у яких були порушені права, свободи, законні інтереси; суб'єктом порушених прав, свобод, інтересів є саме позивач; адресатом оскаржуваних актів владного суб'єкта є саме позивач [176, с. 288, 850, 851].

Звернення до адміністративного суду не означає, що адміністративний позов буде задоволений, тому реалізація права на звернення до адміністративного суду не означає автоматичної реалізації права на адміністративно-правову вимогу. Таким чином, необхідно розрізняти гарантії процесуальних прав у адміністративному судочинстві та гарантії права на судовий захист відповідно. Вбачається, що застосування критеріїв оцінки актів суб'єктів владних повноважень, викладених у ч. 2 ст. 2 КАС України варто розглядати передусім, як гарантію права на адміністративно-правову вимогу (права на судовий захист). Така позиція зумовлена тим, що висновок адміністративного суду про відповідність зазначеним критеріям оскаржуваного акта владного суб'єкта відображається у рішенні адміністративного суду першої інстанції (ч.ч. 4, 5 ст. 246 КАС України), що ухвалюється за результатами розгляду справи по суті. Водночас, розширення предмету доказування у адміністративній справі за рахунок необхідності встановлення відповідних критеріїв у конкретній справі розширює й реалізацію процесуальних прав учасників судового процесу: щодо подання додаткових доказів, подання необхідних заяв, заявлення необхідних клопотань тощо.

Стадія вирішення справи по суті притаманна як розгляду справи у адміністративному суді першої інстанції, так і провадженням щодо перегляду судових рішень: в апеляційному, касаційному порядку, а також за винятковими та нововиявленими обставинами (розділ 3 КАС України). На етапі вирішення справи по суті повною мірою проявляються принципи судового адміністративного процесу: верховенство права; рівність усіх перед законом і судом; законність; змагальність; диспозитивність; офіційне з'ясування обставин справи та інші. Зазначений етап є суворо формалізованим, пов'язаний із судовим провадженням документообіг, а також інформаційне забезпечення судового процесу детально визначені у підзаконних нормативно-правових актах [38, с. 100]. Розгляд справи по суті виділяється як окремий етап провадження в адміністративному суді й у більш пізніх роботах вчених, в тому числі роботах навчального характеру [176, с. 183].

Під час розгляду справи по суті: остаточно визначаються обставини справи; адміністративний суд остаточно визначається із своєю правовою позицією у справі; ухвалюється кінцеве рішення по суті спору. Процесуальними формами розгляду справи по суті в адміністративному суді визначаються: судові засідання; письмове провадження [45, с. 320-322; 29, с. 154].

Значна кількість публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, розглядаються у письмовому провадженні. У цьому контексті варто відмітити такі категорії справ, як: позови суб'єктів владних повноважень (зокрема регіональних управлінь Держпродспоживслужби) про стягнення штрафів [161]; позови суб'єктів владних повноважень (зокрема регіональних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій) про застосування заходів реагування у сфері державного нагляду (контролю) [153]; позови суб'єктів владних повноважень про стягнення коштів (необґрунтовано отриманої виручки та штрафу у зв'язку із цим) [147]; позови суб'єктів господарювання про

визнання протиправним та скасування рішення про коригування митної вартості товарів і картки відмови в прийнятті митної декларації [158]; позови про визнання протиправним та скасування рішення про визначення вартості товарів, що переміщуються (пересилаються) громадянами через митний кордон України для цілей нарахування митних платежів [144] та деякі інші.

Провадження у адміністративному суді першої інстанції завершується на стадії розгляду адміністративної справи по суті. За результатами цієї стадії та всього провадження у цілому адміністративним судом першої інстанції приймається судове рішення у таких формах, як рішення та ухвала (ч.ч. 2, 3 ст. 241 КАС України).

Варто погодитись із висловлюваною у юридичній літературі позицією, що саме у рішенні адміністративного суду як акті, що приймається за результатами розгляду справи по суті, знаходять своє вирішення вимоги адміністративного позову. На відміну від рішення по суті справи, ухвала приймається за результатами вирішення процесуальних питань: зупинення провадження у справі, залишення позову без розгляду; закриття провадження у справі та інших. В окремих випадках (припинення провадження у справі, залишення позовної заяви без розгляду тощо) розгляд адміністративної справи по суті може завершуватись і без ухвалення рішення суду [29, с. 136; 38, с. 100-101].

Узагальнення наявних наукових поглядів щодо теоретичних засад позовного провадження як процесуальної форми захисту права на підприємництво в адміністративних судах надає можливість приділити увагу конкретним теоретичним та практичним проблемам її реалізації.

У науковій літературі достатньо тривалий час підкреслюється поширеність співпраці органів публічної влади із суб'єктами підприємництва та багатоманітність її форм. Так, ще у 2013 році Ф.В. Узунов, за результатами опрацювання проблематики видів взаємодії бізнесу із органами державної влади, виділяв три найважливіших форми

партнерства: економічне, правове та організаційне партнерство. Так, під правовим партнерством розуміється спільна (органами влади та бізнесом) організація процесу державного регулювання підприємницької діяльності. Способами цього партнерства є: участь представників бізнесу у робочих групах щодо розробки законодавства; залучення фахівців від органів влади до участі у саморегулювних організаціях тощо. Також правова взаємодія органів влади та бізнесу включає державне регулювання: здійснення підприємницької діяльності; конкуренції; взаємодії підприємницьких та державних структур [188]. Характеризуючи функціональну роль механізму державної влади у забезпеченні свободи підприємницької діяльності, В.А. Шатіло виділяє такі напрямки розвитку механізму державної влади у цій сфері, як зокрема: оптимізація системи відносин компетенційного характеру між органами державної влади; розвиток механізмів державного та громадського контролю за діяльністю органів державної влади; сприяння процесам децентралізації державної влади; запровадження аутсорсингу функцій держави та деякі інші [204, с. 126].

Отже, можна констатувати активність динаміки правовідносин влади та бізнесу, що зумовлена швидкоплинністю процесів здійснення підприємницької діяльності та відповідно, необхідністю змін у методах адміністрування у цій сфері. Водночас, актуальна практика адміністративних судів першої інстанції свідчить про достатньо тривалі строки розгляду адміністративних справ, пов'язаних із захистом права на підприємництво. Так, 19.09.2023 р. ФОП ОСОБА_1 звернувся із адміністративним позовом про визнання протиправним та скасування податкового повідомлення-рішення. Рішення по суті справи було винесене адміністративним судом 28.12.2023 р., тобто більше ніж через три місяці [148; 190]. У справі про визнання протиправним та скасування рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про невідповідність особи займаній посаді провадження відкрито 06.03.2023 р., а рішення по суті справи, яким позов було задоволено, винесене 11.12.2023

р., тобто більше ніж через 9 місяців [151; 193]. Зазначена тривалість розгляду справ часто пов'язана не тільки із традиційними причинами, такими як неявка сторони у судове засідання, а й має законодавче підґрунтя. Так, у наведеній справі адміністративним судом не було здійснено складних процесуальних дій, що вимагають значної кількості часу (витребування доказів, забезпечення позову, призначення судової експертизи тощо). Усі необхідні докази було надано позивачем при поданні позовної заяви, а відповідачем - при поданні відзиву на позову, отже затримок у збиранні доказів теж не було. Це свідчить про актуальність створення процесуальних засобів, що надавали б адміністративному суду можливість не припускатись невиправданих зволікань у ході розгляду справи. Крім того, наслідком задоволення такого позову є обов'язок органу влади повторно розглянути справу та прийняти рішення, що додатково збільшує строк реалізації прав. Тому оперативність здійснення адміністративного судочинства постає умовою ефективного захисту права на підприємництво, ефективного поновлення цього права відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. (далі - Загальна декларація прав людини) [51].

Проблематика оперативності адміністративного судочинства отримала увагу на рівні окремих наукових публікацій [26]. Предметом комплексних досліджень була дотична проблематика: визначення позовного провадження в адміністративному судочинстві як процесуальної форми здійснення правосуддя [96, с. 170-194]; ефективність адміністративного судочинства як сукупність певних показників його здійснення [62, с. 390]. Втім, у зазначених роботах не враховуються особливості спірних правовідносин, а саме правовідносин, що виникають у зв'язку із реалізацією права на підприємництво.

Тому актуальним є розкриття оперативності позовного провадження як наряду розвитку процесуальних форм захисту права на підприємництво у адміністративному суді, вироблення на цій основі

пропозицій щодо вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство.

Оперативність адміністративного судочинства розглядається як один з його принципів, що реалізується у нерозривному поєднанні із принципом процесуального формалізму, який передбачає дотримання передбаченої законом процедури розгляду адміністративних справ. В межах принципу оперативності реалізуються такі цінності, як: неприпустимість затягування процесу; розумне пом'якшення процесуальних вимог; спрямованість дій учасників процесу на прискорення процесу, але без шкоди для його якості. Тому оперативність адміністративного судочинства визначається чинником його ефективності [26, с. 83-84]. Така точка зору викликає окремі зауваження. Так, обґрунтовуючи значення оперативності як принципу, автору варто було б звернути увагу на усталене у доктрині та практиці поняття «розумні строки» та встановити співвідношення оперативності із ним. Крім того, визначення «розумного змякшення процесуальних формальностей» фактично як цінності адміністративного судочинства є доволі спірним. Водночас, варто погодитись із дослідницею щодо ключового значення оперативності адміністративного судочинства для виконання його завдань, передбачених у ч. 1 ст. 2 КАС України щодо зокрема, своєчасного вирішення публічно-правових спорів.

Ю.Ф. Лавренюк, за результатами опрацювання проблематики оперативності адміністративного судочинства при захисті економічних інтересів України вказує на органічне поєднання поняття оперативності вирішення адміністративних справ та поняття «розумний строк». Дослідник формулює авторське визначення оперативності вирішення вказаної категорії справ та виділяє фактичну та юридичну сторони оперативності. Фактичною стороною є фактичне швидке вирішення справи, а юридичною - закріплені у законодавстві строки вирішення справи. При цьому вказується про необхідність забезпечення відповідності фактичної та юридичної сторони [81, с. 94].

Таким чином, поняття оперативності у адміністративному судочинстві є тісно пов'язаним із усталеним поняттям розумних строків розгляду справи, але є ширшим, оскільки охоплює собою не тільки фактичний найкоротший строк розгляду справи, але й закріплення реальних строків розгляду справи у законодавстві про адміністративне судочинство, а також законодавче забезпечення досягнення фактично найкоротших строків розгляду справи. Таким чином, поняття оперативності набуває законотворчого контексту.

Тісно пов'язаним із оперативністю є поняття ефективності адміністративного судочинства. Актуальність використання цього терміну щодо адміністративного судочинства як механізму захисту права на підприємництво зумовлено вже згадуваними положеннями статті 8 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої кожна людина має право на поновлення у правах, що є ефективним.

У контексті адміністративного судочинства термін «ефективність» використовується переважно у двох аспектах. Так, О.М. Капля, розглядаючи ефективність як неформалізований принцип судового адміністративного процесу, визначає його як сукупність кількісно-якісних показників процесуальної діяльності адміністративного суду, що відображають оптимальність його здійснення. Ефективність означає також виконуваність судових рішень (як матеріальних, так і процесуальних) [62, с. 390]. У подібному контексті розглядає ефективність судового процесу В.В. Бонтлаб, пропонуючи запровадити спеціалізовані трудові суди, а також виокремити галузі трудового та трудового процесуального права, що дозволило б максимально врахувати специфіку трудових спорів [25, с. 72].

Натомість, М.І. Поворознюк, за результатами опрацювання проблематики сутності адміністративного позову як засобу реалізації права на судовий захист, розглядає поняття ефективного судового захисту у контексті права на задоволення адміністративного позову. Ефективність

судового захисту означає застосування адміністративним судом способу захисту, який обраний позивачем (ч. 1 ст. 5 КАС України), відповідає суті спірних правовідносин та забезпечить ефективне поновлення позивача у правах [96, с. 216]. Ю.Ф. Лавренюк, опрацьовуючи діяльність адміністративних судів щодо захисту економічних інтересів України, доходить висновку, що оперативність вирішення адміністративних справ є умовою визначення адміністративного судочинства ефективним засобом захисту вказаних інтересів [81, с. 94].

Процесуальна діяльність адміністративного суду та способи захисту, що застосовуються адміністративним судом є хоча й тісно пов'язаними, але різно площинними категоріями, кожна з яких має свій чітко відокремлений зміст. З іншого боку, складно уявити ефективний суд, що обирав би належний спосіб захисту за результатами надмірно затягнутої процедури, або навпаки, розглядав би справу швидко, але виносив рішення, що не можуть бути виконані. Тому ці обидві категорії характеризують адміністративне судочинство як правовий засіб ефективного поновлення у правах у своїй сукупності.

Вимога своєчасного розгляду і вирішення публічно-правового спору (ч. 1 ст. 2 КАС України [65]) стосується розгляду справ будь-якої категорії. Водночас, швидка змінюваність обставин здійснення підприємницької діяльності у поєднанні із, як правило, значною ціною адміністративного позову зумовлюють особливу актуальність оперативності адміністративного судочинства у справах щодо захисту права на підприємництво.

Процесуальна форма розгляду адміністративних справ у порядку адміністративного судочинства [31, с. 816] містить значну кількість процесуальних засобів оперативного та ефективного здійснення захисту прав. Водночас, значні особливості розгляду окремих категорій адміністративних справ зумовили диференціацію системи проваджень у

адміністративному судочинстві: виділення спрощеного провадження, а також проваджень, передбачених параграфом 11 розділу 2 КАС України.

Таким чином, диференціація процесуальної форми у напрямку забезпечення оперативності адміністративного судочинства постає іманентним напрямом розвитку законодавства про адміністративне судочинство. Вказане повною мірою актуальне й щодо процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах.

Так, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 184 КАС України, проведення врегулювання спору за участі судді не допускається зокрема, у справах, визначених главою 11 розділу 2 КАС України. Однією з категорій справ, визначених у вказаній главі, є справи за зверненнями податкових та митних органів щодо стягнення коштів за податковим боргом (п. 5 ч. 1 ст. 283 КАС України). Таким чином, проведення врегулювання спору за участі судді у цих справах неможливе. Водночас, у практиці адміністративних судів неодноразово зустрічаються справи, коли позивачем є не орган влади, а приватна особа, щодо якої констатовано наявність податкового боргу через податкові повідомлення-рішення, і яка оскаржує такі повідомлення-рішення. Оскільки позивачем у цьому випадку є приватна особа, то мирне врегулювання спору у таких справах допускається [156; 191].

Існування можливості застосування примирення залежно від ініціативи сторін правовідносин не вбачається логічним. У цьому контексті інтерес представляють положення Кодексу адміністративної юстиції Франції у редакції, чинній на 23.01.2024 р. (Code de justice administrative, CJA) [220] щодо медіації в адміністративному судочинстві. Так, стаття L114-1 CJA, безпосередньо присвячена цьому питанню, не містить переліку справ, щодо яких не допускається застосування медіації. Більше того, у деяких категоріях адміністративних справ, визначених у CJA (спори щодо апеляцій на певні категорії рішень, перелік яких визначається указом Державної ради) застосування медіації є обов'язковим.

Характеризуючи адміністративне судочинство Франції, В.А. Сьоміна вказує про активний характер адміністративного суду під час розгляду справи: саме суд, а не сторони, керує процесом розгляду справи, і тому він може зобов'язати одну сторону подати докази іншій стороні. Такий характер історично притаманний адміністративному судочинству Франції, яке ще за середніх віків характеризувалось інквізиційними засадами здійснення [184, с. 146]. Таким чином, перспективним є розширення застосування примирних процедур в адміністративному судочинстві при розгляді та вирішенні спорів щодо захисту права на підприємництво. Умовою для цього є подальший розвиток активної позиції адміністративного суду у судовому процесі.

Актуальна судова практика свідчить про поступове розширення застосування саме активних засад участі адміністративного суду у спорах, що стосуються підприємницької діяльності. Так, адміністративний суд першої інстанції повернув позовну заяву позивачеві на підставі пункту 9 частини 1 статті 240 КАС України, зазначивши, що позивачем не подано у визначений судом строк витребувані адміністративним судом докази. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, скасовуючи зазначене рішення, зазначив про обов'язок адміністративного суду з власної ініціативи витребувати докази відповідно до ч. 4 ст. 77 КАС України, а крім того - надсилати та вручати ухвалу про витребування доказів виключно у передбачений законом спосіб [104].

Проведене дослідження надає підстави для таких висновків. По-перше, процесуальна форма позовного провадження в адміністративному суді щодо розгляду справ про захист права на підприємництво має забезпечувати оперативність розгляду адміністративної справи, для чого має включати відповідні процесуальні засоби для адміністративного суду (забезпечення більш активної ролі адміністративного суду, розширення можливостей щодо використання примирних процедур). По-друге, оперативність розгляду справи щодо захисту права на підприємництво

полягає у: 1) фактичних мінімальних затратах часу на розгляд конкретної адміністративної справи; 2) забезпечення при цьому належної якості розгляду справи за рахунок розвиненого законодавства про адміністративне судочинство. Оперативність розгляду зазначених адміністративних справ є одним з показників ефективності адміністративного судочинства як засобу правового захисту відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини. По-третє, подальша диференціація процесуальної форми позовного провадження у справах щодо захисту права на підприємництво сприятиме оперативності адміністративного судочинства та реалізації права на розгляд справи упродовж розумного строку (п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Щодо окремих справ адміністративної юрисдикції передбачені достатньо скорочені строки їх розгляду, а також специфічні правила обчислення процесуальних строків. Зазначене стосується, у першу чергу, окремих категорій термінових адміністративних справ (§ 2 гл. 11 р. 2 КАС України). Так, щодо справ, які виникають у зв'язку із зверненнями податкових та митних органів (ст. 283 КАС України) встановлено спеціальний строк їх розгляду по суті: 96 годин з моменту встановлення обставин, що стали підставою для звернення до адміністративного суду (абз. 2 ч. 7 ст. 283 КАС України). Крім того, у зазначеній категорії справ передбачено особливі правила обчислення процесуальних строків: не застосовуються загальні положення про обчислення процесуальних строків, визначені ч.ч. 2-10 ст. 120 КАС України (ч. 1 ст. 270 КАС України); процесуальні строки обчислюються у днях та годинах (ч. 2 ст. 270 КАС України); специфічні правила визначення останнього дня процесуального строку (ч. 3 ст. 270 КАС України); встановлено правила визначення дня бездіяльності як специфічного юридичного факту у цих справах (ч. 4 ст. 270 КАС України); встановлено окремі особливості

визначення та обчислення строків апеляційного оскарження судових рішень у таких справах (ч. 5 ст. 270 КАС України).

Крім того, у вказаних справах встановлено й інші значні процесуальні особливості їх розгляду, що пов'язані із особливими правилами щодо: повідомлення учасників справи про дату, час та місце розгляду (ст. 268 КАС України); порядку подання заяв по суті справи (ст. 269 КАС України); проголошення та вручення судових рішень (ст. 271 КАС України) тощо. Вказане зумовлює наявність окремих особливостей реалізації у цих провадженнях засад оперативності процесуальної форми адміністративного судочинства.

Так, системне тлумачення назви глави 11 розділу 2 КАС України, що називається «Особливості позовного провадження в окремих категоріях адміністративних справ» у взаємозв'язку із іншими положеннями КАС України (інші глави розділу 2 КАС України, положення розділу 1 КАС України) призводить до висновку, що положення глави 11 визначають виключно специфіку вказаних проваджень, а інші правила щодо них визначаються загальними положеннями КАС України.

Водночас, у науковій літературі вже протягом тривалого часу вказується про визначення главою 11 розділу 2 КАС України окремих проваджень, а не процесуальних особливостей загального позовного провадження. Мотивується така позиція істотністю зазначених процесуальних особливостей, наявністю у зв'язку із цим окремих проблемних питань захисту суб'єктивних прав у порядку адміністративного судочинства. Крім того, вказується, що внесення змін до існуючого процесуального порядку розгляду адміністративної справи означає, по суті, створення нового порядку її розгляду. Тому пропонується ті провадження, особливості яких визначено у главі 6 розділу 3 КАС України (у редакції, чинній на момент висловлення зазначеної наукової позиції) вважати окремими видами проваджень щодо розгляду спорів за участі суб'єктів господарювання. Актуальність зазначеної наукової позиції

на той час обумовлювалась розглядом значної частини спорів про захист прав суб'єктів господарювання із застосуванням правил глави 6 розділу 3 КАС України. На цій основі зазначається про створення законодавцем спрощеного порядку розгляду зазначених справ, зокрема із спрощеними положеннями щодо: порядку здійснення повідомлень учасників процесу; скорочених строків розгляду адміністративної справи; покладенні на позивача чи відповідача додаткових обов'язків в окремих випадках; здійснення позовного провадження у скороченому порядку, в окремих випадках (наприклад, розгляд адміністративних справ щодо стягнення грошових коштів на підставі рішення владного суб'єкта, щодо якого звершився строк оскарження, встановлений КАС України, відповідно до ст. 183-2 КАС України у редакції, чинної на час висловлення цієї наукової позиції, який здійснюється суддею одноособово та без проведення судового засідання) [29, с. 136-138].

Оцінка зазначеної наукової позиції має виходити з визначених у розділі 1 цієї роботи положень щодо виділення видів процесуальних форм розгляду судами справ про захист права на підприємництво. Такі види виділено саме з огляду на істотні відмінності у процесуальних порядках розгляду відповідних спорів. Водночас, опрацьовані у цьому підрозділі загальні положення щодо позовного провадження в адміністративному судочинстві, актуальність їх застосування як загальних положень у всіх конкретних видах проваджень, визначених у главі 11 розділу 2 КАС України актуалізують питання щодо розробки поняття єдиної процесуальної форми адміністративного судочинства у справах про захист права на підприємництво, яка характеризувалась би динамічністю, оскільки враховувала б особливості розгляду усіх зазначених адміністративних справ. Опрацювання поняття такої процесуальної форми варто визначити перспективним напрямом розвитку законодавства про адміністративне судочинство. Таким чином, наведена наукова позиція О.А. Веденяпіна залишається значною мірою актуальною і сьогодні.

Диференціація процесуальних форм провадження в адміністративному суді першої інстанції означає можливість розгляду різних категорій адміністративних справ щодо захисту права на підприємництво. Однією з них є справи щодо оскарження нормативно-правових актів суб'єктів публічної влади (ст. 264 КАС України). Відповідно до ч. 5 ст. 245 КАС України, у разі виявлення адміністративним судом за результатами адміністративної справи про оскарження нормативно-правового акту недоліків правового регулювання у спірних правовідносинах, що може мати наслідком порушення прав та інтересів невизначеного кола осіб у майбутньому, адміністративний суд наділений правом зобов'язати відповідного владного суб'єкта прийняти новий нормативний акт на заміну.

Зазначене повноваження адміністративного суду може бути застосоване й щодо нормативно-правових актів, якими можуть створюватись перешкоди щодо здійснення підприємницької діяльності. Так, доволі поширеними є справа про оскарження нормативно-правових актів стосовно: порядку укладання договору на постачання природного газу [152]; нарахування плати за теплову енергію, послуги з постачання теплової енергії, постачання гарячої води [149]; визначення вимог до установок, що генерують електроенергію чи установок, що зберігають електроенергію [150].

У юридичній літературі вже достатньо тривалий час обговорюється питання: чи виходить адміністративний суд у таких випадках за межі позовних вимог? Так, О.А. Веденяпін, досліджуючи проблематику захисту прав суб'єктів господарювання в адміністративному судочинстві, вказує про право адміністративного суду вийти за межі позовних у такому випадку. Відповідно, вчений вважає застосування такого повноваження виходом за межі позовних вимог. Такого висновку вчений доходить на підставі системного тлумачення відповідних загальних та спеціальних норм КАС України. За результатами дослідження висловлюється

пропозиція щодо внесення змін до загальних положень КАС України, закріплення права адміністративного суду вийти за межі позовних вимог у випадках, визначених законодавством про адміністративне судочинство [29, с. 161].

Зазначена наукова позиція може бути уточнена. Так, визначення адміністративних судів як органів адміністративної юстиції зумовлює виконання ними таких завдань, поряд із захистом суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів: реалізація у суспільному житті теорії поділу влади, реалізація політики стримувань та противаг; забезпечення правопорядку і законності в діяльності суб'єктів публічної влади; надання владним суб'єктом допомоги у вирішенні ними питань у ході здійснення управлінської діяльності [33, с. 31].

Зазначене повноваження адміністративного суду може бути спрямоване саме на досягнення вказаних завдань. Таким чином, вирішення питання чи виходить адміністративний суд за межі позовних вимог залежить від того, чи є необхідним вказане зобов'язування суб'єкта публічної влади для захисту права особи у конкретному випадку. Якщо так, то необхідно констатувати вихід адміністративного суду за межі позовних вимог з метою ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів (ч. 2 ст. 9 КАС України). Якщо для захисту суб'єктивного права у конкретному випадку достатньо визнання нормативно-правового акту (окремих його положень) протиправним та нечинним, то відповідне зобов'язування суб'єкта владних повноважень охоплюється зазначеними загально суспільними функціями суду як органу адміністративної юстиції. Втім, зазначені загально суспільні функції реалізуються адміністративним судом у нерозривній єдності із функцією здійснення правосуддя. З огляду на викладене, варто закріпити вказане повноваження адміністративного суду не як його право, а як його обов'язок. З цією метою варто внести зміни до ч. 5 ст. 245 КАС України, замінити слова: «має право зобов'язати» словами «зобов'язує».

До гарантій прав суб'єктів підприємницької діяльності – учасників справ необхідно віднести й можливість притягнення з владного суб'єкта - відповідача до відповідальності у зв'язку із незаконними актами (бездіяльністю) у вигляді відшкодування шкоди, завданої такими актами чи бездіяльністю (п. 2 ч. 4 ст. 257 КАС України).

О.А. Веденяпін, характеризуючи розгляд таких справ, вказував на його проблемний характер, оскільки на момент виконання ним свого дослідження (2014 р.) КАС України не передбачав можливості розгляду справи про відшкодування шкоди, завданої незаконним актом (бездіяльністю) суб'єкта владних повноважень окремо від справи про визнання такого акту (бездіяльності) незаконним. Тобто, зазначена вимога розглядалась лише як похідна. Рекомендувалось подавати до адміністративного суду одночасно обидві вимоги у одному адміністративному позові. Крім того, відмічалась проблематичність щодо строків розгляду таких справ, оскільки для основної та похідної вимог законодавством про адміністративне судочинство було встановлено різні строки розгляду. У зв'язку із цим, у якості шляху вирішення проблеми О.А. Веденяпін пропонував збільшити строки розгляду для основної вимоги [29, с. 144-146].

Попри сплив значного проміжку часу окреслена проблема зберігає своє значення. Так, відповідно до п.п. 2, 4 ч. 4 ст. 257 КАС України, не може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження адміністративна справа, у якій: 1) наявні позовні вимоги щодо оскарження акта владного суб'єкта та щодо відшкодування шкоди, завданої таким актом, за умови що розмір такої шкоди перевищує сто розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, або 2) може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що перевищує 500 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (для юридичних осіб) та 100 розмірів - для фізичних осіб та ФОП.

Зазначена норма має як переваги, так і недоліки. З одного боку, вона дозволяє поєднати в одному провадженні розгляд кількох вимог, вирішуючи проблему щодо строків. З іншого боку, залишається значна кількість зауважень. По-перше, у ній відсутня диференціація владних актів, що можуть вельми відрізнитись за своєю складністю, а розмір шкоди не залежить від складності акту. По-друге, з огляду на принципи диспозитивності та змагальності, відповідно до яких адміністративний суд розглядає справу в межах заявлених позовних вимог, спірною уявляється диференціація форми адміністративного судочинства залежно від вимоги, яка тільки може бути пред'явлена. По-третє, розгляд основних вимог за такими позовами може бути значно розтягненим у часі. Детальніше зазначена проблематика розглядатиметься у контексті дослідження проблем реалізації гарантій прав учасників виконавчого провадження у порядку адміністративного судочинства (ст. 287 КАС України) у підрозділі 2.3 цієї роботи, оскільки має тісний зв'язок із нею.

2.2. Перегляд судових рішень адміністративними судами у справах, пов'язаних із захистом права на підприємництво

Стадія перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві отримала у юридичній літературі назву стадії перевірки законності та обґрунтованості судового рішення. Способами такої перевірки визначено: апеляційне провадження; касаційне провадження; перегляд судового рішення за винятковими обставинами, перегляд судового рішення за ново виявленими обставинами [29, с. 167; 38, с. 99; 176, с. 181, 183]. Як і будь-яка інша стадія адміністративного судочинства, зазначена стадія характеризується формальною визначеністю, у законодавстві про адміністративне судочинство передбачені процесуальні документи, якими починається та завершується ця стадія.

Так, з аналізу відповідних положень розділу 3 КАС України можна дійти висновків, що початком цієї стадії є звернення до адміністративного суду апеляційної інстанції із апеляційною скаргою (ст. 293 КАС України). Документами, якими завершується ця стадія може бути: постанова адміністративного суду апеляційної інстанції (ст. 321 КАС України); постанова адміністративного суду касаційної інстанції (ст. 355 КАС України); судові рішення (рішення, постанова, ухвала), що приймається за результатами перегляду за нововиявленими або виключними обставинами (ст. 369 КАС України). У кожному конкретному випадку документ, яким завершується ця стадія залежить від того, який з цих видів перегляду у справі був остаточним, оскільки адміністративна справа не обов'язково проходить усі ці види проваджень.

Визнаючи принципові відмінності у завданнях зазначених проваджень, варто вказати й про наявність у них певних спільних рис. Так, варто погодитись із позицією М.І. Смоковича та В.М. Бевзенка, щодо виокремлення стосовно кожного з цих проваджень таких етапів, як: відкриття провадження у справі; підготовче провадження; розгляд адміністративної справи по суті [176, с. 183]. При цьому варто зауважити, що назва останнього етапу «розгляд адміністративної справи по суті» не означає що адміністративна справа підлягає повному перегляду, оскільки процесуальним законом закріплено межі відповідних переглядів, що відповідають їх завданням (ст.ст. 308, 341, 369 КАС України).

У юридичній літературі наводиться наукова позиція про те, що документи, якими починається та завершується кожен з етапів зазначених проваджень, мають подібну правову природу. Зокрема, як апеляційне, так і касаційне провадження починаються з відповідної скарги. Протягом зазначених проваджень постановляються такі ухвали, як: про відкриття провадження у справі, про призначення справи до розгляду. Результати розгляду справи по суті відображаються у постанові (ухвалі). Висновки

О.А. Веденяпіна наводяться у контексті обґрунтування спільного дослідження апеляційного та касаційного провадження [29, с. 167-168].

Оцінюючи зазначену наукову позицію, варто виходити з передбачених у ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (далі – Закон «Про судоустрій і статус суддів») [137] завдань діяльності Верховного Суду як найвищого суду у системі судоустрою, до яких віднесено забезпечення сталості та єдності судової практики у способи та в порядку, визначених процесуальним законодавством. У зв'язку із цим варто погодитись із науковою позицією І.С. Апальковою, висловленою ще у 2015 році, за якою забезпечення єдності судової практики визначено шляхом здійснення Верховним Судом України захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів [14, с. 167]. Попри здійснення масштабного реформування діяльності зокрема Верховного Суду України з тих часів, її наукова позиція продовжує залишатись актуальною. З огляду на викладене, констатувати подібність правової природи діяльності адміністративного суду апеляційної інстанції та адміністративного суду касаційної інстанції можливо лише із значною долею умовності. Це зумовлює необхідність приділення уваги кожному способу перевірки законності судового рішення (апеляційний перегляд, касаційний перегляд тощо) окремо.

Апеляційний перегляд розглядається у юридичній літературі як компонент судового захисту, що надає можливість переглянути імовірно незаконне чи несправедливе рішення суду першої інстанції та виправити його помилку. Такий компонент включає до себе: можливість звернутись до суду першої інстанції та прийняття ним рішення по суті спору; усунення вищестоящим судом допущеної помилки; виконання остаточного судового акту [69, с. 173]. Такий теоретичний висновок узгоджується із актуальними положеннями Конституції України, відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 якої право на апеляційне та, у передбачених законодавством випадках,

на касаційне оскарження визначено конституційною засадою здійснення судочинства в Україні.

Варто погодитись із О.В. Константином, що у КАС України отримали реалізацію класичні ознаки апеляційного перегляду: об'єктом оскарження є рішення суду, що не набрало законної сили; підставою апеляційного оскарження є переконання заінтересованої особи у неправильному застосуванні закону судом першої інстанції або у неналежному встановленні фактичних обставин справи; межі апеляційного перегляду складають як питання факту, так і питання права і можуть співпадати із обсягом розгляду справи судом першої інстанції; характерність винесення апеляційним судом власного рішення у справі, а не повернення справи на новий розгляд до суду першої інстанції; подання апеляційної скарги унеможлиблює виконання рішення суду (окрім рішень, що підлягають примусовому виконанню); обмеженість повноважень апеляційного суду доводами та вимогами апеляційної скарги та неможливість пред'явлення нових позовних вимог на стадії апеляційного перегляду [69, с. 183]. Попри висловлення його наукової позиції ще у 2015 році, вона в цілому продовжує зберігати свою актуальність, за окремими винятками. Так, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 315 КАС України, суд апеляційної інстанції має право скасувати рішення суду першої інстанції та направити його на новий розгляд до іншого суду першої інстанції відповідно до визначеної законом підсудності. Відповідно до ст. 320 КАС України, за визначених обставин суд апеляційної інстанції може скасувати ухвалу суду першої інстанції та направити справу для продовження розгляду. Втім зазначені повноваження суду апеляційної інстанції обумовлені специфікою визначених законом обставин.

Апеляційний перегляд відноситься до звичайних способів перегляду судових рішень, для яких законом встановлено загально дозвільний порядок їх застосування, і лише в окремих, передбачених законом випадках, апеляційний перегляд є неможливим. З системного тлумачення

положень ч.ч. 1, 2 ст. 293 КАС України можна дійти висновку, що право на апеляційне оскарження не ставиться у залежність від категорії адміністративної справи, а залежить виключно від наявності заінтересованості потенційного скаржника. Іншими словами, оскаржені можуть бути будь-які рішення суду першої інстанції по суті спору, але право на оскарження мають лише особи, які є юридично заінтересованими у результатах оскарження.

Апеляційний перегляд, як і перегляд рішень адміністративного суду першої інстанції у цілому, не є обов'язковою стадією адміністративного судочинства, оскільки має заявний характер, виникає виключно за ініціативи заінтересованих осіб. В іншому випадку рішення суду першої інстанції набирає законної сили після завершення строку на апеляційне оскарження. З іншого боку, значення апеляційного оскарження у забезпеченні реалізації права на підприємництво зумовлене тим, що по всім категоріям цих справ допускається апеляційне оскарження постанови адміністративного суду першої інстанції. Лише в окремих категоріях справ встановлено процесуальні особливості реалізації права на апеляційне оскарження. Так, у справах за зверненнями податкових та митних органів (ст. 283 КАС України) встановлено: спеціальний строк апеляційного оскарження (десять днів) (ч. 8 ст. 283 КАС України); спеціальний строк розгляду апеляційної скарги (десять днів) та спеціальний момент його початку (завершення строку на апеляційне оскарження) (ч. 10 ст. 283 КАС України).

Аналіз статистичних даних діяльності адміністративних судів свідчить про затребуваність апеляційного перегляду як засобу контролю законності рішень адміністративних судів щодо захисту права на підприємництво. Так, у 2023 році адміністративними судами першої інстанції було розглянуто 10954 позовні заяви щодо реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики (організація господарської діяльності, в тому числі державна реєстрація, дозвільна

система; митна справа; здійснення публічних закупівель; державне регулювання цін і тарифів та деякі інші) [59]. Адміністративними судами апеляційної інстанції у 2023 році було переглянуто 3456 рішень (постанов) адміністративних судів першої інстанції, з них 771 рішення (постанову) скасовано із прийняттям нового судового рішення. Крім того, окремим проблемним питанням апеляційного перегляду є [58], що становить 31,55 % від кількості ухвалених рішень судів першої інстанції.

У юридичній літературі зустрічаються наукові позиції щодо характеристики адміністративного суду апеляційної інстанції як «захисника» приватної особи як «слабшої» сторони у відносинах із суб'єктом владних повноважень, з огляду на вимоги принципу офіційності адміністративного судочинства. При цьому констатується повноваження адміністративного суду щодо дослідження за власною ініціативою доказів, які з певних причин не досліджені судом першої інстанції. Крім того, вказується на повноваження суду апеляційної інстанції заново розглянути усі докази та встановити усі обставини у справі. Такі повноваження визначаються як особливість апеляційного адміністративного суду порівняно із апеляційними загальними судами та апеляційними господарськими судами [69, с. 183-184]. Досліджуючи сучасне законодавство, варто вказати про необхідність оновлення такої точки зору з огляду на вплив значного проміжку часу з моменту її висловлення, а також внесення істотних змін до КАС України.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 308 КАС України, апеляційний суд не є обмеженим доводами скарги у разі встановлення наявності процесуальних порушень, що є обов'язковими підставами для скасування судового рішення. Відповідно до ч. 4 ст. 308 КАС України, апеляційний суд приймає докази, що не були подані до суду першої інстанції, якщо учасник справи доведе існування причин, незалежних від нього, з яких доказ не було подано своєчасно. Зазначені положення є подібними до відповідних положень ч.ч. 3, 4 ст. 367 ЦПК України та ч.ч. 3, 4 ст. 269 Господарського

процесуального кодексу України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (далі – ГПК України) [42]. Вказане не дозволяє робити висновки щодо специфіки повноважень адміністративного апеляційного суду порівняно із апеляційними судами інших юрисдикцій. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 77 КАС України, у справах щодо оскарження актів суб'єктів владних повноважень діє спеціальний розподіл обов'язків щодо доказування, і ці положення мають враховуватись й апеляційними судами при розгляді адміністративних справ.

Притаманність адміністративним справам, пов'язаним із захистом права на підприємництво вираженої економічної складової, а також специфіка спірних правовідносин зумовлює виникнення специфічних проблем щодо розгляду таких справ та забезпечення заінтересованій особі права на справедливий судовий розгляд. Так, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 296 КАС України, одним з необхідних пунктів апеляційної скарги є наведення скаржником обґрунтування своїх вимог із зазначенням зокрема, у чому полягає неправильність застосування норм права адміністративним судом першої інстанції. Водночас, в українській мові термін «обґрунтування» є відносно визначеним, не містить чітких змістовних меж: «обґрунтовувати» означає висувати на підтвердження чогось твердження, переконливі докази, аргументувати [35, с. 800]. Вказана відносна визначеність в окремих випадках стає передумовою не виправдано формальних підходів судів до оцінки обґрунтування звернень учасників досліджуваних справ.

Так, у справі про оскарження податкового повідомлення-рішення, повертаючи апеляційну скаргу, апеляційний суд вказав, у тому числі, на те, що наведені скаржником додаткові обґрунтування не усувають недоліків апеляційно скарги (нечітке обґрунтування), а також значною мірою відрізняються від змісту власне апеляційної скарги. Як видно з матеріалів цієї справи, доводи додаткових обґрунтувань до апеляційної скарги та своєї апеляційної скарги зводились до наведення скаржником власного тлумачення норм податкового законодавства, аналізу на цій підставі

рішення адміністративного суду першої інстанції. Судом касаційної інстанції було констатовано відповідність апеляційної скарги вимогам закону, достатній обсяг та зміст її обґрунтування та формальний підхід апеляційного суду до оцінки обґрунтування. У підсумку своєю постановою від 03.04.24 р. суд касаційної інстанції скасував ухвалу адміністративного апеляційного суду про повернення апеляційної скарги та направив справу до апеляційного суду для продовження розгляду [117]. Подібні ситуації виникали у судовій практиці і раніше. Так, у справі про скасування податкового повідомлення рішення суд касаційної інстанції констатував, що апеляційна скарга обґрунтована належним чином (містить посилення скажника на неправильне застосування судом першої інстанції норм матеріального права, порушення судом норм процесуального права) та констатував формальний підхід апеляційного суду до оцінки її обґрунтованості. Крім того, звернуто увагу суду апеляційної інстанції на неприпустимість оцінки доводів скажника щодо їх прийнятності чи неприйнятності на стадії відкриття провадження у справі, оскільки така оцінка здійснюється на стадії розгляду її по суті. Враховуючи викладене, суд касаційної інстанції своєю постановою від 31.10.19 р. скасував ухвалу суду апеляційної інстанції про повернення апеляційної скарги та повернув справу до цього суду для подальшого розгляду [98].

У обох рішеннях касаційний суд, із посиланням на релевантну практику ЄСПЛ щодо порушення відповідними діями права на доступ до суду, вказав про неприпустимість надмірного формалізму з боку суду апеляційної інстанції при вирішенні питання щодо відкриття провадження у справі. Така позиція суду касаційної інстанції заслуговує на підтримку, водночас, актуальною постає проблематика її практичної реалізації, оскільки зазначена спірна практика апеляційних судів має місце протягом достатньо тривалого часу.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 КАС України, закріплено принцип верховенства права у адміністративному судочинстві, що означає

обов'язок адміністративного суду керуватись ним також і при вирішенні процесуальних питань. При цьому адміністративний суд має враховувати практику ЄСПЛ. Серед положень верховенства права нормативне закріплення у межах КАС України отримало положення щодо розумності процесуальних строків, зокрема закріплено їх критерії: достатність проміжку часу для вчинення процесуальної дії із урахуванням завдань адміністративного судочинства (справедливе, неупереджене та зокрема, своєчасне вирішення справ адміністративним судом) (ч. 1 ст. 2 КАС України).

У ч. 2 ст. 298 КАС України визначено правові наслідки подання апеляційної скарги, що не відповідає вимогам закону. Так, у разі невідповідності апеляційної скарги вимогам пункту 6 ч. 2 ст. 296 КАС України (наявність обґрунтування вимог апеляційної скарги із зазначенням зокрема, у чому полягає неправильність застосування норм права судом першої інстанції) апеляційний суд постановляє ухвалу про залишення апеляційної скарги без руху та надає скаржнику строк для усунення недоліків. При цьому спеціальних засад оцінки апеляційної скарги апеляційним судом щодо відповідності вимогам закону у статті 298 КАС України не встановлено, а отже апеляційним судом мають застосовуватись загальні положення щодо право тлумачення та правозастосування. Втім, як свідчить окреслена спірна судова практика, цього недостатньо для забезпечення права на апеляційне оскарження. З огляду на викладене, з метою безпосереднього закріплення обов'язку апеляційного суду уникати надмірного формалізму при оцінці апеляційної скарги щодо відповідності її вимогам чинного законодавства, забезпечення права на апеляційне оскарження доцільно доповнити статтю 298 КАС України частиною 1-1, яку викласти у такі редакції: «При оцінці поданої апеляційної скарги суд апеляційної інстанції має сприяти реалізації права на апеляційне оскарження».

На відміну від апеляційного перегляду касаційний перегляд традиційно розглядається у юридичній літературі як неординарний спосіб перегляду судових рішень, що застосовується тільки у випадках, передбачених законом. Тобто, якщо право на апеляційне оскарження наявне, як правило, у всіх випадках, і лише в деяких воно обмежується на підставі спеціальних приписів закону, то право на касаційне оскарження, навпаки, виникає тільки у передбачених законом випадках. Водночас, вказане стосується історичного контексту касаційного оскарження. Щодо ж актуального його стану, то констатується його ординарний характер, подібно до апеляційного перегляду [69, с. 183-184, 198]. Оцінюючи таку наукову позицію, варто вказати, що з моменту її висловлення сплив значний проміжок часу та внесені істотні зміни до законодавства про адміністративне судочинство. Так, відповідно до ч. 1 ст. 328 КАС України закріплене загальне правило про можливість оскарження у касаційному порядку будь-якого рішення суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку. При цьому обмеження права на касаційне оскарження спеціально зазначаються у нормах КАС України. Наприклад, відповідно до ч. 5 цієї ж статті не підлягають касаційному оскарженню: судові рішення у справах, у яких апеляційною інстанцією є Верховний Суд (п. 1); судові рішення (рішення суду, постанови, ухвали) у справах незначної складності (п. 2).

Окреслені положення дозволяють зробити висновок про поступове наближення касаційного перегляду до ординарного способу перегляду судових рішень. Водночас, варто вказати на прагнення законодавця забезпечити максимальний рівень гарантій доступу до суду та разом із тим зберегти історичний екстраординарний характер касаційного оскарження. Такий напрям розвитку касаційного оскарження варто підтримати. Щодо тверджень О.В. Константого з приводу ординарного характеру касаційного провадження, то існування великої кількості випадків, у яких касаційне

оскарження судового рішення не допускається, а також розвинута система касаційних фільтрів не дозволяють підтримати такий висновок.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону «Про судоустрій і статус суддів», завданням Верховного Суду, до складу якого входить Касаційний адміністративний суд, визначено забезпечення сталості та єдності судової практики у порядку та способом, визначеним процесуальним законом. Зазначене надало можливість окремим науковцям стверджувати, що завданнями касації є виключно забезпечення правильного застосування судами матеріального та процесуального права. При цьому вказується про реалізацію в Україні німецької моделі касації, за якої суд касаційної інстанції може прийняти власне рішення по суті справи, у разі правильного встановлення нижчестоящими судами фактичних обставин справи. На відміну від французької моделі, за якої суд касаційної інстанції у будь-якому випадку може тільки направити справу на додатковий розгляд із своїми рекомендаціями. При цьому перевагою німецької моделі касації визначається більш оперативне вирішення справи, а також зменшення витрат сторін судового процесу у зв'язку із провадженням [69, с. 183-184, 198, 201].

У ст. 14 КАС України встановлено право на перегляд судового рішення зокрема, у касаційному порядку. Це означає, що касаційний перегляд є невідомою частиною адміністративного судочинства, а його здійснення має сприяти досягненню завдання адміністративного судочинства, визначених у ч. 1 ст. 2 КАС України, яким є передусім, вирішення публічно-правового спору. Зазначені норми надають підстави погодитись із висловленою в юридичній літературі більш пізньою думкою про доцільність розгляду касації як додаткової гарантії захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів [176, с. 1075]. Таким чином, вирішення публічно-правового спору у порядку, передбаченому процесуальним законом варто визначити засобом забезпечення Верховним Судом сталості та єдності судової практики. Водночас, вирішення

публічно-правового спору становить і невідємний елемент завдання діяльності суду касаційної інстанції. Такий висновок підтверджується й положеннями щодо історичного розвитку касаційного перегляду у державах романо-германської правової системи.

Так, особливості побудови романо-германської правової системи, де провідним джерелом права виступають нормативно-правові акти, зумовлюють виникнення проблем тлумачення цих актів судами. Такі проблеми пов'язані із недоліками змісту нормативно-правових актів, неоднаковість об'єктивних та суб'єктивних обставин їх тлумачення, що зумовлює неоднаковість їх тлумачення та застосування у різних випадках. Усунення такої неоднаковості й складає завдання касаційної інстанції, що як правило, виступає водночас останньою інстанцією судового розгляду справи. Для порівняння, англо-саксонській правовій системі не характерний касаційний перегляд, втім справа може двічі проходити апеляцію. При цьому апеляційний суд перевіряє, як правило, не правильність застосування нижчестоящим судом норм матеріального права, а дотримання процедури судового розгляду справи [174, с. 112–119; 69, с. 199; 87, с. 139].

Варто погодитись із виділенням у юридичній літературі таких специфічних властивостей касації порівняно із апеляцією, як: право касаційного оскарження; передумови касаційного оскарження; подання касаційної скарги; стадії касаційного провадження; повноваження касаційного суду; постанови та ухвали касаційного суду. У межах вказаних особливостей увага наголошується на: межах перегляду судом касаційної інстанції (ст. 341 КАС України); об'єктах касаційного оскарження (ст.ст. 328, 330, 338 КАС України). Так, характеризуючи межі касаційного перегляду судових рішень, варто вказати на правову природу суду касаційної інстанції як суду права, а на суду факту, що означає передусім, неможливість встановлювати обставини справи, що не були встановлені судами попередніх інстанцій. Щодо ж об'єктів касаційного перегляду, то

мова йде про: специфічні вимоги до змісту власне касаційної скарги (ст. 330 КАС України); специфічне коло рішень та ухвал, що можуть бути оскаржені у касаційному порядку (ст.ст. 328, 330 КАС України) [176, с. 1076-1077].

У справах про захист права на підприємництво право касаційного оскарження є обмеженим у значній кількості випадків. Так, відповідно до п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України, не підлягають касаційному оскарженню судові рішення, прийняті у справах незначної складності, а також справ, які фактично було розглянуто за правилами спрощеного позовного провадження, за винятком справ, які мають розглядатись виключно за правилами загального позовного провадження.

У зв'язку із захистом права на підприємництво можуть виникати такі справи незначної складності (ч. 6 ст. 12 КАС України), як: оскарження бездіяльності уповноваженого суб'єкта щодо розгляду запита на інформацію (п. 2); припинення підприємницької діяльності (за зверненнями владних суб'єктів) або відміни державної реєстрації припинення суб'єктів підприємництва (п. 4); оскарження рішення владного суб'єкта, за яким владним суб'єктом може бути заявлено вимогу про стягнення грошових сум (п. 6) та деякі інші.

Відповідно до ч. 2 ст. 257 КАС України, за правилами спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка адміністративна справа, за винятком справ, передбачених частиною 4 цієї статті. У ч. 4 ст. 257 КАС України передбачені конкретні категорії адміністративних справ, серед яких можна виділити наступні, які стосуються захисту права на підприємництво: щодо оскарження нормативно-правових актів (за деякими винятками, передбаченими законом) (п. 1); щодо оскарження актів владних суб'єктів у поєднанні із вимогою про відшкодування завданої шкоди (п. 2); щодо примусового відчуження нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності (п. 3) та деякі інші.

Таким чином, значне коло справ про захист права на підприємництво може розглядатись у порядку спрощеного позовного провадження, що виключає касаційне оскарження рішень адміністративного суду у таких справах.

Крім того, варто вказати, що у справах про застосування санкцій касаційне оскарження неможливе, оскільки постанова Апеляційної палати ВАКС, що є апеляційною інстанцією у таких справах, не підлягає касаційному оскарженню (ч. 8 ст. 283-1 КАС України). У інших справах, передбачених § 2 глави 2 розділу 2 КАС України визначено окремі особливості касаційного оскарження, зокрема спеціальні строки подання касаційної скарги (ч. 5 ст. 289-4 КАС України).

Значною мірою обмеженим є також право касаційного оскарження ухвал. Зокрема, касаційному оскарженню підлягають виключно ухвали, передбачені у ч.ч. 2, 3 ст. 328 КАС України: про забезпечення позову, повернення позовної заяви позивачеві; відмови у відкритті провадження у справі та інші. Варто погодитись із висловленою у юридичній літературі позицією, що надання законодавцем права на оскарження ухвал окремо від рішення суду зумовлено винятковим значенням деяких з них для подальшого провадження у справі, неможливість їх оскарження здатне призвести до неможливості самого судового процесу. Надання ж можливості оскаржувати усі ухвали могло б приводити до значної кількості зловживань та затягування розгляду справи [69, с. 198].

Поряд із цим, варто вказати на затребуваність касаційного перегляду у досліджуваній категорії адміністративних справ. Так, у 2023 році на розгляді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду перебувало 58 справ про оскарження актів Верховної Ради України, 7 справ щодо праці та зайнятості населення, що становить більше 10 % від усіх справ, що перебували на перегляді (610 справ) [53, с. 4].

В окремих адміністративних справах, що стосуються порушення права на підприємництво, можливе апеляційне оскарження прийнятого

рішення, але неможливе касаційне. Так, наприклад, Вищий антикорупційний суд (далі – ВАКС) розглядає справи про застосування санкцій, визначених п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII (далі – Закон «Про санкції») [136] як суд першої інстанції. Апеляційною (і останньою) інстанцією у таких справах є Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду (ч.ч. 4, 8 ст. 283-1 КАС України). Тому у подальшому доцільним вбачається розглядати зазначені провадження окремо, із врахуванням їх особливостей у справах про захист права на підприємництво.

Щодо адміністративних справ про застосування санкцій (ст. 283-1 КАС України) визначено спеціальний суб'єкт розгляду – Вищий антикорупційний суд, тому у ч. 8 цієї статті визначено процесуальні особливості апеляційного розгляду цих справ. Значна кількість цих особливостей можуть бути охарактеризовані як позитивні та корисні з точки зору забезпечення ефективного захисту суб'єктивних права, свобод та інтересів: скорочений строк розгляду Апеляційною палатою ВАКС апеляційної скарги – 15 днів з дня надходження до суду апеляційної скарги; повноваження АП ВАКС щодо розгляду справи по суті попри неприбуття сторін, якщо вони належним чином повідомлені про час та місце розгляду справи (ч. 8 ст. 283-1 КАС України); встановлення меж розгляду справи АП ВАКС (абз. 8 ч. 8 ст. 283-1 КАС України).

Водночас, не можна не звернути увагу на окремі дискусійні положення щодо організації роботи ВАКС, що безпосередньо стосуються розгляду справи у АП ВАКС та стали предметом уваги науковців: встановлення законодавцем, фактично, стандарту доказування «перевага доказів», за яким оцінюється переконливість сукупності доказів, наданих однією та іншою стороною (ч. 6 ст. 283-1 КАС України); уточнення правової природи конфіскації, що застосовується ВАКС; уточнення законодавчого визначення терміну «активи»; неможливість касаційного оскарження постанови АП ВАКС та деякі інші. Зокрема, авторами

звертається увага щодо недоцільності встановлення стандарту доказування «перевага доказів», оскільки це суперечить загальним положенням про доказування у адміністративному судочинстві. Крім того, авторами відстоюється теза щодо доцільності закріплення у законодавчому порядку можливості касаційного оскарження постанов Ап ВАКС, оскільки в іншому випадку ВАКС потенційно перетворюється на «трибунал» або «особливий суд», що не відповідає Конституції України [206, с. 313].

Оцінюючи зазначені наукові висновки, варто вказати про їх дискусійність. Так, специфічні правила оцінки доказів, визначені у ч. 6 ст. 283-1 КАС України (так званий «стандарт доказування») варто розглядати як особливості провадження щодо розгляду таких справ, з огляду на формулювання назви статті 283-1 КАС України «Особливості провадження у справах про застосування санкцій». Такі особливості зумовлені специфікою зазначених справ, тому окреслена наукова позиція потребує додаткового обґрунтування.

Виражена специфіка зазначених адміністративних справ стала причиною й закріплення неможливості касаційного оскарження постанов Ап ВАКС, оскільки такі справи мають розглядатись виключно спеціалізованим суб'єктом. Тому у цій частині окреслені наукові висновки теж потребують подальшого обґрунтування. Водночас, не можна не звернути увагу щодо наступного. Поняття «стандарт доказування» не дістало усталеного розуміння та застосування у національній судовій системі, і зокрема в адміністративному судочинстві. Специфічною є також організація ВАКС, за якою функцію апеляційної інстанції виконує його окремий підрозділ (Ап ВАКС). Використання недостатньо чітко визначеного стандарту доказування, разом із поєднанням в межах одного суб'єкта (ВАКС) функцій суду першої та суду апеляційної інстанцій створює небезпеку зловживань суддями своїми повноваженнями, ухвалення недостатньо обґрунтованих рішень. При цьому рішення Ап ВАКС є остаточним.

При визначенні гарантій суб'єктивних прав, свобод, інтересів при розгляді справ про застосуванні санкцій варто зважати на достатньо високі законодавчі вимоги до суддів касаційного суду: наявність стажу роботи на посаді судді не менше десяти років, або наявність наукового ступеня та десятирічного стажу наукової роботи у сфері права, або наявність досвіду здійснення професійного представництва в суді (адвокатської діяльності) щонайменше десять років, або має сукупний стаж роботи за зазначеними положеннями не менше десяти років (ч. 1 ст. 38 Закону «Про судоустрій і статус суддів»). З огляду на викладене, перспективним вбачається опрацювання проблематики касаційних фільтрів щодо справ про застосування санкцій, оскільки високий фаховий рівень суддів Верховного Суду дозволяє розглядати касаційні скарги щодо таких справ як мінімум в деяких випадках.

Іншою категорією справ є справи у зв'язку із здійсненням державного контролю, нагляду, а також державного регулювання у сфері медіа. Відповідно до ч. 5 ст. 289-4 КАС України, визначено спеціальний строк подання апеляційної та касаційної скарги на рішення адміністративних судів у цих справах – 20 днів з дня проголошення відповідних рішень. Водночас, у відповідній нормі відсутня вказівка щодо моменту початку перебігу цього строку у разі, якщо в судовому засіданні проголошено лише вступну та резолютивну частину судового рішення, подібно до того, як це визначається у ч. 1 ст. 295 КАС України. Крім того, немає конкретизації щодо наслідків відсутності сторони у залі судового засідання при проголошенні судового рішення (ч. 5 ст. 251 КАС України).

Матеріали діяльності судів свідчать про наявність нестабільної судової практики у подібних випадках. Так, відсутність сторони у залі судового засідання під час проголошення судового рішення може бути визнано поважною причиною пропуску строку на апеляційне оскарження, якщо стороні не було вручене судове рішення відповідно до вимог ч. 5 ст. 251 КАС України (направлення до електронного кабінету або поштою

рекомендованим листом). Водночас, нестабільність судової практики стосується саме визначення конкретних обставин справи як поважних чи неповажних причин пропуску строку на апеляційне оскарження. Зокрема, апеляційним судом відмовлено у відкритті апеляційного провадження з огляду на несвоєчасність усунення недоліків апеляційної скарги (несплата судового збору). Скасовуючи зазначену ухвалу, судом касаційної інстанції було вказано на відповідальне відношення скажника до усунення недоліків апеляційної скарги, максимальну оперативність сплати судового збору та на обов'язок суду апеляційної інстанції врахувати ці обставини при вирішенні питання щодо наявності поважних причин пропуску строку на апеляційне оскарження. Крім того, касаційним судом було констатовано обмеження, таким чином, права відповідача на апеляційне оскарження судового рішення, що передбачає зокрема, неприпустимість невиннованого формалізму з боку суду при застосуванні обмежень щодо доступу до суду [119].

Таке розуміння судом касаційної інстанції права на апеляційне оскарження судового рішення варто підтримати, оскільки воно збігається із загальним розумінням права на справедливий суд та його гарантій Європейським судом з прав людини як права, що є практичним та ефективним [181, §§ 76-79] та передбачає чітку та практично забезпечену можливість особи оскаржити акт, що зачіпає її права [214, § 38].

Формулювання назви статті 289-4 КАС України «Особливості провадження у справах щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа» свідчить про вузьке визначення предмету регулювання статті: такий предмет обмежується визначенням виключно вказаних особливостей. Тому, у випадку, коли сторона у такій справі не була присутня у судовому засіданні необхідно виходити з того, що предметом регулювання ч. 5 ст. 289-4 КАС України є передусім, встановлення спеціального строку апеляційного та касаційного оскарження судових рішень у таких справах. Неврегулювання цієї

частиною наслідків відсутності особи у залі судових засідань або проголошення лише вступної та резолютивної частин судового рішення неможна розглядати як заборону застосування спеціальних правил, передбачених ст.ст. 251, 295 КАС України відповідно.

Окреслені положення свідчать про доцільність подальшого розвитку процедури розгляду справ у адміністративних судах, хоча розвантаження адміністративних судів, досягнення оперативності та передбачуваності здійснення правосуддя у адміністративних справах, в тому числі й щодо захисту права на підприємництво можливе й завдяки певним факторам, що перебувають поза межами судової системи. У цьому контексті варто погодитись із О.В. Константим, який, опрацьовуючи проблематику касаційного перегляду в адміністративному судочинстві, вказує про такі фактори, як: вдосконалення та поліпшення діяльності органів публічної влади з виконання державних функцій; продовження процесів приведення законодавства у сфері діяльності зазначених суб'єктів до відповідності європейським стандартам. Вказані фактори він розглядає як протизагу розвитку проблематики процесуальних фільтрів касаційного оскарження [69, с. 213].

Відповідно до ст. 359 КАС України, постанова адміністративного суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття, а ухвала – з моменту її проголошення. У постанові суд касаційної інстанції надає остаточну відповідь на касаційну скаргу чи відзив на касаційну скаргу [176, с. 1119].

Оскільки судові рішення суду касаційної інстанції не підлягають оскарженню, то адміністративне судочинство у конкретній адміністративній справі на цій стадії, як правило, завершується. Водночас, існують особливі обставини, існування яких свідчить про необхідність перегляду судових рішень навіть суду касаційної інстанції. Такими є: нововиявлені обставини (ч. 2 ст. 361 КАС України); виключні обставини (ч. 5 ст. 361 КАС України).

У доктрині адміністративного судочинства під нововиявленими обставинами розуміються обставини, що: об'єктивно існували на момент вирішення адміністративної справи, але не були й не могли бути відомими ані учасникам справи, ані адміністративному суду. На відміну від нововиявлених обставин виключні обставини не існують на час розгляду адміністративної справи, але з їх настанням пов'язується обґрунтована необхідність перегляду судового рішення [176, с. 1125].

Необхідно погодитись із висловлюваною у юридичній літературі думкою, що завданням перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є не виправлення судової помилки, а забезпечення відповідності прийнятого судового рішення реальним обставинам справи [29, с. 175; 80, с. 933].

Щодо ж перегляду за виключними обставинами, то зазначений перегляд пов'язаний із особливим характером обставин, що тягнуть необхідність перегляду судового рішення, навіть попри наявність судового рішення суду касаційної інстанції. Так, у разі, якщо виявилось, що застосований судом нормативно-правовий акт є неконституційним або навпаки конституційним (п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС України), то виникає питання щодо відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, оскільки такою діяльністю порушуються права, свободи та інтереси людини. Якщо судове рішення ґрунтується на скоєнні суддею кримінального правопорушення (п. 2 ч. 5 ст. 361 КАС України), то законодавство також розглядає це як достатньо важливу обставину для ініціації перегляду. Передбачення можливості переглянути судове рішення з такої підстави, як порушення Україною своїх міжнародних зобов'язань при вирішенні справи (п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС України) ґрунтується на конституційній гарантії прав і свобод людини, яка передбачає можливість кожного звертатись до міжнародних установ у разі вичерпання національних засобів захисту (ст. 55 Конституції України) [201, с. 177, 180, 182-183].

Винятковий характер вказаних обставин як підстав перегляду, а також можливість переглянути судові рішення після його перегляду у касаційному порядку зумовило визначення сутності цього перегляду в окремих наукових джерелах як «повторної касації» [69, с. 214; 183, с. 336, 337]. Водночас, у своєму рішенні від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010 Конституційний Суд України вказав про не притаманність Верховному Суду функцій касаційного перегляду рішень вищих спеціалізованих судів, які прийняті ними за наслідками касаційного перегляду. Поряд із цим, Конституційний Суд України вказав про можливість перегляду судових рішень в інших формах, аніж апеляційний та касаційний перегляд [154]. Оскільки Верховний Суд здійснює перегляд судових рішень виключно у випадках передбачених законом (зокрема, у випадках, передбачених ч.ч. 2, 5 ст. 361 КАС України) то такий перегляд отримав назву ревізійного, а Верховний Суд визначено органом ревізійної інстанції [69, с. 216]. Таке визначення природи Верховного Суду у провадженні щодо перегляду судових рішень за нововиявленими та винятковими обставинами не суперечить його завданням, визначеним у ст. 36 Закону «Про судоустрій і статус суддів»: забезпечення сталості та єдності судової практики.

Матеріали судової статистики свідчать про затребуваність перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами. Так, у провадженні адміністративних судів першої інстанції у 2023 році перебувало 535 заяв з підстави наявності істотних для справи обставин, що не були та не могли бути відомими ані суду, ані сторонам на момент розгляду справи (п. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України). При цьому в цьому ж році у провадженні адміністративних судів перебувало 517 482 позовних заяв. Таким чином, одній заяві щодо перегляду загалом відповідає близько тисячі позовних заяв [59]. У судах апеляційної інстанції питома вага заяв про перегляд за нововиявленими обставинами, що перебували на розгляді, є значно більшою: апеляційних скарг на рішення адміністративних судів першої інстанції у провадженні перебувало 140 961, а зазначених справ –

280, що становить трохи більше як п'ятсот апеляційних скарг на одну справу про перегляд [58]. У 2023 році на розгляд Касаційного адміністративного суду Верховного Суду надійшло 44 725 касаційних скарг та 37 заяв про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами [13, с. 25], що становить одну заяву про перегляд за нововиявленими обставинами на трохи більше ніж 1200 касаційних скарг.

Подібно до інших видів перегляду судових рішень, перегляду у зв'язку із нововиявленими та виключними обставинами притаманна наявність таких стадій: відкриття провадження; підготовка справи до перегляду; власне перегляду судового рішення. При цьому особливістю другої стадії (підготовка справи до перегляду) є залежність процесуального порядку її здійснення від того, суд якої інстанції переглядає справу (ст. 365, ч. 2 ст. 368 КАС України). На третій стадії (власне перегляд судового рішення) адміністративний суд, якщо не доходить до висновку про необхідність відмови у задоволенні заяви про перегляд, приймає власне рішення у справі або змінює судове рішення, що переглядається. Адміністративний суд може також завершити провадження у справі без ухвалення судового рішення (закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду) [176, с. 1149-1150, 1154]. Таким чином, особливістю третьої стадії цього провадження є межі перегляду справи: не тільки щодо можливості перегляду прийнятого судового рішення, але й щодо прийняття остаточного рішення.

Розгляду та вирішенню справ про захист права на підприємництво притаманне використання спеціальних знань, зокрема таких видів експертизи, як економічна, судово-бухгалтерська та інші. При цьому проведення таких експертиз почасти є доволі складним та займає багато часу з огляду на значний масив документів, які підлягають дослідженню.

У зв'язку із цим особливо важливого значення набуває правильна постановка запитань експерту, на що неодноразово звертали увагу адміністративні суди. У зв'язку із викладеним проблемним аспектом

розгляду та вирішення досліджуваної категорії справ за нововиявленими обставинами варто визначити оцінку доказів та встановлення фактів у справі. Зокрема, у практиці виникають випадки, коли стороною у справі подається висновок експерта, у якому певні обставини отримують іншу оцінку, аніж у висновках, наявних у матеріалах справи. На цій підставі сторона стверджує про наявність відповідних нововиявлених обставин. Проблемним є саме реагування адміністративного суду на такі випадки: усталеною є практика відмови у перегляді на тій підставі, що висновок експерта не є нововиявленою обставиною, а отже відсутні підстави для перегляду справи. Так, у своїй постанові від 17.01.24 р. у справі № Н/806/999/17 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, обґрунтовуючи зазначену позицію вказав щодо наступного: неможливість розгляду обставин, на які посилається заявник та у підтвердження яких подається висновок експерта, як нововиявлені; не може бути підставою для перегляду переоцінка доказів, а також докази, які хоча й не оцінювались судом, але стосуються вже встановлених обставин справи (ч. 4 ст. 361 КАС України) [113]. Подібною є й позиція Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, викладена у його постанові від 19.10.21 р. у справі № 823/957/17 [101].

Оцінюючи зазначені позиції, варто вказати на природу нововиявлених обставин як фактів (обставин), на підтвердження яких можуть подаватись відповідні докази. Однією з ознак нововиявлених обставин є те, що вони впливають на законність та обґрунтованість прийнятого судом рішення у справі [27, с. 13]. Таким чином, законність та обґрунтованість судового рішення залежить не тільки від доказової бази, але й від фактичного складу, на підставі якого ухвалюється рішення, тому значення юридичних фактів для обґрунтування судового рішення неможна ігнорувати.

До передумов звернення до суду щодо перегляду справи за нововиявленими обставинам належить зокрема: наявність власне

нововиявлених обставин; наявність судового рішення, яке набрало законної сили як об'єкта перегляду; дотримання встановлених процесуальних строків для звернення щодо перегляду судового рішення. Зазначені передумови визначено як об'єктивні (пов'язані із об'єктивними обставинами конкретного звернення) [60, с. 30]. Отже, наявність або відсутність власне доказів існування нововиявлених обставин не розглядається як передумова права на звернення щодо перегляду, що є цілком обґрунтованим. Таким чином, оцінюючи наявність або відсутність підстав зазначеного перегляду варто оцінювати наявність саме фактів, а докази досліджувати з точки зору спроможності їх підтверджувати існування вказаних фактів.

У обох наведених випадках скасування судових рішень було пов'язане із тим, що апеляційний адміністративний суд допустив перегляд справи за нововиявленими обставинами, якими було визнано висновки експерта, які свідчили про існування нових (не встановлених раніше) обставин справи.

Позицію суду касаційної інстанції щодо скасування таких рішень варто підтримати, водночас, необхідно розрізняти випадки, коли учасник справи посиляється на власне факти у справі як підставу перегляду та коли він вказує лише про нові докази, що підтверджують або спростовують факти, що вже були предметом розгляду. У другому випадку у відкритті провадження у справі необхідно відмовляти на підставі п. 2 ч. 4 ст. 361 КАС України. З огляду на те, що відкриття провадження за таких обставин є очевидною помилкою, а підстави відкриття вказаного провадження врегульовані у КАС України достатньо чітко, не вбачається за необхідне вносити зміни до законодавства. Водночас, з огляду на існування окресленої некоректної судової практики, варто висвітлити зазначену позицію у періодичних оглядах (дайджестах) судової практики Касаційного адміністративного суду.

2.3. Виконання судових рішень в адміністративних справах, пов'язаних із захистом права на підприємницьку діяльність

Відповідно до п.п. 1, 3 ч. 1 ст. 3 Закону «Про виконавче провадження», до виконавчих документів відносяться зокрема: виконавчі листи, які видаються судами на підставі прийнятих судових рішень; судові ухвали (у випадках, передбачених законом). Виконавчі листи традиційно складають найбільшу частку серед виконавчих документів. Водночас, у порядку адміністративного судочинства може здійснюватись захист прав, порушених при здійсненні виконавчих проваджень, відкритих і на виконання не судових актів, зокрема виконавчих написів нотаріуса. На підставі аналізу положень ч. 1 ст. 3 Закону «Про виконавче провадження», поряд із виконавчим написом нотаріуса можна виділити такі виконавчі документи, як: посвідчення комісії з трудових спорів, що видається на підставі їх відповідних рішень; окремі постанови державних виконавців та приватних виконавців; окремі постанови суб'єктів притягнення до адміністративної відповідальності та деякі інші. Відповідно до ч. 1 ст. 287 КАС України, учасникам виконавчого провадження (крім суб'єкта виконання судового рішення) надано право звернутися до адміністративного суду із позовною заявою щодо порушення їх прав, свобод, законних інтересів внаслідок актів (бездіяльності) виконавця судового рішення, за винятком випадків, коли законодавством визначено інший порядок оскарження таких актів (бездіяльності). Таким чином, юрисдикція адміністративних судів як суб'єктів захисту права на підприємництво у виконавчому провадженні набуває універсального характеру.

Іншим традиційно дискусійним питанням є співвідношення виконавчого провадження та адміністративного судочинства. Так, виділяються три основні підходи до визначення поняття «виконавче

провадження», в рамках яких примусове виконання рішень розглядається як: адміністративно-правовий інститут, завершальна стадія судового процесу, самостійна комплексна галузь права [77, с. 367, 368].

Л.В. Крупнова пропонує під виконавчим провадженням розуміти врегульовану законодавством цілеспрямовану діяльність уповноважених органів і осіб, яка здійснюється за допомогою спеціальних юридичних прийомів та способів впливу з метою забезпечення примусового виконання судових рішень та рішень інших органів. Стверджується, що сутність інституту виконавчого провадження полягає у адміністративно-правовому впливі на боржника, який здійснюється з метою виконання ним приписів, зафіксованих у юрисдикційному рішенні. У зв'язку з цим примусове виконання повинно розглядатися як невід'ємний елемент системи захисту прав і свобод людини та громадянина, яка включає в себе встановлення факту правопорушення, його правову оцінку та забезпечення виконання прийнятого рішення, що сприятиме поновленню порушеного права [77, с. 367, 368]. Зазначена наукова позиція може бути уточнена.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України, право оскарження актів владних суб'єктів є конституційним правом кожної особи. Зазначене право отримало визнання також на міжнародному рівні, зокрема у положеннях Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі – ЄКПЛ) [68] щодо права на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ). Європейський суд з прав людини у своїй практиці тривало та послідовно проводить тезу стосовно невід'ємності власне судового процесу та виконавчого провадження як засобів реалізації зазначеного права. Однією з перших справ, у рішенні щодо якої констатувалась ця позиція є справа «Горнсбі проти Греції» (Case of Hornsby v. Greece), де вказано на ілюзорність права на звернення із судовим позовом, якщо б судові рішення, яке набрало законної сили не могло б бути виконаним [180, п. 40]. У подальшому ЄСПЛ підтвердив вказану позицію у справі Крутько

проти України (№ 2) [182, п. 19]. У юридичній літературі також знайшла своє закріплення ідея щодо невідомості виконавчого провадження від власне судового процесу. Так, ще у 2015 році, досліджуючи проблематику захисту суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів в адміністративному судочинстві, О.В. Константий вказує про недостатність виключно прийняття адміністративним судом рішення про поновлення вказаних прав, свобод та інтересів. Вимоги законності, верховенства права передбачають існування також засобів забезпечення своєчасного та повного виконання прийнятого судового рішення на випадок, якщо він не робитиме цього добровільно. Крім того, без реального виконання судового рішення неможливою є фактична реалізація відповідних спірних прав. Відсутність дієвої системи виконання судових рішень призводить також до наслідків ширшого характеру: втрати довіри з боку приватних осіб до судової влади [69, с. 226; 211, с. 93, 94].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII (далі – Закон «Про виконавче провадження») [128] визначено як завершальну стадію судового провадження. У зазначеній нормі не вказано про конкретний вид судової юрисдикції (цивільна, адміністративна тощо), що надає підстави застосовувати цю норму до усіх видів. З огляду на викладене, варто підтримати висловлену у юридичній літературі позицію щодо визначення виконавчого провадження кінцевою стадією судового процесу [73, с. 72]. Хоча зазначена позиція висловлена щодо цивільного судочинства, вбачається її актуальність і щодо адміністративного судочинства. З огляду на викладене, у справах щодо оскарження актів суб'єктів владних повноважень та інших справах адміністративної юрисдикції (ч. 1 ст. 19 КАС України) виконавче провадження необхідно розглядати як невідому стадію адміністративного судочинства.

Адміністративний суд як суб'єкт здійснення правосуддя наділений значними повноваженнями у виконавчому процесі. Так, у розділі 4 КАС

України визначено коло питань, які вирішуються адміністративним судом у зв'язку із виконанням судових рішень: набрання судовим рішенням законної сили (ст. 370 КАС України); негайне виконання судового рішення (ст. 371 КАС України); визначення порядку та способу виконання судового рішення (ст. 372 КАС України); звернення судового рішення до виконання (ст. 373 КАС України) та інші. В тому числі, цим розділом передбачено здійснення судового контролю за виконанням судового рішення, видами якого є: подання до адміністративного суду зобов'язаним суб'єктом звіту про виконання судового рішення (ч.ч. 1, 2 ст. 382 КАС України); накладення адміністративним судом штрафу на зобов'язаного суб'єкта (ч.ч. 2-7 ст. 382 КАС України); провадження у справах щодо актів виконавця судового рішення (ч. 8 ст. 382 КАС України) [176, с. 1173].

Статистичні дані щодо здійснення виконання судових рішень свідчать про значну затребуваність інституту виконавчого провадження на практиці. Так, у 2022 році, попри складні суспільно-політичні обставини, лише державною виконавчою службою прийнято до виконання більше 4 млн. виконавчих документів (без урахування виконавчих документів за судовими рішеннями про стягнення періодичних платежів) [57].

Станом на 21.10.24 р. у Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься 3282 рішень адміністративних судів у справах щодо примусового виконання судових рішень, в тому числі наявна значна практика касаційного оскарження у цій сфері (154 постанови Касаційного адміністративного суду) [48], що свідчить про достатньо проблемний характер здійснення виконавчого провадження у адміністративних справах.

Матеріали судової практики дають підстави виділити такі проблемні питання виконання судових рішень у справах про захист права на підприємництво, як: визначення предмету судового розгляду у справах щодо оскарження постанови про відкриття виконавчого провадження, опрацювання судом при розгляді зазначених справ не тільки питань про

наявність підстав відкриття провадження, але й оцінка правомірності актів суб'єктів владних повноважень, на виконання яких видано зазначений виконавчий лист [110]; поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження у справах про оскарження актів виконавця судового рішення [106]; окремі проблемні питання відкриття провадження у справах щодо стягнення штрафу у зв'язку із вчиненням адміністративного правопорушення [109; 112].

Виконання судових рішень щодо суб'єктів підприємництва зазнало істотних змін у зв'язку із запровадженням на території України воєнного стану. Зокрема, відмічають про такі зміни, як: повноваження приватного виконавця скасувати будь-яку свою постанову у ході виконавчого провадження, якщо він вбачає наявність підстав для цього; обмежується використання Автоматизованої системи виконавчого провадження (АСВП) та Єдиного реєстру приватних виконавців України (ЄРПВУ); суб'єкт примусового виконання рішення може самостійно змінити територію своєї діяльності, за умови якщо поточна територія його діяльності охоплюється Переліком територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженим Наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 р. № 309 [130] та деякі інші [36].

Попри вказане, проблематика процесуальної форми виконання судових рішень адміністративних судів у справах, що стосуються захисту права на підприємництво не отримала широкої уваги у наукових дослідженнях. Найбільш дотичними роботами варто визначити щодо такої проблематики: заміна сторони виконавчого провадження внаслідок адміністративного правонаступництва у земельних правовідносинах (Ліскова А.К., 2023 р.), загальна проблематика здійснення виконавчого провадження в умовах правового режиму воєнного стану (Шелевер Н.В., Лазур Я.В., Гербут В.С., 2023 р.), окремі питання виконавчого провадження у адміністративному судочинстві у межах опрацювання

концептуальної основи адміністративного судочинства (Писаренко Н.Б., 2019 р.). Водночас, цілісного спеціального дослідження зазначена проблематика не дістала.

Серед питань, які вирішуються адміністративним судом у процесі виконання рішення чільне місце займає затвердження умов примирення сторін виконавчого провадження (ч. 3 ст. 377 КАС України), оскільки відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 39 Закону «Про виконавче провадження» затвердження судом у процесі виконання рішення мирової угоди є підставою для закінчення виконавчого провадження.

Примирення поступово займає значне місце у адміністративному судочинстві. На підставі аналізу актуальних наукових здобутків можливо виділити такі перспективні до застосування медіації справи щодо захисту права на підприємництво: щодо оскарження актів індивідуальної дії, або бездіяльності суб'єктів місцевого самоврядування (органів та їх посадових, службових осіб); щодо правовідносин соціального забезпечення (пенсійні виплати, соціальні виплати тощо); щодо оскарження актів державної виконавчої служби справи; справи, що виникають у зв'язку із адміністративними договорами [143, с. 439; 84, с. 123].

Недостатність опрацювання єдиної теоретичної основи здійснення виконавчого провадження у адміністративному судочинстві сприяє висловленню у юридичній літературі окремих спірних положень. Так, О.В. Константий, у контексті проблематики забезпечення виконання рішень адміністративних судів у справах про захист суб'єктивних прав, свобод та інтересів, порушених актами суб'єктів владних повноважень опрацьовує питання застосування штрафів до посадових осіб таких суб'єктів у зв'язку із невиконанням рішень адміністративних судів. При цьому вчений зазначає про перспективність розвитку процедур медіації (примирення) на стадії виконання таких судових рішень [69, с. 236].

Примирення сторін в адміністративному судочинстві може відбуватись на будь-якій його стадії, в тому числі й на стадії виконання

рішення адміністративного суду. Примиренням сторін є їх взаємні поступки, що стосуються предмета адміністративного позову, тобто сторони позову домовляються між собою якими саме правами та обов'язками вони взаємно поступатимуться [176, с. 551]. Зазначені положення відображені й у чинному законодавстві про адміністративне судочинство, зокрема у положеннях ч. 1 ст. 190 КАС України. З наведеного слідують дві важливі ознаки примирення в адміністративному судочинстві: примирення може відбуватись виключно між сторонами (третьими особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору); примирення може стосуватись тільки предмета адміністративно-правового спору та не може виходити за його межі.

Рішення адміністративного суду має відповідати певним вимогам: законність та обґрунтованість, своєчасність, вмотивованість, повнота, безумовність, чіткість, дотримання процесуальної форми. Вимога безумовності рішення адміністративного суду означає неприпустимість зазначення у його резолютивній частині певних умов, із виконанням яких пов'язується виконання рішення. Крім того, виконання рішення не повинно залежати від настання певних умов. Не допускається ситуація, за якої у зобов'язаної особи є вибір способу виконання рішення адміністративного суду. Також, висновок адміністративного суду по суті справи, про задоволення адміністративного позову чи відмову у його задоволенні не має залежати від настання або ненастання певних обставин (не допускається умовне рішення) [176, с. 987-988, 996].

Необхідно зауважити, що виконуватись у примусовому порядку можуть тільки ті рішення адміністративного суду, що набрали законної сили, а отже й набрали зазначених властивостей.

Оскільки штраф стягується у дохід держави (в особі Державного казначейства України), то у відповідних правовідносинах сторонами є: платник штрафу, з одного боку та держава (в особі Державного казначейства України), з іншого боку. Позивач у адміністративній справі

стороною у відповідних правовідносинах не є. Таким чином, зазначена О.В. Константим медіація не відповідає ознакам примирення у адміністративному судочинстві, є явищем, не передбаченим законодавством про адміністративне судочинство. У зв'язку із викладеним, варто також зауважити, що залежність виконання рішення адміністративного суду від проведення чи не проведення вказаної медіації не відповідало б вимогам безумовності рішення адміністративного суду.

Таким чином, варто зауважити, що медіація може відбуватись виключно між сторонами (третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору), саме за такої умови вона відповідає ознакам примирення в адміністративному судочинстві. З наведеного слідує висновок, що чинне законодавство про адміністративне судочинство не передбачає можливості застосування примирних процедур при вирішенні питання про застосування штрафу як засобу судового контролю за виконанням рішення адміністративного суду (ч.ч. 2, 7 ст. 382 КАС України).

Одним із спірних питань юрисдикції адміністративних судів є питання – чи охоплюються нею вирішення окремих питань виконавчого провадження, якщо таке провадження відкрите не за судовим рішенням. Так, адміністративними судами першої та апеляційної інстанції відмовлено у задоволенні заяви про заміну неналежної сторони у виконавчому провадженні, відкритому за виконавчим написом нотаріуса про стягнення заборгованості за кредитним договором. Суди мотивували свої рішення тим, що зазначене питання підлягає вирішенню за нормами ч. 2 ст. 446 ЦПК України. Верховний Суд скасував зазначені рішення та направив справу на новий розгляд до адміністративного суду першої інстанції. Суд касаційної інстанції дійшов однозначного висновку, що зазначене питання має вирішуватись у порядку саме адміністративного судочинства, зокрема в силу положень ст. 287 КАС України, оскільки вирішення зазначеного питання є здійсненням адміністративним судом превентивного судового

контролю у виконавчому провадженні, а загальні та господарські суди здійснюють судовий контроль лише у тих виконавчих провадженнях, що відкрито на виконання винесених ними ж рішень [102]. Зазначене надає підстави стверджувати про універсальний характер юрисдикції адміністративних судів як суб'єктів судового контролю за виконанням рішень, що стосуються реалізації права на підприємництво.

Окрім вирішення процесуальних питань, що виникають в ході виконавчого провадження, іншим видом судового контролю у виконавчому провадженні є здійснення адміністративним судом провадження у справах щодо оскарження актів (рішень, дій, бездіяльності) суб'єкта виконання судового рішення (органу державної виконавчої служби, приватного виконавця) (ч. 8 ст. 382 КАС України).

У юридичній літературі з цивільного процесуального права зазначений вид контролю полягає у вирішенні судом звернень (скарг) учасників виконавчого провадження щодо актів суб'єкта виконання судового рішення. У такий спосіб суд перевіряє законність актів суб'єкта виконання судового рішення, відновлює заінтересованих осіб у їхніх правах, застосовує до вказаних суб'єктів заходи, передбачені законом, наявності для цього підстав [201, с. 213]. Вказана позиція повністю актуальна і щодо адміністративного судочинства.

Водночас, юрисдикція адміністративного суду щодо здійснення контролю у сфері виконавчого провадження є ширшою за юрисдикцію загального суду чи господарського суду, оскільки у порядку адміністративного судочинства розглядаються скарги не тільки щодо тих виконавчих проваджень, у яких виконавчий документ виданий цим судом, але й щодо будь-яких виконавчих проваджень (в тому числі тих, що стосуються виконання не судових рішень), крім випадків, коли законом встановлено інший порядок розгляду таких скарг. Зокрема, такий порядок встановлено ст.ст. 447-453 ЦПК України та ст.ст. 339-345 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р. № 1798-XII [42].

Адміністративне судочинство функціонує з метою розгляду та вирішення певної категорії спорів, в межах визначеної законом певної юрисдикції. Серед категорій спорів, що розглядаються адміністративними судами на першому місці постають спори про захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів приватних осіб від порушень з боку суб'єкта владних повноважень [33, с. 75]. Вказане пояснює достатньо широкий характер юрисдикції адміністративного суду і сприйняття його у судовій практиці як суб'єкта судового контролю щодо виконання не тільки судових рішень, ухвалених у порядку адміністративного судочинства, але й рішень інших уповноважених суб'єктів, зокрема нотаріусів.

Характеризуючи рішення несудових органів як предмет виконавчого провадження, варто погодитись із Л.В. Крупною, що рішення органу публічної адміністрації, як предмет (підстава) виконавчого провадження, слід розглядати як вольовий акт уповноваженого суб'єкта, який приймається ним у межах власної компетенції з метою фіксації юридично значущих фактів, встановлення прав і обов'язків, вирішення спорів та містить приписи, обов'язковість виконання яких забезпечується добровільно чи примусово. Відмінність судового рішення від рішення органу публічної адміністрації полягає в їх характері, оскільки перше є засобом розв'язання суспільного конфлікту між різними суб'єктами (фізичні особи, юридичні особи, держава), в якому визначається конкретна модель поведінки боржника (вчинення дій або утримання від них), а друге є засобом вирішення конфлікту між державою, в особі органів державної влади й органів місцевого самоврядування та фізичними і юридичними особами [77, с. 367, 368].

Попри зазначені теоретичні положення, необхідно констатувати продовження існування нестабільної судової практики щодо визначення юрисдикції справ про оскарження актів виконавців судових рішень (органів державної виконавчої служби, приватних виконавців). Зокрема, ускладнення виникають щодо визначення судової юрисдикції скарг на

постанову про відкриття виконавчого провадження, у разі якщо це провадження відкрито на виконання не рішення адміністративного суду, а рішення іншого владного суб'єкта, що є виконавчим документом відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону «Про виконавче провадження», зокрема – виконавчого напису нотаріуса. Так, задоволено апеляційну скаргу, скасовано ухвалу та констатовано порушення норм процесуального права, які призвели до неправильного вирішення питання, що відповідно до ст. 320 Кодексу адміністративного судочинства України є підставою для скасування ухвали Полтавського окружного адміністративного суду від 29.11.2021 р., яка перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направленню справи для продовження розгляду до суду першої інстанції. Адміністративний суд апеляційної інстанції вказав, крім того, про неможливість застосування загальних положень про судовий контроль за виконавчим провадженням у адміністративному судочинстві у цій справі, оскільки в ній відсутні будь-які судові рішення, адже мова йде про виконання виконавчого напису нотаріуса, а не рішення суду. Із урахуванням викладеного, суд апеляційної інстанції не погоджується з висновком суду першої інстанції про відмову у відкритті провадження, оскільки суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про те, що спір не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства [123].

Оцінюючи зазначену позицію апеляційного суду, варто звернути увагу на окреслені положення, викладені Л.В. Крупною, а також враховувати загальні положення щодо природи діяльності адміністративного суду. З огляду на викладене, вважаємо відповідним природі адміністративного суду виконання ним функцій контролю щодо виконання рішень суб'єктів владних повноважень, крім випадків, встановлених законом.

Отже, необхідно підтримати сучасну тенденцію щодо розширення меж юрисдикції адміністративних судів як суб'єктів судового контролю

щодо примусового виконання рішень суб'єктів владних повноважень у справах, що виникають у зв'язку із реалізацією права на підприємництво, охоплення такою юрисдикцією не тільки випадків примусового виконання рішень адміністративних судів, але й рішень усіх інших суб'єктів публічної влади, крім випадків, встановлених законом.

Інший вид судового контролю за виконанням судового рішення передбачено ч.ч. 1, 2 ст. 382 КАС України: адміністративний суд уповноважений зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати до суду звіт про виконання ухваленого рішення у визначений судом строк.

У юридичній літературі вже протягом тривалого часу відмічається проблема виконання рішень адміністративних судів у справах щодо оскарження нормативно-правових актів. Саме для запобігання цьому негативному явищу законодавець передбачив зазначений засіб судового контролю. Водночас, істотною особливістю застосування цього засобу є неможливість захисту суб'єктивних прав, оскільки позивач виступає виключно користувачем судової послуги. Саме адміністративному суду належить ініціатива щодо покладання обов'язку подання звіту [69, с. 230; 92, с. 40-47].

Проблематика виконання судових рішень, в тому числі й рішень адміністративних судів залишається актуальною й сьогодні. Так, під час розширеної робочої зустрічі у Верховному Суді, серед інших нагальних питань діяльності адміністративних судів було відмічено й проблему фінансово-економічного обґрунтування законів, що приймається, що обумовлює, фактично, невиконання судових рішень [86].

Для вирішення проблеми виконання рішень адміністративних судів висувуються ініціативи на законодавчому рівні. Так, 06.07.2023 р. зареєстровано проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль № 9462. У Пояснювальній записці до вказаного проекту вказується про його

спрямованість на вдосконалення застосування звіту про виконання судового рішення як засобу судового контролю. Зокрема, щодо адміністративного судочинства пропонується: передбачити обов'язкове застосування вказаного засобу судового контролю в окремих категоріях адміністративних справ; можливість застосування вказаного засобу навіть за відсутності в адміністративного суду витребуваних матеріалів адміністративної справи. Крім того, пропонується запровадити накладення штрафу на посадових осіб суб'єкта владних повноважень, які уповноважені на здійснення дій щодо виконання рішення адміністративного суду, у разі зволікання із їх здійсненням [139].

Необхідно зауважити, що подібні ініціативи вже виникають не вперше та отримали оцінку у юридичній науковій літературі. Так, О.В. Константий вказує про недостатню ефективність таких засобів, зокрема штрафів та звітів, для забезпечення оперативного виконання рішень адміністративних судів, оскільки прийняття рішень уповноваженими посадовими особами має відбуватись у визначеному законом порядку. Зокрема, якщо рішення ухвалюється колегіальним органом, то необхідним є існування умов для відповідного голосування [69, с. 223]. Така оцінка може вважатись спірною.

Так, у юридичній літературі дістали визнання зокрема такі ознаки суб'єкта владних повноважень, як: діяльність виключно у межах закону; спрямованість діяльності на здійснення державних завдань та функцій, а також на забезпечення законності [33, с. 885]. З огляду на викладене, визнання протиправним нормативно-правового акта чи акта індивідуальної дії (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 5 КАС України) свідчить про порушення законності у діяльності відповідного суб'єкта владних повноважень, а отже, виникнення в нього обов'язку вжити усіх можливих та необхідних заходів для усунення такого порушення. Вказане може бути достатньою підставою для проведення відповідних позачергових засідань та інших заходів. Зволікання із їх проведенням не є припустимими. Таким чином,

зобов'язання суб'єкта владних повноважень до подання звіту про виконання судового рішення у встановлений судом строк є достатньо ефективним заходом, а проблемність його застосування пов'язана передусім, із врахуванням адміністративним вимог закону та фактичних обставин, пов'язаних із діяльністю відповідного суб'єкта владних повноважень та визначення такого строку, що забезпечить реальне виконання рішення адміністративного суду.

У зв'язку із окресленою проблематикою пропонуються різні шляхи її вирішення. Так, у Пояснювальній записці до зазначеного Проекту закону пропонується зокрема, встановлення двох видів термінів подання вказаного звіту: мінімального та граничного [139]. Встановлення жорстких термінів має свої як переваги (визначеність), так і недоліки (можливість зволікання без формального порушення приписів суду). Тому більш прийнятним вважаємо закріпити у КАС України вимоги до зазначеного строку. При цьому вбачається ефективною концепція розумного строку, закріплена у ч. 2 ст. 119 КАС України, за якою розумність строку передбачає передусім, його достатність для вчинення процесуальної дії, з урахуванням завдань адміністративного судочинства, одним з яких визначено зокрема, своєчасний розгляд та вирішення адміністративних справ (ч. 1 ст. 2 КАС України). Відповідно, основною вимогою до строку на подання звіту про виконання рішення адміністративного суду має бути його об'єктивна достатність для вжиття суб'єктом владних повноважень відповідних заходів, прийняття відповідних рішень. З огляду на викладене, варто доповнити ч. 1 ст. 382 КАС України у такій редакції: «Суд, який ухвалив судові рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. Строк має передбачати час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вжиття суб'єктом владних повноважень відповідних заходів.»

Інше проблемне питання стосується процедур розгляду адміністративним судом справ щодо актів суб'єктів виконання рішень адміністративного суду (ст. 287 КАС України). Так, у вказаній статті визначено процесуальні особливості розгляду вказаної категорії адміністративних справ, в тому числі – щодо строку їх розгляду: десять днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 4 ст. 287 КАС України).

У юридичній літературі слушно вказується про недостатність такого строку для розгляду таких справ у тому випадку, коли поряд із основною вимогою про визнання протиправним та скасування відповідного акту заявляється похідна вимога, зокрема про відшкодування шкоди, завданої зазначеним актом. Вказується й на наявність інших проблемних питань: щодо можливості зміни одночасно предмету та підстави позову у разі заявлення похідної вимоги протягом провадження у справі, щодо визначення порядку провадження у таких справах (зокрема чи слід вважати спеціальні правила розгляду таких справ окремим спеціальним порядком провадження) [29, с. 144-145]. Необхідно зауважити, що з моменту висловлення вказаної точки зору сплив значний проміжок часу та було внесено значні зміни до законодавства про адміністративне судочинство, що зумовлює необхідність оновлення

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 5 КАС України, вимога про стягнення з суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, завданої його оспорюваним актом може бути заявлена тільки разом з іншими вимогами, а отже така вимога є похідною, що констатується також і судовою практикою [125]. З огляду на викладене, заявлення такої вимоги неможливо розглядати як пред'явлення нового адміністративного позову, а тому не вбачається перешкод щодо заявлення її протягом провадження у адміністративній справі. Щодо питання чи слід розглядати порядок, передбачений статтею 287 КАС України як спеціальний порядок розгляду адміністративної справи, то такий висновок варто визнати спірним. Зокрема, як слідує з назви статті 287 КАС України, предметом її

регулювання є саме особливості провадження у зазначених справах, тому при їх розгляді мають застосовуватись загальні правила позовного провадження, але з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею. Тому існування процесуальних особливостей у даних справах не дає підстави стверджувати про існування окремого спеціального виду провадження.

На окрему увагу заслуговує проблематика строків розгляду таких справ. Попри встановлення у ч. 4 ст. 287 КАС України доволі скороченого строку розгляду таких справ (десять днів з моменту відкриття провадження у справі), практика їх розгляду свідчить про неодноразові випадки недотримання цього строку. Так, 01 січня 2024 року до Черкаського окружного адміністративного суду надійшов адміністративний позов до Відділу примусового виконання рішень управління забезпечення примусового виконання рішень у Черкаській області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), в якому просить визнати протиправною та скасувати постанову відповідача про закінчення виконавчого провадження ВП № 73012769 та стягнути з нього моральну шкоду. Провадження у справі відкрито 08.01.2024 р. Рішення адміністративного суду у цій справі ухвалене 07.02.2024 р. [164]. Таким чином, з моменту відкриття провадження у справі та до моменту ухвалення судом рішення пройшло тридцять днів, що перевищує строк, визначений у ч. 4 ст. 287 КАС України. Необхідно відмітити, що тривалість строків розгляду цих справ може бути вказана їх характерною рисою. Так, у 2021 році було подано адміністративний позов, у якому провадження було відкрито 23.03.2021 року, а рішення по суті справи ухвалене 30.03.2023 р. [146]. Таким чином, провадження у справі тривало близько двох років.

Поєднання в одній адміністративній справі основної вимоги, яка може і має бути вирішена швидко та похідної, доказування у якій може бути доволі ускладненим, створює значні проблеми захисту суб'єктивних

прав, на слушно вказує О.А. Веденяпін, зазначаючи про те, що адміністративний суд має розглядати вимоги про відшкодування шкоди, при цьому суттєво порушуючи строки розгляду основної вимоги: про визнання протиправним акта виконавця та його скасування. У зв'язку із цим дослідник пропонує збільшити у КАС України строк розгляду основної вимоги якщо вона поєднана із похідною у таких справах [29, с. 145-146]. Зазначена пропозиція була частково врахована у п. 2 ч. 4 ст. 257 КАС України, відповідно до якого не можуть розглядатись у порядку спрощеного позовного провадження справи щодо оскарження актів владних суб'єктів, якщо заявлено вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної такими актами, у розмірі більше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Водночас, ця норма не вирішує окреслену проблему, оскільки не стосується оскарження актів суб'єктів виконання судових рішень, щодо яких застосовується стаття 287 КАС України.

Так, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 2 Закону «Про виконавче провадження», однією з засад виконавчого провадження є розумність строків його здійснення. Вирішення скарг на акти суб'єкта виконання у окреслені тривалі строки може стати перешкодою до здійснення виконавчого провадження протягом розумного строку. З огляду на викладене, постає питання щодо визначення альтернативних шляхів вирішення цієї проблеми. Одним з можливих шляхів постає виділення позовних вимог щодо відшкодування шкоди у окреме провадження та зупинення провадження у справі до вирішення основної вимоги (п. 3 ч. 1 ст. 236 КАС України).

У КАС України відсутнє чітке визначення підстав роз'єднання позовних вимог. Так, відповідно до ч. 6 ст. 172 КАС України, суд вправі роз'єднати позовні вимоги та виділити одну з них чи декілька у самостійне провадження, якщо це сприяє виконанню завдань адміністративного судочинства.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС України, завданнями адміністративного судочинства охоплюється, зокрема, своєчасний розгляд та вирішення адміністративними судами публічно-правових спорів з метою ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів. Стадія виконання судових рішень є невідомою складовою процесу правосуддя, права на справедливий суд, є однією з процедурних гарантій доступу до суду [179]. Така позиція, висловлена Європейським судом з прав людини у справі «Бурдов проти Росії» є сприйнятою у національній доктрині судового процесу у цілому та адміністративного судочинства зокрема. Тому забезпечення здійснення виконавчого провадження протягом розумного строку відповідає завданням адміністративного судочинства.

Судовою практикою напрацьовано певні критерії виділення позовних вимог в окреме провадження. Так, відповідно до ч. 1 ст. 172 КАС України, у одній позовній заяві може бути викладено кілька вимог, які пов'язані: підставами виникнення; поданими доказами. Крім того, в одній позовній заяві викладаються основні та похідні вимоги. За відсутності зазначених обставин, тобто коли позовні вимоги не мають вказаного зв'язку між собою, суди допускають виділення окремих позовних вимог у окреме провадження [194].

У досліджуваному випадку має місце похідна вимога про відшкодування шкоди, що має зв'язок із первісною також і за підставами виникнення, і за поданими доказами. Тому, з огляду на важливість забезпечення оперативного здійснення виконавчого провадження мова йде про визначення принципово нової категорії адміністративних справ, що характеризуватимуться такими новаційними ознаками: самостійним предметом розгляду є відшкодування шкоди; неможливість виникнення цих справ на підставі окремої позовної заяви, оскільки вони виникають виключно внаслідок роз'єднання позовних вимог. Окреслена пропозиція актуальна також і щодо справ про оскарження актів владних суб'єктів, не

пов'язаних із здійсненням виконавчого провадження (п. 2 ч. 4 ст. 257 КАС України).

Виділення принципово нової категорії адміністративних справ, що ґрунтується на похідній за своєю суттю вимозі є значним доктринальним кроком та потребує подальшого наукового дослідження та обґрунтування, що виходить за межі цієї роботи. Водночас, ефективним проміжним рішенням можна вважати врегулювання питання можливості переходу до загального позовного провадження від спрощеного позовного провадження у справах, передбачених пунктом 2 частини 4 статті 257 КАС України у випадках, коли протягом провадження у справі позивачем заявляється вимога про відшкодування шкоди, завданої актом (бездіяльністю) суб'єкта владних повноважень. З метою такого врегулювання доцільно внести зміни до частини 5 статті 257 КАС України, доповнити її після слів «... збільшення розміру позовних вимог» словами «(заявлення вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень)».

Висновки до розділу 2

Варто приєднатись до поширеної у науці цивільного процесуального права позиції, що моментом виникнення цивільного судочинства є подання позовної заяви до суду. Цю позицію необхідно визнати актуальною й стосовно адміністративного судочинства.

Вирішення адміністративним судом питання про застосування заходів забезпечення позову належить до сфери адміністративних процесуальних, а не адміністративних матеріальних (спірних) правовідносин. Тому вирішення цього питання адміністративним судом необхідно вважати реалізацією принципу змагальності, а не принципу диспозитивності. Отже, варто підтримати актуальну судову практику, за якою вирішення вказаного питання відноситься до виключної компетенції

адміністративного суду, а позивач має право тільки ініціювати вирішення цього питання шляхом подання до адміністративного суду заяви про забезпечення адміністративного позову.

У справах щодо оскарження актів (бездіяльності) суб'єктів владних повноважень тягар доказування наявності підстав для застосування заходів забезпечення адміністративного позову має покладатись на позивача, оскільки предмет регулювання норми ч. 2 ст. 77 КАС України обмежується питанням правомірності оспорюваного акту (бездіяльності).

Значна кількість справ про захист права на підприємництво розглядається у порядку письмового провадження: позови суб'єктів владних повноважень про застосування заходів реагування у сфері державного нагляду (контролю); позови суб'єктів владних повноважень про стягнення штрафів; позови суб'єктів господарювання про визнання протиправним та скасування рішень про коригування митної вартості товарів і картки відмови в прийнятті митної декларації; позови суб'єктів владних повноважень про стягнення коштів (необґрунтовано отриманої виручки та штрафу у зв'язку із цим); позови про визнання протиправним та скасування рішення про визначення вартості товарів, що переміщуються (пересилаються) громадянами через митний кордон України для цілей нарахування митних платежів та деякі інші. Вказане свідчить про перспективність розширення кола справ про захист права на підприємництво, що можуть розглядатись у порядку письмового провадження та закріплення такого кола справ у нормах КАС України.

Перспективним напрямом наукових досліджень є визначення співвідношення між такими поняттями, як «розумні строки розгляду справи» та «оперативність адміністративного судочинства» у контексті реалізації права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 ЄКПЛ). Вбачається, що поняття оперативності адміністративного судочинства є ширшим за «розумні строки», оскільки передбачає відображення у законодавстві про адміністративне судочинство реальних строків розгляду

адміністративних справ. Тому поняття оперативності набуває законодавчого контексту. Таким чином, забезпечення оперативності адміністративного судочинства у справах про захист права на підприємництво пов'язане, передусім, із подальшою диференціацією процесуальної форми адміністративного судочинства та врахуванням у ній специфіки розгляду кожного виду досліджуваних справ.

Підвищенню оперативності адміністративного судочинства у справах про захист права на підприємництво та водночас розвантаженню адміністративних судів сприятиме застосування примирних процедур у випадках, коли позивачем постає не суб'єкт владних повноважень на виконання своїх функцій, а приватна особа (наприклад, у позовах про оскарження приватною особою, в тому числі ФОП чи юридичною особою, податкових повідомлень-рішень). Досвід здійснення адміністративного судочинства Франції свідчить про перспективність запровадження обов'язкової медіації у певних категоріях адміністративних справ (з ініціативи адміністративного суду).

Оперативність адміністративного судочинства у справах про захист права на підприємництво включає такі вимоги: фактичні мінімальні затрати часу на розгляд конкретної адміністративної справи; належна якість розгляду адміністративної справи за рахунок розвиненої (диференційованої) процесуальної форми адміністративного судочинства. Оперативність адміністративного судочинства є одним з його показників як ефективного способу правового захисту у розумінні статті 13 ЄКПЛ.

Провадження, передбачені главою 6 розділу 3 КАС України, у порядку яких розглядаються окремі справи про захист права на підприємництво, варто розглядати як окремі види проваджень, з огляду на їх значні процесуальні особливості. Водночас, такі провадження є проявом диференціації єдиної динамічної процесуальної форми адміністративного судочинства.

У справах про визнання протиправним (нечинним) нормативно-правового акту суб'єкта владних повноважень адміністративний суд виконує не тільки функцію захисту прав, але й функцію забезпечення правопорядка та законності, а також функцію надання допомоги суб'єкту владних повноважень у реалізації своєї компетенції. Тому, якщо внаслідок недостатньої правової врегульованості можуть мати місце несприятливі правові наслідки щодо невизначеного кола осіб, то адміністративний суд не «має право» (ч. 5 ст. 245 КАС України), а зобов'язаний покласти на суб'єкта владних повноважень зобов'язання прийняти новий нормативно-правовий акт на заміну акта, визнаного незаконним.

Необхідно підтримати підхід законодавця до вирішення проблеми строків розгляду адміністративного позову, в якому поєднуються вимоги про: оскарження актів (бездіяльності) суб'єкта владних повноважень; відшкодування шкоди, завданої такими актами (бездіяльністю) (пункти 2, 4 частини 4 статті 257 КАС України). А саме, що такі справи не можуть бути вирішені у порядку спрощеного позовного провадження. Водночас, окреслені норми КАС України не містять відповіді на питання щодо можливості переходу до загального позовного провадження у разі заявлення позивачем вимоги про відшкодування шкоди протягом провадження у справі. З огляду на похідний характер вимоги про відшкодування шкоди, у такому разі її варто об'єднувати із основною вимогою та вирішувати справу у загальному позовному провадженні.

Апеляційний перегляд притаманний розгляду справ про захист права на підприємництво. Так, лише по деяких категоріях справ встановлено особливості реалізації права на апеляційне оскарження, наприклад у справах за зверненнями податкових та митних органів встановлено спеціальний строк апеляційного оскарження (десять днів) (ч. 8 ст. 283 КАС України).

Значну кількість справ про захист права на підприємництво становлять справи незначної складності: оскарження бездіяльності

уповноваженого суб'єкта щодо розгляду запита на інформацію (п. 2 ч. 6 ст. 12 КАС України); припинення підприємницької діяльності (за зверненнями владних суб'єктів) або відміни державної реєстрації припинення суб'єктів підприємництва (п. 4 ч. 6 ст. 12 КАС України) та інші. Також істотна кількість справ фактично розглядається за правилами спрощеного позовного провадження. За певними категоріями справ касаційне оскарження неможливе, наприклад у справах про застосування санкцій (ч. 8 ст. 283-1 КАС України). Тому питома вага касаційних оскаржень у досліджуваній категорії справ відносно невелика.

Особливостями організації діяльності ВАКС при вирішенні справ про застосування санкцій (ст. 283-1 КАС України) можна визначити: наявність колізій у нормах КАС України щодо правил оцінки доказів; поєднання в межах одного суб'єкта функцій суду першої інстанції (власне ВАКС) та суду апеляційної інстанції (Апеляційна палата ВАКС). Такий стан організації діяльності ВАКС сприяє створенню підґрунтя для зловживань суддями ВАКС своїми повноваженнями. Одним з варіантів вирішення цієї проблеми є опрацювання можливості оскарження рішень ВАКС до Касаційного адміністративного суду, розробка касаційних фільтрів щодо зазначених справ.

Варто приєднатись до наукової позиції, висловленої у науці цивільного процесуального права, що виконавче провадження є невідомою стадією судового процесу. Така позиція ґрунтується на тривалій та послідовній практиці ЄСПЛ щодо визнання ілюзорним права на звернення до суду за відсутності можливості примусово виконати судові рішення. Зазначена позиція актуальна й стосовно розгляду та вирішення адміністративних справ про захист права на підприємництво.

Юрисдикція адміністративного суду як суб'єкта судового контролю за виконанням судових рішень поширюється щодо виконання рішень не тільки адміністративного суду, але й несудових органів, що надає підстави визначити таку юрисдикцію як універсальну.

Доцільно законодавчо закріпити критерії визначення адміністративним судом строку для подання звіту про виконання судового рішення (ч. 1 ст. 382 КАС України). Такі критерії мають ґрунтуватись на концепції розумного строку у адміністративному судочинстві: строк має бути об'єктивно достатнім для виконання судового рішення.

У справах щодо актів суб'єктів виконання рішень адміністративного суду (ст. 287 КАС України) іноді розглядаються також вимоги про відшкодування шкоди, завданої такими актами. Водночас, визначений законом строк розгляду таких справ є недостатнім. Вирішенням цієї проблеми є закріплення у КАС України можливості виділення похідної вимоги у окреме провадження та розгляд її після вирішення адміністративним судом основної вимоги.

Результати дослідження, які викладені у Розділі 2, відображено у наступних публікаціях автора: [172]; [173].

РОЗДІЛ 3.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФОРМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

3.1. Ефективність процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах

Умовою успішного здійснення підприємницької діяльності є можливість прогнозування та оперативного усунення поточних проблем, а створення державою умов для цього є гарантуванням реалізації суб'єктивного права на підприємництво. Тому ефективність процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах полягає, передусім, у їх передбачуваності та оперативності. У свою чергу, зазначені категорії мають сприйматись у контексті доступу до суду та права на суд. Так, К.Ю. Резворович, опрацьовуючи проблематику захисту адміністративним судом соціальних прав, виходить з таких засад доступності правосуддя, як зокрема: реальний характер можливості звернення до суду; об'єктивність розгляду справи та ефективне поновлення порушених прав [141, с. 106].

Основною вимогою оперативності процесуальної форми у розглядуваній категорії справ є неприпустимість невинуватених зволікань із вирішенням адміністративним судом справи по суті, а також із вирішенням процесуальних питань. Основною вимогою передбачуваності є правильне застосування адміністративним судом законодавства про адміністративне судочинство, максимально можливе уникнення випадків скасування рішень суду у апеляційному та касаційному порядку. Недоліки законодавства про адміністративне судочинство, недостатня ефективність

діяльності щодо забезпечення належного застосування адміністративним судом спеціального законодавства ускладнює доступ суб'єктів права на підприємництво до адміністративного суду.

Так, констатуючи неправильне застосування апеляційним адміністративним судом правил вручення судових рішень (ухвала була направлена електронною поштою на адресу офіційної електронної пошти суб'єкта владних повноважень), суд касаційної інстанції звернув увагу на необхідність застосування норм Прикінцевих положень та Перехідних положень КАС України, а саме застосування правил вручення судових рішень, визначених КАС України у редакції до 15.12.2017 р. Фактичними обставинами, що призвели до такої необхідності у цьому випадку, стали: не функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи на момент направлення ухвали та відсутність реєстрації суб'єкта владних повноважень - сторони у справі у ЄСІТС. За таких обставин констатовано необхідність направлення ухвали рекомендованим листом [103]. Водночас, на наш погляд, вирішення зазначеного питання вичерпно викладено у положеннях ч. 6 ст. 251 КАС України, що фактично передбачають способи вручення судових рішень. У разі неможливості використання одного способу адміністративним судом має бути застосовано інший спосіб. У даних обставинах це могло бути тільки направлення ухвали рекомендованим листом. Вважаємо, що саме надмірна деталізація врегулювання питання способів вручення судового рішення у КАС України й призвела до невірного розуміння відповідних положень апеляційним адміністративним судом.

Правильне застосування адміністративним судом спеціального законодавства має важливе значення для забезпечення оперативності здійснення правосуддя. Так, вирішуючи питання про початок перебігу тримісячного строку на звернення суб'єкта владних повноважень до адміністративного суду, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказав наступне. Орган, який надав

надра у користування, повноважний припинити право користування надрами у випадку, передбаченому пунктом 5 частини першої статті 26 Кодексу України про надра, лише за наявності згоди на це користувача надрами. Оскільки закон пов'язує виникнення підстав, що дають позивачу як суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення позову про припинення користування надрами також і з незгодою відповідача з таким припиненням, тому саме з отриманням таких відомостей пов'язано початок перебігу строку звернення до суду. Водночас, ані суд першої інстанції, ані суд апеляційної інстанції не звернули на це увагу, що призвело до значного затягування справи у зв'язку із касаційним оскарженням ухвали про повернення позовної заяви: адміністративний позов пред'явлено 09 серпня 2021 року, а остаточне рішення по оскарженню зазначеної ухвали прийняте судом касаційної інстанції 27 жовтня 2022 р., тобто більше ніж через рік [105]. Вважаємо, що подібні позиції суду касаційної інстанції мають бути предметом підвищеної уваги з боку судів першої інстанції та апеляційних адміністративних судів з метою недопущення невинуватених зволікань при розгляді публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку із реалізацією права на підприємництво.

У цьому зв'язку варто погодитись із М.І. Смоковичем та В.М. Бевзенком, що передумовою касаційного оскарження та касаційного перегляду є неправильне застосування адміністративним судом норм матеріального чи процесуального права (у випадках, передбачених КАС України) [176, с. 1079]. Таким чином, належне мотивування судового рішення, яке виключало б сумнів у правильності застосування судом права постає важливою умовою зменшення випадків касаційного оскарження рішень адміністративного суду та відповідно, усунення розтягнення у часі розгляду адміністративної справи. В умовах підвищеного значення оперативності розгляду справ щодо захисту права на підприємництво

вказане постає важливим засобом забезпечення ефективності процесуальних форм захисту вказаного права у адміністративному суді.

Варто підтримати висловлену у судовій практиці позицію, за якою ефективний судовий захист включає до себе, окрім ефективності розгляду та вирішення адміністративної справи також: ефективність застосовуваного способу захисту; ефективність судового рішення; ефективність виконання судового рішення [107]. Втім, зазначена позиція дозволяє звернути увагу на проблему ефективності способу захисту прав суб'єктів підприємництва у адміністративному судочинстві.

Сьогодні наявна значна судова практика щодо визначення поняття ефективності способу захисту прав адміністративним судом. При цьому варто відмітити, що попри закріплення у ч. 2 ст. 9 КАС України основного положення принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві (суд розглядає справи зокрема, у межах заявлених позовних вимог), недостатня ефективність обраного позивачем способу захисту може стати підставою як виходу адміністративного суду за межі заявлених позовних вимог [118], так і відмови у задоволенні адміністративного позову [157].

Так, у справі про визнання протиправними дій органу влади щодо формування витягу із технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки та скасування витягу Верховний Суд дійшов висновку про необхідність також зобов'язання відповідача Головного управління Держгеокадастру у Харківській області видати новий витяг з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельної ділянки. На обґрунтування такого рішення Верховний Суд вказав про обов'язок відповідача як уповноваженого органу влади застосовувати визначені законодавством чіткі критерії оцінки вартості земельної ділянки, а також про відсутність дискреційних повноважень у відповідача [118].

У другому випадку суд, не вдаючись до оцінки правомірності оспорюваного рішення органу влади зазначив про неефективність обраного позивачем способу захисту з огляду на те, що обставини, які

стали підставою для звернення із адміністративним позовом (прийняття відповідачем картки відмови у прийнятті митної декларації щодо позивача), вичерпали свою дію в часі і не можуть бути відновлені взагалі. При цьому позивач через кілька годин після прийняття оспорюваного рішення вже перетнув Державний кордон України. Таким чином, скасування оспорюваного рішення не захистить та не відновить порушене право чи інтерес позивача [157].

Адміністративні правовідносини виникають з метою здійснення публічного адміністрування, реалізації і захисту приватних прав, свобод та інтересів, створення належних умов для функціонування держави та суспільства. Переважна частина норм адміністративного права визначають відносини, спрямовані на забезпечення належних умов для реалізації приватних прав, свобод, законних інтересів. При цьому пріоритетним для адміністративного права є встановлення чітких правил щодо обсягу та характеру владних повноважень та порядку їх реалізації [33, с. 41]. З огляду на зазначений спеціально дозвільний правовий режим діяльності суб'єктів публічної влади, цільовий характер існування адміністративних правовідносин, захист приватних прав, свобод, законних інтересів у таких відносинах має відповідати зазначеним засадам. Неприпустимими є випадки, коли обрані способи захисту не відповідають публічному порядку, порушують встановлений порядок адміністрування. Неприпустимими також є випадки використання приватними особами адміністративного судочинства не за його призначенням, з метою виключно задоволення власних інтересів. Тому окреслена судова практика заслуговує на підтримку. Водночас, постає питання: якщо адміністративний суд бачить можливість застосування більш ефективного способу захисту, аніж той що визначено позивачем, чи може він вийти за межі позовних вимог, застосувати його на власний розсуд?

У судовій практиці розгляду справ про захист права на підприємництво таких випадків не виявлено, хоча зустрічаються випадки

застосування кількох способів захисту прав одночасно [124]. Зазначене питання не було предметом і спеціальних наукових досліджень.

Варто погодитись із твердженням Голови Ради суддів України Богдана Моніча, що гарантії прав громадян безпосередньо залежать від ефективності судочинства, забезпечення якості роботи судової влади, а також довіри до судової влади з боку суспільства загалом [22]. У контексті захисту права на підприємництво така позиція набуває особливої актуальності з огляду на прогностичний характер підприємництва, що полягає у постійній оцінці ризиків при виборі варіантів поведінки. Можливість отримання ефективного судового захисту є одним з таких ризиків. Можливість оскарження рішення адміністративного суду є важливою гарантією судового захисту права на підприємництво, оскільки наявність визначених процедур оскарження дозволяють оцінювати час, необхідний для здійснення захисту та ресурси, необхідні для звернення до адміністративного суду та відстоювання своїх прав. З огляду на викладене, у контексті захисту права на підприємництво у порядку адміністративного судочинства, поряд із ефективністю способів захисту, судових рішень, процедур виконання судових рішень як показників ефективності адміністративного судочинства необхідно виділити також ефективність процедур оскарження судових рішень адміністративних судів у таких справах.

Відповідно до ч. 1, ч. 2 ст. Конституції України, визначено правовий характер держави Україна та її спрямованість на утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Крім того, ст. 55 Конституції України закріплено гарантію реалізації права на судовий захист, в тому числі щодо оскарження актів суб'єктів публічної влади. При цьому мають бути забезпечені вимоги доступності правосуддя, передусім забезпечено реальний доступ заінтересованої особи до отримання судового захисту. При цьому доступ до правосуддя означає доступ як до самої процедури правосуддя, так і до її результату, тобто судового акту, яким застосовано

конкретні способи захисту порушених прав [63, с. 62-63]. Важливою ознакою правосуддя є ефективність поновлення у правах, що відповідає основоположним засадам, закріпленим у таких документах, як Загальна декларація прав людини 1948 року (стаття 8), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 2), Конвенція про захист прав людини та основних свобод (стаття 13). На вказане наголошується у рішенні Конституційного Суду України від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003 [155].

Окреслені положення відповідають нормам пункту 8 частини 2 статті 129 Конституції України, за якими до основних засад судочинства віднесено зокрема, право на апеляційний перегляд судової справи та у випадках, встановлених законодавством – на касаційне оскарження судового рішення. Таким чином, цілком логічним видається закріплення законодавцем права на апеляційний та, у визначених законом випадках – на касаційний перегляд, як засади адміністративного судочинства (ст. 14 КАС України).

Підстави касаційного оскарження судових рішень адміністративного суду отримали детальне врегулювання у ч. 4 ст. 328 КАС України. Крім того, визначено окремі випадки, у яких судові рішення адміністративного суду не підлягають касаційному оскарженню (ч. 5 ст. 328 КАС України). Окремі з таких випадків встановлюються також спеціальними нормами законодавства про адміністративне судочинство. Так, відповідно до ч. 8 ст. 283-1 КАС України, постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду не підлягає касаційному оскарженню, набирає законної сили негайно після її проголошення. Як було встановлено у підрозділі 2.2 цієї роботи, фактично мова йде про закритий характер вирішення відповідних спорів, за якого скарги на рішення суду першої інстанції не виходять за межі того судового органу, що ухвалив оскаржуване рішення. Така організаційна побудова перегляду судових рішень несе ризики, характерні для внутрішнього відомчого перегляду.

Передусім, до них варто віднести потенційний конфлікт інтересів суддів Апеляційної палати як колег суддів ВАКС по першій інстанції. Крім того, відсутня така гарантія як касаційне оскарження.

Значні наслідки розгляду таких справ для здійснення підприємницької діяльності, забезпечення національної безпеки держави Україна у поєднанні із вагомою роллю касаційного оскарження як гарантії права на судовий захист зумовлюють доцільність перегляду зазначеної організаційної моделі та запровадження можливості касаційного оскарження у таких справах.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII (далі – Закон «Про санкції») [136], можна виділити наступні приклади видів санкцій, що здатні значним чином вплинути на здійснення підприємницької діяльності: блокування активів як тимчасове позбавлення права користуватись та розпоряджатись певними активами (п. 1); стягнення в дохід держави певних активів, що належать приватній особі (п. 1-1); обмеження торговельних операцій (п. 2) та деякі інші. З-поміж зазначених санкцій у порядку, визначеному статтею 283-1 КАС України підлягає застосування санкція, що полягає у стягненні в дохід держави певних активів (п. 1-1 вказаного Закону). Серед підстав застосування такої санкції передбачено зокрема: дії іноземного суб'єкта (іноземної держави, особи, інших суб'єктів), внаслідок яких виникають потенційні чи реальні загрози національним інтересам, національній безпеці, територіальній цілісності України, її суверенітету тощо (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону «Про санкції»).

У першому півріччі 2024 року Вищим антикорупційним судом завершено розгляд 13 адміністративних позовів про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції», на розгляд суду надійшло 15 позовних заяв, в цілому у зазначеному періоді у провадження суду перебувала 21 справа. При цьому оцінка вартості активів, які стягувались у дохід держави, не здійснювалась, водночас констатовано

стягнення зокрема: цінних паперів орієнтовною номінальною вартістю майже 2 млрд. гривень; грошових коштів на суму майже 200 млн. гривень та 16 млн. доларів США; інші об'єкти нерухомості, транспортні засоби, частки у статутних капіталах [7, с. 13]. Отже, можна констатувати значний розмір майна та коштів, що можуть стягуватись у дохід держави за результатами розгляду таких справ, та відповідно значний розмір збитків, що можуть заподіюватись внаслідок винесення Вищим антикорупційним судом незаконних рішень.

При цьому, як слідує з матеріалів Круглого столу «», що було проведено у Вищому антикорупційному суді, діяльності зазначеного суду притаманні ті ж самі проблеми, що й усім іншим судам. Зокрема, відмічається така проблема, як неодноразове відкладення судового розгляду справи у зв'язку із неприбуттям захисника без поважних причин [23, с. 17-18]. Хоча зазначена проблема характерна для здійснення правосуддя у порядку кримінального судочинства, вона вказує на відповідні проблемні питання і щодо розгляду адміністративних справ. З огляду на викладене, з метою забезпечення права на судовий захист у вказаних справах, доцільно надати можливість заінтересованій особі здійснити касаційне оскарження постанови Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Для цього з абзацу 13 частини 8 статті 283-1 КАС України доцільно виключити слова «... та не підлягає оскарженню в касаційному порядку».

Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 4 КАС України, критеріями визначення справи як малозначної (справа незначної складності) є: особливості обставин справи (предмет доказування, характер спірних правовідносин, склад учасників справи) не вимагають здійснення підготовчого провадження; зазначені особливості обставин справи не зумовлюють необхідності проведення судового засідання для повного та всебічного з'ясування обставин справи. Крім того, у частині 6 ст. 12 КАС України визначено конкретні категорії адміністративних справ, що можуть

виникати у зв'язку із захистом права на підприємництво, які є справами незначної складності: припинення юридичних осіб чи фізичних осіб-підприємців, відміна державної реєстрації їх припинення – за зверненнями уповноважених суб'єктів; оскарження рішень уповноважених суб'єктів, за якими такими суб'єктами можуть бути заявлено вимоги про стягнення грошових коштів у визначеному КАС України розмірі та деякі інші. Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 12 КАС України, адміністративному суду надано право самостійно вирішувати питання про віднесення конкретних справ до категорії малозначних, з урахуванням конкретних обставин справи.

Відкритий характер диспозицій норми, викладеної у п. 10 ч. 1 ст. 12 КАС України, що дозволяє адміністративному суду на власний розсуд вирішувати питання визначення конкретної справи як малозначної, вже доволі тривалий час розглядається як проблема утворюючий, оскільки нерідко до малозначних справ відносяться справи із достатньо значним предметом позову (1 млн. грн. та більше) [37, с. 129]. І навпаки, визначені у ч. 4 ст. 257 КАС України справи не можуть бути розглянуті у порядку спрощеного позовного провадження, навіть якщо їх обставини це фактично дозволяють. Вказане дозволяє погодитись із К.П. Владовською та К.В. Черевичник щодо необхідності уточнення у КАС України критеріїв визначення конкретної адміністративної справи як малозначної [37, с. 129]. Сьогодні вирішення питання щодо складності справи з метою розгляду її в порядку загального позовного провадження чи спрощеного позовного провадження віднесено на розсуд адміністративного суду [165].

Підприємницькій діяльності притаманне істотне суспільне значення, оскільки у результаті її здійснення виробляється суспільно корисний продукт або здійснюється істотний вплив на навколишнє середовище. У зв'язку із цим публічно-правові спори, що виникають у зв'язку із здійсненням підприємницької діяльності, нерідко мають істотне суспільне значення, що зумовлює неоднозначне вирішення адміністративними

судами питання про віднесення їх до категорії малозначних. Так, у справі про визнання протиправним встановлення у містобудівних умовах та обмеженнях граничної висотності будівлі, що знаходиться в межах історичного ареалу, адміністративний суд констатував наявність значного суспільного інтересу: необхідність збереження історично-культурного середовища України. На цій підставі констатовано, що зазначена адміністративна справа не може розглядатись як малозначна [108].

У зазначеній адміністративній справі привертають увагу дві обставини: 1) відсутність закріплення у КАС України такого критерію малозначності адміністративної справи, як суспільний інтерес; 2) відсутність закріплення у КАС України критеріїв визначення наявності суспільного інтересу у певній адміністративній справі. У розглядуваній справі адміністративний суд дійшов висновків щодо наявності суспільного інтересу виходячи з: великої кількості присутніх вільних слухачів у судових засіданнях; висвітлення перебігу розгляду справи у національних ЗМІ; спірне питання визначено Київським міським головою як таке, що викликає суспільний резонанс на території м. Києва [108].

Поєднання двох зазначених факторів (невизначеність критеріїв наявності в адміністративній справі суспільного інтересу; невизначеність критеріїв малозначності адміністративної справи) не сприяє юридичній визначеності та оперативності розгляду адміністративних справ. Зокрема, у наведеному випадку суд касаційної інстанції 18.05.23 р. скасував постанову апеляційного адміністративного суду та повернув справу на новий розгляд, при цьому остаточного рішення у справі станом на 23.12.2024 р. не прийнято (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень), попри те, що адміністративний позов було подано у червні 2020 р. [108].

Поняття суспільного інтересу в адміністративному судочинстві є широко вживаним, як у публікаціях науковців, так і у рішеннях адміністративних судів. Наявні ґрунтовні дослідження цього поняття,

присвячені з'ясуванню його сутності та співвідношенню із суміжними поняттями. Так, Я.О. Берназюк, опрацьовуючи проблематику ознак та змісту суспільного (публічного) інтересу та його співвідношення із державними інтересами, визначає такі ознаки суспільного (публічного) інтересу: безпосередня пов'язаність із моральними засадами та моральністю; має збігатись із державними та суспільними локальними інтересами (інтереси громади чи конкретної соціальної групи); у ньому дістає відображення прагнення суспільства у цілому чи певних його частин зокрема, водночас відтворює оптимальне поєднання інтересів усіх суспільних груп для досягнення справедливості як загального блага; може носити національний або міжнародний характер (у першому випадку охоплює такі пріоритети, як збереження територіальної цілісності держави, її суверенітету, надрокористування, благоустрій населених пунктів, безпека громадян, захист довкілля, охорона об'єктів культурної спадщини, доступ до публічної інформації тощо; у другому випадку – вирішення глобальних екологічних проблем, забезпечення екологічної безпеки, охорона здоров'я, в тому числі подолання бідності, протидія поширенню епідемій тощо); зміст суспільного інтересу може змінюватись залежно від конкретної суспільної ситуації, але незмінним пріоритетом завжди залишається гарантування безпеки людини, в тому числі збереження її життя та здоров'я, збереження національних та міждержавних утворень, що забезпечують таку безпеку [18, с. 151]. З огляду на таке визначення, забезпечення суспільного інтересу виявляється невідомою умовою сучасної життєдіяльності демократичної, соціальної та правової держави.

Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 4 КАС України можливо виділити такі ознаки адміністративної справи незначної складності (малозначної справи): характер спірних правовідносин не вимагає проведення підготовчого провадження чи судового засідання; предмет доказування та склад учасників справи не вимагають проведення підготовчого провадження чи судового засідання. Подібні ознаки малозначної

адміністративної справи виділяє й Є.А. Палій, у межах опрацювання проблематики спрощених проваджень у адміністративному судочинстві. Так, вчена вказує про специфічний: характер спірних правовідносин, предмет доказування у таких справах; склад учасників. Крім того, вчена додає ще таку ознаку, як наявність вимоги про стягнення грошових коштів у розмірі, який не перевищує сто розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ст. 12 КАС України) [91, с. 59].

Відповідно до вимог пункту 6 частини 3 статті 257 КАС України, при вирішенні питання про розгляд справи за правилами загального чи спрощеного позовного провадження адміністративний суд має врахувати зокрема, чи становить розгляд конкретної справи значний суспільний інтерес. Таким чином: вирішення питання щодо правил розгляду конкретної адміністративної справи не завжди залежить від того, чи є ця справа малозначною; ані у зазначеній нормі, ані в інших нормах КАС України не визначено критерії наявності у адміністративної справи суспільного інтересу, в тому числі значного суспільного інтересу. Саме із зазначеною прогалиною у законодавстві про адміністративне судочинство пов'язана наявність окресленої неоднакової судової практики. З огляду на викладене варто уточнити зазначені критерії, або принаймні – визначення малозначної справи як вихідне для вирішення питання щодо правил розгляду конкретної адміністративної справи (загальне позовне провадження чи спрощене позовне провадження).

Необхідно погодитись із М.І. Смоковичем та В.М. Бевзенком щодо визначення ознак КАС України як джерела адміністративного процесу на основі положень ст. 1 КАС України: визначає юрисдикцію, а також повноваження адміністративного суду щодо здійснення правосуддя; визначає порядок здійснення судочинства у справах адміністративної юрисдикції [176, с. 131]. З огляду на викладене, відповідатиме предмету регулювання КАС України уточнення ознак малозначної справи як критерію визначення правил розгляду конкретної адміністративної справи.

Таким чином, варто погодитись із актуальною судовою практикою, що наявність у адміністративній справі значного суспільного інтересу виключає не тільки можливість розгляду зазначеної справи у порядку спрощеного позовного провадження, але й зумовлює неможливість сприйняття такої справи як малозначної. Отже, з метою уточнення ознак малозначної справи, закріплення у КАС України такої виключаючої ознаки малозначної справи, як наявність значного суспільного інтересу, доцільно внести зміни до пункту 20 частини 1 статті 4 КАС України, доповнити її такими словами: «..., а її розгляд не становить значного суспільного інтересу».

Критерії визначення наявності значного суспільного інтересу у конкретних адміністративних справах є комплексним поняттям, оскільки підлягають оцінці адміністративним судом різні сторони суспільного життя одночасно та у взаємозв'язку. Тому напрацювання таких критеріїв варто визнати одним з перспективних напрямів розвитку науки адміністративного процесу. Водночас, не викликає сумнівів наведений вище підхід адміністративного суду про визнання доказами наявності значного суспільного інтересу: розгляд відповідних питань не тільки конкретним органом виконавчої влади, але й на сесії органу місцевого самоврядування, що свідчить про наявність локального суспільного інтересу; активна заінтересованість громадськості у результатах вирішення питання, що виявляється у присутності представників ЗМІ у судових засіданнях та засіданнях відповідних сесій органів місцевого самоврядування тощо [108].

Одним з традиційних визначень підприємництва є розуміння його як самостійної, ініціативної діяльності, що є економічною за своїм характером, пов'язана із наданням послуг, виконанням робіт, виробництвом продукції, здійсненням торгівлі. Визначною ознакою підприємництва є отримання прибутку. Серед засад підприємництва наводяться зокрема: залучення до здійснення підприємництва майна та

коштів фізичних та юридичних осіб на добровільній основі; найм працівників носить вільний характер; використання трудових, фінансових, матеріально-технічних та інших видів ресурсів відповідно до законодавства та деякі інші [95]. Розкриваючи значення підприємництва для економічного розвитку, вказують про наступне: є чинником структурних змін у економіці; конкурентний характер підприємництва сприяє якнайшвидшому оновленню номенклатури продукції та техніко-технологічної бази конкретної фірми; підприємництво має значний прискорювальний вплив на розвиток економіки; ризиковий характер підприємницької діяльності зумовлює економне витрачання ресурсів, робочої сили; особиста заінтересованість підприємців у якості своєї продукції, на відміну від найманих працівників, що є окремим фактором розвитку економіки у цілому [166]. Таким чином, здійснення підприємницької діяльності невіддільно пов'язане із суспільним інтересом, а не тільки із приватним інтересом конкретної особи щодо здійснення такої діяльності та отримання прибутку. Відповідно, рішення суб'єкта владних повноважень, хоча й стосується конкретної приватної фізичної особи-підприємця або юридичної особи, але набуває ознак і суспільного інтересу.

Коли рішення суб'єкта владних повноважень стосується підприємницької діяльності, яка передбачає залучення значної кількості фінансових та людських ресурсів, воно потенційно набуває значного суспільного інтересу. Такого ж інтересу набувають і адміністративні справи, щодо оскарження цих рішень. Прикладами відповідних адміністративних справ можна навести: оскарження заступником керівника Дніпропетровської обласної прокуратури в інтересах держави бездіяльності Державної інспекції архітектури та містобудування України щодо невжиття заходів стосовно анулювання дозволу на виконання будівельних робіт із будівництва багатоквартирного житлового будинку [122], оскарження керівником Галицької окружної прокуратури м. Львова

рішення виконавчого комітету Львівської міської ради про затвердження детального плану території, яким змінено функціональне призначення території для будівництва та обслуговування багатоквартирного житлового будинку та освітньої установи (треті особи: ПрАТ «Львівський інструментальний завод», ЖК «Еко-Дім», ЖК «Avalon-Light», ЖК «Greenville Park Lviv» [121], оскарження Товариством з обмеженою відповідальністю «Будтрейд-2007» рішення комісії Головного управління ДПС у Закарпатській області з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних про реєстрацію/відмову в реєстрації податкових накладних/розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних від 23 грудня 2022 року № 7928659/35438522 [115]. Варто зазначити, що у першій адміністративній справі адміністративний позов було подано 28 березня 2024 року, а станом 07 січня 2025 року остаточного рішення у справі не було прийнято. Такий тривалий розгляд справи призводить до збільшення негативних суспільних наслідків.

Іншою категорією адміністративних справ, вирішення яких безпосередньо впливає на здійснення підприємницької діяльності, в тому числі й у тих випадках, коли така діяльність пов'язана із залучення значних людських та фінансових ресурсів, а отже може потенційно мати значний суспільний інтерес, є справи щодо оскарження актів суб'єктів владних повноважень у зв'язку із реєстрацією податкових накладних. Відповідні справи можуть стосуватись як фізичних осіб-підприємців та порівняно невеликих грошових сум, так і великих платників податків.

У юридичній літературі неодноразово зверталась увага на недостатню ефективність системи охорони прав осіб, на користь яких винесене судове рішення. Зокрема, звертається увага на відносно визначену диспозицію положень частини 1 статті 382 КАС України, відповідно до яких адміністративний суд може зобов'язати суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення за

визначених законом обставин. Таким чином, навіть за наявності таких обставин вирішення цього питання залежить від результату оцінки адміністративним судом доказів та фактичного складу у конкретному випадку [46; 96, с. 208]. У зв'язку із цим перспективним вбачається визначення такого критерію значного суспільного інтересу, як розмір суми грошових коштів, на розподіл яких здатне вплинути таке судове рішення. Подібний характер варто констатувати й щодо адміністративних справ, що виникають у зв'язку із оскарженням актів суб'єктів владних повноважень, що впливають на права та обов'язки значного кола осіб, зокрема у спорах що виникають у сфері здійснення містобудівної діяльності.

З норми підпункту 14.1.24 пункту 1 статті 14 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (далі – ПК України) [97] слідують зокрема такі ознаки великого платника податку: обсяг доходу від усіх видів діяльності за період останніх чотирьох послідовних податкових (звітних) кварталів перевищує п'ятдесят мільйонів євро (за середньозваженим офіційним курсом НБУ за цей період. Іншим альтернативним критерієм є обсяг суми сплачених до Державного бюджету України податків, зборів, платежів (крім митних платежів), який перевищує півтора мільйони євро за середньозваженим курсом НБУ за зазначений період. Для досягнення зазначеного обсягу прибутку або можливості сплачувати податки у такому обсязі необхідним є залучення значної кількості працівників, а також діяльності таких підприємств справляє значний вплив як на конкретну місцевість, так і на національну економіку у цілому. Відповідно, зволікання із виконанням рішення адміністративного суду, ухвалене на користь такого великого платника податку матиме значні негативні суспільні наслідки. Таким чином, варто доповнити перелік адміністративних справ, визначений у ст. 382 КАС України, за якими адміністративний суд зобов'язує суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання рішення адміністративного суду

адміністративними справами, у яких однією зі сторін виступає великий платник податків.

Істотне соціальне значення є однією з іманентних властивостей містобудівної діяльності. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про основи містобудування» від 16.11.1992 р. № 2780-XII (далі – Закон «Про основи містобудування») [135] можливо визначити таку ознаку містобудування, як спрямованість на створення та підтримання належного життєвого середовища (розвиток населених пунктів, територій, реконструкція історичних населених пунктів, реставрація об'єктів культурної спадщини тощо). У літературі серед основних напрямів містобудівної діяльності виділяються такі як: забудова, планування, інше використання конкретних територій; реалізація інвестиційних програм щодо розвитку населених пунктів; визначення конкретних територій для містобудівних потреб, а також відбір, вилучення чи викуп, надання земель під відповідні території; формування ландшафтних комплексів, містобудівних ансамблів тощо [208, с. 6]. Таким чином, містобудівній діяльності іманентно притаманне істотне суспільне значення, відповідно адміністративні справи щодо оскарження актів у цій сфері мають відповідне значення. Таким чином, положення статті 382 КАС України доцільно доповнити також за рахунок справ, що виникають у сфері містобудування.

Як зазначено у пояснювальній записці до проекту Закону України від 06.07.23 р. № 9462, яким, в тому числі, визначено категорії адміністративних справ, за якими подання звіту про виконання судового рішення є обов'язковим, внесення відповідних змін зумовлено недостатньою ефективністю зазначеного способу захисту прав осіб, на користь яких винесене судове рішення. Водночас, з міркувань уникнення неконтрольованого зростання навантаження на суди такі зміни пропонувалось запровадити стосовно лише деяких категорій справ [126]. Відповідним Законом України було доповнено частину 1 статті 382 КАС

України та вказано про обов'язок адміністративного суду вимагати від суб'єктів владних повноважень подання звіту про виконання свого рішення у таких справах. Така законодавча практика має бути визнана позитивною та такою, що підлягає розширенню за рахунок включення до неї додаткових адміністративних справ, рішення адміністративного суду у яких безпосередньо впливає на здійснення підприємницької діяльності у значних масштабах та відповідно становить значний суспільний інтерес.

З огляду на викладене, з метою забезпечення ефективного виконання рішень адміністративних судів у сферах підприємницької діяльності, що мають особливий пріоритет з точки зору суспільного значення доцільно доповнити абзац 2 частини 1 статті 382 КАС України відповідними справами, для чого викласти зазначений абзац у такій редакції: «Суд за письмовою заявою заявника зобов'язує суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати звіт про виконання судового рішення в адміністративних справах з приводу: обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту та пільг; адміністрування податків, зборів, платежів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства, якщо позивач справі має статус великого платника податків; регулювання містобудівної діяльності».

Необхідно погодитись із позиціями, що висловлюються представниками юридичної науки та практики про визнання доступності, швидкості та оперативності судового захисту, умовами його ефективності. Крім того, наголошено на необхідності комплексного підходу до питання системи гарантій прозорості та оперативності судочинства. Таким чином, забезпечення ефективності адміністративного судочинства в умовах воєнного стану у по своїй суті багатоаспектним та поліцільовим питанням.

При цьому істотне значення мають такі напрями, як електронне судочинство та ефективність судових викликів та повідомлень [4].

Такі параметри судового захисту, як швидкість, передбачуваність та відповідно доступність мають особливе значення при захисті права на підприємництво, що зумовлено самою специфікою підприємницької діяльності, необхідністю швидкого реагування на зміну зовнішніх обставин та водночас – передбачуваності судового захисту. Окреслене дозволяє виокремити такий напрям розвитку процесуальної форми здійснення адміністративного судочинства у справах щодо захисту права на підприємництво, як розвиток електронного судочинства.

Сьогодні у літературі наголошують про такі позитивні наслідки розвитку електронного судочинства, як: оптимізація роботи адміністративних судів; забезпечення доступності та прозорості адміністративного судочинства; підвищення якості судочинства та водночас економія коштів та інші. Водночас, вказується про початковий характер розвитку електронного адміністративного судочинства, необхідність суттєвої деталізації нормативно-правового регулювання, врахування специфіки адміністративного судочинства, відпрацьованості та усталеності практичного використання елементів електронного судочинства [140, с. 67]. Підтримуючи зазначену точку зору, варто звернути на окремі проблеми, характерні саме для розгляду досліджуваної категорії справ.

Однією з таких проблем є складність застосування передбачених КАС України засобів направлення судових повідомлень (направлення до електронного кабінету або рекомендованим листом відповідно до ч. 3 ст. 251 КАС України) у сучасних реаліях (непоодинокі випадки коли у представника сторони та у самої сторони відсутня офіційна адреса електронної пошти, а в суду відсутні кошти для направлення судового повідомлення рекомендованим листом). Так, ПрАТ «Новоселицький кар'єр» звернулось із касаційною скаргою на ухвалу апеляційного

адміністративного суду про відмову у відкритті апеляційного провадження у справі за адміністративним позовом Державної служби геології та надр України до ПрАТ «Новоселицький кар'єр» про анулювання спеціального дозволу на користування надрами. Скаржник посилався на наявність поважних причин пропуску строку на апеляційне оскарження з огляду на неналежний порядок надсилання йому судового рішення (неофіційна електронна пошта представника). Суд касаційної інстанції погодився із доводами скаржника, зазначивши про обов'язок суду першої інстанції направити судові рішення рекомендованим листом у таких обставинах [120].

Визнаною проблемою функціонування судів, в тому адміністративних, є фінансування поточної діяльності, в тому числі – фінансування здійснення поштових відправлень. Так, за підсумками результатів роботи Державної судової адміністрації України у 2023 році 88 % всього фінансового ресурсу було спрямовано на оплату праці, а на фінансування інших потреб поточної діяльності було спрямовано лише 10 %. При цьому серед вказаних потреб пріоритетними були визначено: забезпечення здійснення судочинства у цілому, оплата комунальних послуг, забезпечення судів системами енергопостачання, забезпечення будівельних робіт, забезпечення роботи інформаційно-комунікаційної системи, в тому числі придбання засобів інформатизації (сервери, сканери, комп'ютери тощо) [49].

За таких обставин фінансування у адміністративного суду далеко не завжди можуть бути у наявності кошти на направлення рекомендованого листа. Тому виникає потреба у запровадженні додаткових засобів надіслання судових повідомлень. Варто вказати про внесення до ч. 3 ст. 251 КАС України змін, відповідно до яких адміністративний суд має надсилати судові повідомлення не на офіційну електронну пошту, а до електронного кабінету учасника справи. Такі зміни є позитивними, оскільки передбачають створення офіційного профілю учасника справи та

відповідно полегшення для адміністративного суду такого надсилання. Водночас, відповідно до п. 9 Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 [131] процедура реєстрації електронного кабінету передбачає внесення до системи даних про зокрема, адресу електронної пошти користувача. Таким чином, надсилання судових повідомлень на електронну пошту, адреса якої не вказана, не може вважатись належним надсиланням. Вважаємо, що в умовах сучасних реалій здійснення судочинства допустимим є надсилання відповідних повідомлень на адресу електронної пошти, вказаної представником процесуальних документів, якщо представник висловлює бажання отримувати повідомлення саме на цю пошту.

3.2. Розвиток процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах у контексті забезпечення права на справедливий суд

Відповідно до статті 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі – ЄКПЛ) [68] метою створення та діяльності Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є забезпечення дотримання сторонами ЄКПЛ їх договірних зобов'язань за ЄКПЛ та Протоколами до неї. Серед договірних зобов'язань чільне місце займають зобов'язання із забезпечення такого права людини, як право на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) та право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 ЄКПЛ). Таким чином, розкриваючи шляхи вдосконалення процесуальної форми вирішення адміністративними судами справ про захист права на підприємництво на основі правових підходів

ЄСПЛ, варто враховувати передусім, правові підходи стосовно зазначених прав людини.

Зміст права на справедливий суд у адміністративному судочинстві не має точних меж та єдиної концептуальної основи. Так, опрацьовуючи проблематику поняття права на справедливий суд, І.В. Завальнюк вказує про розрізненість наукових підходів до змісту цього права, нестатню стабільність судової практики застосування цього права. У зв'язку із цим вказується про нагальну потребу вироблення єдиних підходів у цьому контексті та щодо права на судовий захист у цілому, оскільки це стане підґрунтям і для формування єдиної судової практики. Науковий підхід І.В. Завальнюка характеризується такими рисами та положеннями: окремий розгляд права на суд, права на справедливий суд та категорії справедливості як такої; право на суд має розглядатись з урахуванням та крізь призму вимог справедливості; право на справедливий суд є одним з елементів права на суд, але право на суд не може існувати поза концепцією справедливості [50, с. 171-172].

М.М. Гімон, не надаючи комплексної характеристики права на справедливий адміністративний суд, вказує про обумовленість його змісту загальним правом на справедливий суд як права людини. У свою чергу, розкриваючи власне бачення сутності прав людини, в тому числі й права на справедливий суд, М.М. Гімон розуміє їх з позиції не тільки власне гарантованих правом можливостей, але й таких категорій, що ґрунтуються на законах та принципах соціальної взаємодії та розвитку. У підсумку вчений вибудовує три рівня права на справедливий суд: справедливість є вихідною та розуміється як абстракція, що застосовується у багатьох суспільних науках (перший рівень); втілення загальних вимог справедливості у процесі та результаті відправлення правосуддя (другий рівень); втілення у правосудді нормативно закріплених вимог про справедливість (третій рівень). Поняття справедливості визначається базовим по відношенню до права на справедливий адміністративний суд.

Вчений підкреслює подвійний характер категорії справедливості у адміністративному судочинстві: справедливе вирішення спорів як завдання адміністративного судочинства та водночас – перевірка актів суб'єктів владних повноважень на дотримання вимог справедливості (у справах про оскарження вказаних актів) [39, с. 64-67, 70-71, 191-192].

Позитивною рисою наукового підходу М.М. Гімона є деталізованість та водночас чіткість. Системоутворюючим результатом варто вважати висновок про вихідний характер справедливості для реалізації права на справедливий суд у адміністративному судочинстві. Водночас, на жаль автор не розкриває яким чином реалізується у адміністративному судочинстві перший рівень справедливості, на якому вона виступає загальною категорією для суспільних наук. Заслуговує на відзначення та позитивну оцінку також висновок вченого про керівний характер справедливості при вирішенні адміністративним судом процесуальних питань (процесуальні правовідносини) та водночас при оцінці актів суб'єктів владних повноважень (матеріальні правовідносини).

О.Л. Соколенко, за результатами дослідження питань закріплення права на справедливе судочинство у КАС України та в діяльності ЄСПЛ, виділяє такі складові права на справедливий суд у адміністративному судочинстві (принципи адміністративного судочинства та основні права учасників судового процесу, закріплені у КАС України): розумні строки судового захисту; процесуальна рівноправність сторін; доступність судового розгляду; положення принципу змагальності; право не свідчити проти себе; право на юридичну допомогу; право свідчити на рідній мові; безпосередність сприйняття та дослідження доказів адміністративним судом [177, с. 484].

Науковий підхід дослідника має як недоліки, так і позитивні риси. Недоліками слід визначити відсутність чітких критеріїв виділення зазначених складових. Тому не зовсім зрозуміло, чому саме вчений виділяє зокрема, процесуальну рівноправність сторін як складову, але навіть не

торкається незалежності та неупередженості адміністративного суду. Також О.Л. Соколенком не приділено уваги питанням справедливого суду на стадії виконання судового рішення. Водночас, позитивною є сама спроба вичерпно визначити перелік відповідних складових, а також чіткість вихідних категорій (принципи адміністративного судочинства, процесуальні права учасників судового процесу).

Варто вказати про наявність значної кількості авторів, які досліджували проблематику сутності права на справедливий суд та торкались питання змісту та складових цього права: П.Д. Гуйван, В.В. Комаров, В.Д. Примак, Н.Ю. Сакара, О.С. Ткачук та інші. Водночас, їх наукові напрацювання або стосуються іншої галузевої належності (цивільне процесуальне право), або з моменту їх виконання сплив значний проміжок часу та їх результати підлягають оновленню. З огляду на викладене, варто констатувати що право на справедливий суд у адміністративному судочинстві має розглядатись як самостійна категорія по відношенню до такого права у цивільному, господарському та кримінальному судочинстві. Водночас, наукове бачення права на справедливий суд у адміністративному судочинстві наразі перебуває у стадії формування при наявності певного консенсусу щодо його концептуальної основи. Такий стан робить можливим та водночас необхідним напрацювання власних висновків щодо структури права на справедливий суд у адміністративному судочинстві, а також щодо уточнення його сутності та змісту.

Аналіз зазначених та інших наукових робіт надає можливість сформулювати узагальнені положення щодо сутності права на справедливий суд у адміністративному судочинстві як вихідне поняття для подальшого дослідження. По-перше, положення про справедливість як єдиної категорії для більшості суспільних наук є основою для розуміння справедливості у адміністративному судочинстві. По-друге, у адміністративному судочинстві важливою складовою справедливості

виступає й її зміст, закріплений у практиці ЄСПЛ. По-третє, забезпечення права на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) застосування не тільки нормативно визначених вимог справедливості, але й тих її вимог, що зумовлені об'єктивними закономірностями поведінки людини, взаємодії між людьми та діяльності соціальних утворень. По-четверте, справедливість у адміністративному судочинстві реалізується як у процесі розгляду справи (при вирішенні процесуальних питань та у нарадчій кімнаті), так і у судовому рішенні по суті справи. По-п'яте, варто погодитись із науковими підходами, що передбачають розгляд права на справедливий суд як елементу права на суд за національним законодавством.

Пріоритет положень міжнародних договорів порівняно із нормами національного законодавства (за винятком норм Конституції України) зумовлює приділення уваги відповідним джерелам права. Найбільш детальне висвітлення право на справедливий суд отримало у практиці ЄСПЛ, зокрема у його рішеннях, тому у першу чергу варто приділити увагу цим джерелам.

Т.Й. Фулей у Науково-методичному посібнику для суддів щодо застосування практики ЄСПЛ в адміністративному судочинстві вказує про застосовність практики ЄСПЛ і щодо вирішення справ у порядку адміністративного судочинства, оскільки ЄСПЛ не розглядає можливості застосування положень права на справедливий суд залежно від юрисдикції конкретної судової справи [197, с. 9].

За практикою ЄСПЛ однією із складових права на справедливий суд є право на доступ до суду, що відповідно до засад верховенства права є гарантією прав людини, яке забезпечується відповідно до статті 6 ЄКПЛ. Без існування доступу до незалежного та неупередженого суду завжди буде стояти питання відповідності такої ситуації засадам верховенства права [225, р. 34]. Верховенство ж права розглядається як широка за своїм змістом категорія, що передбачає спільний та засадничий європейський

стандарт щодо належного здійснення демократичної влади [47, с. 35]. Таким чином, безпосередній сутнісний зв'язок права на справедливий суд та верховенства права як загально правової категорії дозволяє підтвердити висновок Т.Й. Фулей про можливість застосування практики ЄСПЛ щодо положень пункту 1 статті 6 ЄКПЛ у адміністративному судочинстві.

Певна специфіка вказаного застосування зумовлена змістовною відмінністю понять «права та обов'язки цивільного характеру» (пункт 1 статті 6 ЄКПЛ) та «сфера публічно-правових відносин» (пункт 1 статті 2, стаття 17 КАС України), на що слушно зауважує Т.Й. Фулей [197, с. 9]. Водночас, поняття «права та обов'язки цивільного характеру» характеризує загальні умови застосовності положень пункту 1 статті 6 ЄКПЛ до конкретних правовідносин, а не безпосередньо складові права на справедливий суд, а тому не заважає застосуванню практики ЄСПЛ для визначення складових права на справедливий суд у адміністративному судочинстві.

Характеризуючи співвідношення права на справедливий суд та такого поняття, як доступ до суду, ЄСПЛ зазначає зокрема, наступне: право на доступ до суду є сутнісною гарантією права на справедливий суд; доступність суду є показником верховенства права; право на доступ до суду передбачає забезпечення стороні справи можливостей відстоювання своєї позиції та захисту своїх прав; переконання особи про наявність незаконного втручання у її права є достатньою підставою для звернення до суду [225, р. 34-35]. У національних наукових дослідженнях доступність адміністративного судочинства розглядається як одна з гарантій прав та свобод людини, в тому числі права на справедливий суд [67, с. 117].

Створення умов для здійснення підприємницької діяльності є запорукою належного економічного розвитку держави. Однією з таких умов є ефективний захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів підприємництва. Зазначена проблематика особливо актуальна щодо захисту від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, рішення яких

мають владний характер, а отже невиконання таких рішень суб'єктом господарювання спричиняє застосування до нього спеціальних правових засобів, передбачених законодавством (притягнення до зокрема, адміністративної та кримінальної відповідальності). Попри це, захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів підприємництва сьогодні характеризується як загальними проблемами (характерними для розгляду усіх адміністративних справ), так і специфічними. Так, вказується на проблемність визначення у Кодексі адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) [65] засобів реалізації права на справедливий суд у розумінні п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі - ЄКПЛ) від 04.11.1950 р. [68], а також на активізацію наукових досліджень у цьому напрямі протягом останніх років [177, с. 482]. Спеціальні ж проблеми, притаманні саме розгляду справ про захист прав суб'єктів підприємництва та стосуються таких аспектів права на справедливий суд, як: доступ до суду (в аспекті апеляційного провадження); надання сторонам можливості ефективно представляти свою правову позицію у адміністративному суді.

Проблема реалізації права на справедливий суд у адміністративному судочинстві протягом останніх років досліджувалась такими вченими, як: М. Гімон [39] О. Соколенко [177], Ю. Цвіркун [200] та деякими іншими. Окремою групою варто виділити роботи, що стосуються різних аспектів захисту прав суб'єктів підприємництва у адміністративних судах: О. Луніна [83], А. Красовська [75], О. Щербакова [209] та деякі інші. Водночас, проблематика забезпечення реалізації права на справедливий суд саме у справах про захист прав суб'єктів підприємництва залишилась поза безпосередньою увагою науковців.

Однією із складових права на справедливий суд є право на доступ до суду [225, р. 30], що визнається умовою реального забезпечення верховенства права [181, §76 і далі]. Важливим аспектом доступу до суду є доступ до засобів оскарження судового рішення. У зв'язку із наведеним

варто підкреслити наявність певних проблемних питань у судовій практиці.

Так, Другий апеляційний адміністративний суд своєю ухвалою від 22.08.2022 р. у справі № 520/19305/21 повернув апеляційну скаргу на підставі несплати скажником судового збору. Скасовуючи зазначене рішення та приймаючи рішення про необхідність направлення справи до Другого апеляційного адміністративного суду, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказав на безпідставність неврахування апеляційним судом того факту, що судовий збір був дійсно сплаченим, а суд апеляційної інстанції, всупереч вимогам закону, не перевіряв надходження судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України [111; 189]. У іншій справі, скасовуючи ухвалу суду апеляційної інстанції та приймаючи рішення про направлення справи до подальшого розгляду до апеляційного суду, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вказав про неправильність застосування апеляційним судом норм процесуального права, необхідність прийняття рішення про повернення апеляційної скарги, а не про відмову у відкритті апеляційного провадження, що унеможливило подальше звернення до апеляційного суду із тотожною скаргою. У зазначеній справі мало місце звернення до апеляційного суду із апеляційною скаргою із пропуском встановленого ст. 295 КАС України строку (строк на апеляційне оскарження) та відсутністю клопотання про поновлення цього строку [114].

Як у першому, так і у другому випадках практика апеляційного суду призвела до неможливості реалізації права на апеляційне оскарження без звернення до суду касаційної інстанції.

Необхідно погодитись із висловлюваною К.В. Кравченком позицією, щодо значення апеляційного провадження як інституту адміністративного судочинства: є важливим засобом охорони та захисту суб'єктивних прав у публічних правовідносинах засобами адміністративного судочинства;

сприяє реалізації соціальних цінностей за допомогою здійснення правосуддя в адміністративних справах; виступає показником дієвості та ступеня реалізації гарантій судового захисту особи [74, с. 192]. Таким чином, інститут апеляційного провадження виступає невідємним елементом національної системи адміністративного судочинства і важливою гарантією реалізації права особи на суд у адміністративному судочинстві.

Зазначені випадки свідчать про, передусім, формалістичне ставлення суддів апеляційних судів до вимог законодавства про адміністративне судочинство. Так, у першому випадку, сторона дійсно мала надати підтверджуючий документ щодо сплати судового збору, але й сам апеляційний суд мав перевірити надходження відповідних коштів до спеціалізованого фонду Державного бюджету України.

У другому випадку апеляційний суд мотивував своє рішення щодо відмови у відкритті провадження у справі відсутністю поважних причин пропуску строку на апеляційне оскарження (п. 4 ч. 1 ст. 299 КАС України), не звернувши уваги на приписи ч. 3 ст. 298 КАС України, відповідно до яких у зазначеному випадку, якщо особа не порушує питання про поновлення процесуального строку, апеляційна скарга підлягає поверненню.

Отже, внаслідок певних недоліків законодавчої техніки, у поєднанні із значним навантаженням, апеляційні суди у окремих випадках, приймають рішення, що сприяють їх розвантаженню за рахунок зменшення кількості апеляційних скарг, що перебувають у їх провадженні. Водночас, подібна практика не відповідає ролі суду у сучасному змагальному процесі, за якою суд має сприяти реалізації сторонами їх процесуальних прав. Зокрема, у справі *Nideröst-Huber v. Switzerland* Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) висловлено позицію про необхідність забезпечення судом інтересів сторін, забезпечення належного відправлення правосуддя [217, § 30]. У справі

У частині 1 статті 6 КАС України закріплено обов'язок адміністративного суду керуватись принципом верховенства права при вирішенні справи. Висвітлено керівне положення зазначеного принципу щодо визнання людини та її прав і свобод найвищою цінністю, що має системоутворюючий характер для діяльності держави. У частині 2 зазначеної статті закріплено обов'язок суду застосовувати вказаний принцип з урахуванням судової практики ЄСПЛ. Таким чином, положення, викладені у справі *Nideröst-Huber v. Switzerland* актуальні щодо вирішення процесуальних питань, в тому числі й питань, пов'язаних із відкриттям провадження у суді апеляційної інстанції. Водночас, окреслена судова практика свідчить про формалізований характер використання практики ЄСПЛ.

У юридичній науці питання обов'язку адміністративного суду сприяти сторонам у реалізації їх процесуальних прав не отримало широкої уваги науковців. Окремими дослідниками висловлюються позиції щодо забезпечення державою права на звернення до адміністративного суду, таке забезпечення розглядається як обов'язок держави [90, с. 367]. Водночас, автором не приділяється увага щодо зазначеного обов'язку адміністративного суду стосовно процесуальних прав сторони у адміністративній справі.

Право на звернення до адміністративного суду втрачає сенс без можливості отримати судовий захист, а реалізація стороною своїх процесуальних прав може бути охарактеризована як умова такого судового захисту. Тому адміністративний суд як суб'єкт реалізації державної влади має створити умови для належної реалізації сторонами й своїх процесуальних прав, а не тільки права звернення до адміністративного суду. З огляду на викладене, надмірний формалізм з боку адміністративного суду при вирішенні процесуальних питань переходить у поле протиправної діяльності. Водночас, КАС України не містить норми, якою б безпосередньо закріплювався вказаний обов'язок суду. Таким

чином, з метою безпосереднього закріплення обов'язку адміністративного суду щодо сприяння учасникам судового процесу у реалізації їх процесуальних прав доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 6 КАС України, доповнивши її реченням такого змісту: «Суд сприяє учаснику судового процесу у використанні ним своїх процесуальних прав та виконанні своїх процесуальних обов'язків».

У науковій літературі протягом достатньо тривалого часу виділяють такий вид звернень до адміністративного суду, як звернення суб'єктів владних повноважень на виконання своїх повноважень. Такі звернення мають бути охоплені цим дослідженням, оскільки адміністративний суд при здійсненні судочинства здійснює захист обох сторін, не тільки позивача, але й відповідача, що виявляється у його обов'язку відмовити у задоволенні адміністративного позову, якщо для його задоволення немає підстав.

А.В. Красовська ще у 2013 році розкрила особливості здійснення адміністративного судочинства у справах про припинення юридичних осіб за адміністративними позовами суб'єктів владних повноважень. Зокрема, під таким позовом вчена розуміє вимогу компетентного органу влади, що висувається у визначених законом випадках, про припинення юридичної особи у разі вчинення нею правопорушення. Вимога висувається з метою припинення правопорушення та запобігання його скоєнню у майбутньому. Суб'єктами, уповноваженими на пред'явлення такого позову вчена визначає: органи державної податкової служби, державного реєстратора, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство юстиції України та його уповноважені органи та деяких інших суб'єктів. Характеризуючи правовий статус вказаних суб'єктів як суб'єктів звернення до адміністративного суду, А.В. Красовська вказує про їх звернення на підставі повноважень [75, с. 76, 186, 187], а не прав.

Чинним КАС України передбачено значний перелік адміністративних позовів, що можуть заявлятися суб'єктом владних

повноважень та задоволення яких може істотним чином вплинути на здійснення особою права на підприємницьку діяльність: про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності (ст. 267); справи за зверненнями податкових та митних органів (ст. 283); про застосування санкцій (ст. 283-1); щодо включення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції (ст. 284) та деякі інші. Актуальна судова практика свідчить про наявні випадки формалістичних підходів до вирішення процесуальних питань за позовами й суб'єктів владних повноважень, а не тільки за позовами приватних осіб.

Розгляд адміністративних позовів та звернень суб'єктів владних повноважень спрямований на прийняття адміністративним судом обґрунтованого рішення у справі. Суб'єкт владних повноважень, попри своє специфічне становище порівняно із приватною особою, має у адміністративному судочинстві правовий статус сторони, а отже наділяється процесуальними правами та обов'язками аналогічно до приватної особи. З огляду на викладене, вважаємо, що адміністративний суд має обов'язок щодо сприяння реалізації стороною своїх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків незалежно від природи такої сторони – приватна особа чи суб'єкт владних повноважень. Тому окреслені висновки актуальні і щодо розгляду адміністративних справ за зверненнями суб'єкта владних повноважень.

Проведене дослідження надає можливість зробити такі висновки.

Поширеною проблемою забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах є надмірний формалізм адміністративних судів при вирішенні процесуальних питань, що знижує доступ до адміністративного суду. Вказане актуальне для розгляду адміністративних позовів не тільки за

зверненням приватних суб'єктів, але й за зверненням суб'єктів владних повноважень.

Вирішувати вказане проблемне питання доцільно через закріплення у законодавстві про адміністративне судочинство обов'язку адміністративного суду сприяти використанню учасниками судового процесу своїх процесуальних прав та виконанню ними своїх обов'язків. Із вказаною метою доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 6 КАС України, доповнивши її реченням такого змісту: «Суд сприяє учаснику судового процесу у використанні ним своїх процесуальних прав та виконанні своїх процесуальних обов'язків».

Перспективним напрямом подальших досліджень є вдосконалення законодавства про адміністративне судочинство в напрямі забезпечення інших складових права на справедливий суд у розумінні п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, зокрема – щодо оперативності здійснення правосуддя у досліджуваній категорії адміністративних справ.

Іншою гарантією права на справедливий суд є заборона відмови у здійсненні правосуддя. Підставою для такої відмови не може бути необізнаність заявника із правами, що підлягають захисту або із процедурами захисту, національним законодавством. Водночас, підставою для такої відмови може бути арбітражне застереження, за яким сторони передають свій спір на розгляд третейського суду [225, р. 51]. У національній судовій практиці зустрічаються випадки відмови у відкритті провадження у адміністративній справі на підставі пункту 1 частини 1 статті 170 КАС України (справа не підлягає розгляду в судах за правилами адміністративного судочинства). Прикладами таких спорів наводяться зокрема: позови до Верховної Ради України чи Президента України як політичних суб'єктів, що не здійснюють управлінську діяльність у конкретному випадку; неефективність обраного заявником способу захисту за наявності іншого, ефективного; обрання заявником не правового

способу захисту прав; заявник обрав спосіб захисту, для реалізації якого законодавством передбачено спеціальний порядок [20].

Останньою гарантією права на справедливий суд визначається можливість отримання заявником правової допомоги. Хоча у цивільних справах не вимагається обов'язкове гарантування надання правової допомоги, подібно до кримінального провадження, але рівень забезпечення правової допомоги має бути достатнім, щоб не знецінювати саме право на справедливий суд, тому в окремих випадках держава може бути зобов'язана забезпечити надання правової допомоги і в цивільних (адміністративних) справах. Рівень забезпечення надання правової допомоги у конкретному випадку залежить від обставин конкретної справи (важливість справи для заявника, складність судових процедур, здатність заявника представляти себе, законодавчі вимоги у конкретному випадку). Саме по собі призначення представника не гарантує належної якості правової допомоги, що надається. Якщо представника призначено, але він фактично не має можливості здійснювати представництво або ухиляється від його здійснення, такий представник має бути замінений органами влади. Забезпечення балансу між забезпеченням доступу до правосуддя, з одного боку та незалежності правничої професії, з іншого, є обов'язком держави [225, р. 52-54].

Виділяються інституційні та процедурні вимоги права на справедливий суд. До інституційних віднесено: вимоги до суду як установи, уповноваженої на здійснення правосуддя (трибуналу); формальна визначеність вимог до суду (встановлення їх у законодавстві); функціонування суду на засадах незалежності та безсторонності. До процедурних вимог віднесено: справедливість; публічність слухання; належна тривалість судового провадження. Так, вимогами до суду як трибуналу зазначено: специфічні «судові функції»; незалежність від інших гілок влади, безсторонність, визначеність терміну перебування суддів на

посаді, гарантії діяльності слідує з самої судової процедури [225, р. 55-56].

Справедливість як процедурна вимога права на справедливий суд включає до себе: врахування засад верховенства права як змістовної основи ЄКПЛ, неприпустимість свавілля під час здійснення правосуддя; неможливість звуження юрисдикції судів шляхом виключення певних категорій справ на законодавчому рівні; уважний розгляд судом позиції заявника та її обґрунтування, підвищена турботливість стосовно заявників, які звертаються до суду не користуючись послугами правової допомоги, обмеженість повноважень ЄСПЛ як суду «четвертої інстанції» положеннями ЄКПЛ; змагальний характер судових процедур; рівність можливостей сторін щодо відстоювання своїх прав; усталеність підходів суду щодо оцінки поданих доказів; належне обґрунтування судового рішення: зазначення причин конкретного рішення, демонстрація того що сторони були вислухані судом та почуті та деякі інші вимоги [225, р. 85, 87, 96, 97, 102-106, 111]. У контексті врахування засад верховенства права як змістовної основи ЄКПЛ, а також неприпустимості свавілля під час здійснення правосуддя важливим представляється рішення ЄСПЛ у справі . У рішенні констатовано порушення права на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) тим, що суд касаційної інстанції з власної ініціативи включив до обґрунтування свого рішення певні підстави, які не використовувались при розгляді справи у попередніх інстанціях, чого заявник не очікував [215, §§ 78-79]

Публічність слухання передбачає публічний характер розгляду справи як гарантії громадського контролю за відправленням правосуддя, а також публічність судового рішення, що означає можливість громадськості ознайомитись із ним [225, р. 114, 119].

Належна тривалість судових процедур передбачає: належну їх законодавчу побудову, яка надає змогу оперативно реагувати на різні виклики; існування цілісної судової практики неналежної оперативності

судового розгляду є обставиною, що обтяжує відповідне порушення положень ЄКПЛ; не надмірне затягування кожної окремої стадії судового процесу може спричиняти надмірне затягування усього судового процесу; неприпустимість затримки судового провадження на конкретній стадії, якщо внаслідок цього загальна тривалість провадження буде надмірною; органи влади не повинні пасивно очікувати судового рішення, яке постановляється із затримкою, а мають вчиняти активні дії на сприяння реалізації прав особи, якщо це можливо за законодавством; будь-які значні затримки у провадженні мають пояснюватись судом [225, р. 121-123].

Проведений аналіз надає підстави для висновку, що ЄСПЛ, не виділяючи окремо елементів права на справедливий суд, використовує такі категорії, як: гарантії права на справедливий суд, вимоги права на справедливий суд. До гарантій зазначеного права віднесено: доступність суду; неможливість відхилення судом вимог заявника без їх розгляду по суті; гарантії надання належного обсягу та якості правової допомоги. Вимоги зазначеного права поділяються на інституційні (належний суд, визначений законом суд, незалежний та неупереджений суд) та процедурні (справедлива процедура, публічна процедура, розумний строк судового провадження).

Відповідно до положень ст. 13 ЄКПЛ передбачено право кожного на ефективний засіб правового захисту в органі влади Договірної Сторони. Положення статті 13 ЄКПЛ мають силу загальної частини щодо положень пункту 1 статті 6 ЄКПЛ, отже якщо порушення охоплюється статтею 6 ЄКПЛ, стаття 13 ЄКПЛ не застосовується [226, р. 41]. Вказане дозволяє виснувати, що предметом правового регулювання статей 6 та 13 ЄКПЛ виступає ефективний засіб захисту як у матеріально правовому розумінні, так і у процесуально-правовому. Некоректно було б стверджувати, що стаття 6 ЄКПЛ розглядає зазначений засіб у процедурному контексті, а стаття 13 ЄКПЛ – у матеріально-правовому. Таким чином, ЄСПЛ розглядає ефективний засіб захисту як цілісне поняття. Відповідно,

важливо зосередитись на тих аспектах статті 13 ЄКПЛ, що не охоплюються статтею 6 ЄКПЛ.

Проблематика ефективності захисту прав у порядку адміністративного судочинства достатньо тривалий час є активно обговорюваною у науковому середовищі та такою, за якою зустрічаються випадки нестабільної судової практики. Так, на подолання актуальних проблем було проведено тренінг для суддів адміністративних судів на тему «Проблеми ефективного судового захисту в адміністративному судочинстві» (Національна школа суддів України, 5-6 квітня 2024 р.), на якому опрацьовувались питання зокрема: ефективності засобів юридичного захисту за ст. 13 ЄКПЛ, обрання ефективного способу судового захисту та шляхи вдосконалення ефективного судового захисту, забезпечення ефективності судового захисту в окремих сферах правовідносин) [138]. На сторінках наукової літератури обговорюються доктринальні за своїм значенням питання ефективності судового захисту. Так, Я.О. Берназюк наводить авторське визначення ефективного судового захисту та виділяє його такі ознаки, як: практичність, реальність, достатність, неприпустимість надмірного формалізму, максимальна дієвість при мінімумі шкоди іншим інтересам [17, с. 140]. О. Скочиляс-Павлів висловлює позицію щодо можливості адміністративного суду вийти за межі позовних вимог у разі якщо обраний позивачем спосіб захисту не відповідає вимогам ефективності, а законом передбачено інший, ефективний спосіб захисту. Вчена стверджує про наявність у суду такої можливості та відповідності такого виходу актуальній практиці ЄСПЛ [175, с. 56-57]. Перебування поняття «ефективний засіб захисту» у стадії активного формування у доктрині адміністративного процесу зумовлює необхідність звернення до базових положень практики ЄСПЛ з цих питань.

Відповідальність за належну реалізацію прав людини, передбачених ЄКПЛ покладається на Договірні Сторони. При цьому, ефективний засіб правового захисту означає обов'язок держави встановити механізм не

тільки власне ефективного захисту порушеного права, але й належного відшкодування за таке порушення. Положення щодо забезпечення ефективного засобу захисту застосовуються щодо актів не тільки суду, але й суб'єктів виконавчої влади (уряду), а також щодо всіх суб'єктів, які діють офіційно [226, р. 7, 12, 23]. З матеріалів практики ЄСПЛ можливо виділити три напрями, яких стосуються вимоги у зв'язку із забезпеченням права на ефективний засіб захисту: обґрунтованість скарги, вимоги до суб'єкта застосування ефективного засобу захисту на національному рівні, критерії ефективності засобу захисту. Так, скарга до національних органів влади чи до ЄСПЛ має бути обґрунтована з точки зору ЄКПЛ та із застосуванням термінології ЄКПЛ [226, р. 8]. Окреслені положення означають необхідність використання правової допомоги вже на стадії апеляційного оскарження, оскільки перспектива звернення до ЄСПЛ означає необхідність фіксації порушення вже на початковому етапі процесу оскарження. У справах про захист права на підприємництво позивачами у переважній більшості випадків виступають суб'єкти підприємницької діяльності, які потребують отримання стабільної та достатньо якісної правової допомоги.

Якщо національний орган, що застосовує ефективний засіб захисту порушених прав є несудовим, то він повинен володіти незалежністю від інших органів влади у питанні застосування цього засобу захисту, а також повинен мати повноваження на винесення юридично обов'язкового рішення по суті справи. Суб'єкт застосування ефективного засобу захисту не може бути політичним органом, у зв'язку із актом якого сталось порушення, оскільки такий орган виступатиме суддею у своїй справі [226, р. 13, 14].

Ефективність засобу захисту означає його здатність безпосередньо відновити права, про порушення яких заявляється. Ефективність засобу захисту означає його достатність для відновлення прав, а також доступність, в тому числі оперативність. Ефективний засіб захисту може

включати також заборону протиправної діяльності на майбутнє, якщо цього достатньо для ефективного захисту прав [226, р. 14-16]. Отже, оперативність засобу захисту прав розглядається як одна з умов його ефективності.

Проблема оперативності здійснення адміністративного судочинства відноситься до його іманентних проблем, оскільки пов'язана із співвідношенням таких пріоритетів, як швидкість розгляду й вирішення справи, з одного боку та якість такого розгляду й вирішення – з іншого. Водночас, вже протягом багатьох років дослідниками вказується про значну кількість випадків невинновданого затягування розгляду адміністративних справ. Так, Ю.Ф. Лавренюк, опрацьовуючи проблематику сутності оперативності здійснення правосуддя у адміністративних справах щодо захисту економічних інтересів України, використовує наукові напрацювання П. Гуйвана, І. Кравцова, П. Новаковського та зазначає про такі найбільш поширені причини затягування розгляду справ: навмисне затягування розгляду справи, невиконання рішення суду протягом тривалого часу, значні проміжки часу між судовими засіданнями, зайнятість судді у розгляді іншої справи, несвоєчасна передача матеріалів справи з одного суду до іншого та деякі інші [44, с. 517–518; 72; 81, с. 93].

Розгляд адміністративних справ щодо захисту права на підприємництво характеризується також і власними специфічними проблемами. Зокрема, виконання рішень адміністративного суду щодо містобудівних умов та обмежень в окремих випадках може тривати три та більше років. Так, пред'явлено адміністративний позов про зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити дії на виконання раніше ухваленого рішення адміністративного суду. Відмовляючи у відкритті провадження в адміністративній справі, адміністративними судами усіх інстанцій було звернено увагу позивача на необхідність у цьому випадку застосування засобів забезпечення виконання судового рішення: звернення

із заявою про зобов'язання органу влади подати звіт про виконання судового рішення (ст. 382 КАС України); звернення до адміністративного суду із заявою про визнання протиправними актів (бездіяльності) суб'єкта владних повноважень у зв'язку із виконанням рішення адміністративного суду (ст. 383 КАС України), а не звернення із новим адміністративним позовом стосовно вказаних актів (бездіяльності). Із адміністративним позовом, щодо виконання якого виникло ускладнення, позивач звертався у 2020 році, а зазначене остаточне судове рішення з питань його виконання було ухвалене адміністративним судом касаційної інстанції лише 28 лютого 2024 р. Таким чином, протягом більш як три роки мала місце правова невизначеність щодо виконання судового рішення [116].

Окреслена ситуація не узгоджується із положеннями ч. 1 ст. 2 КАС України щодо зокрема, своєчасного вирішення спорів як завдання адміністративного судочинства, а також – із положеннями пункту 1 статті 6 ЄКПЛ щодо розгляду справи упродовж зокрема, розумного строку як одного з положень права на справедливий суд. Окреслюючи заходи щодо запобігання такої ситуації у майбутньому, варто вказати про недостатню обізнаність представника позивача про належне застосування передбачених законодавством про адміністративне судочинство способів захисту прав, що й стало причиною подання необґрунтованої апеляційної, а згодом і касаційної скарги.

Виникнення зазначеної ситуації на рівні суду касаційної інстанції свідчить про складність та поширеність зазначеної ситуації на практиці. Водночас, адміністративне процесуальне законодавство достатньо чітко розмежовує підстави застосування таких засобів захисту прав, як подання адміністративного позову, ініціювання вирішення адміністративним судом питання щодо подання суб'єктом владних повноважень звіту про виконання рішення суду, звернення до адміністративного суду із заявою щодо протиправних актів (бездіяльності) суб'єкта владних повноважень. Тому не вбачається необхідності внесення змін до чинного законодавства.

Водночас, позиція адміністративного суду щодо розмежування підстав застосування вказаних засобів захисту прав має бути доведена до відома якомога більшого кола юридичної спільноти.

Дієвим засобом поширення позицій адміністративного суду касаційної інстанції є їх опублікування у періодичних та тематичних дайджестах судової практики, а також – в оглядах судової практики на офіційному веб-порталі судової влади України. Водночас, окреслена позиція адміністративного суду не отримала поширення у такий спосіб. Так, на офіційному веб-порталі судової влади України опубліковано Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду за лютий 2024 року [88], водночас у зазначеному Огляді відсутня позиція адміністративного суду стосовно засобів захисту, що мають застосовуватись у випадку бездіяльності суб'єкта судової влади. Вбачається, що позиції, за якими мало місце: значне затягування справи; хибна та водночас наполеглива позиція представника; справа дійшла до касаційної інстанції – мають опубліковуватись у матеріалах судової практики адміністративного суду.

Важливою умовою реалізації принципу верховенства права в адміністративному судочинстві загалом та у розглядуваній категорії справ зокрема, є правова визначеність, що означає зокрема, можливість приватної особи передбачати наслідки своєї поведінки. Важливим способом забезпечення цього є стабільність судової практики. У цьому контексті критично важливим варто відмітити рішення ЄСПЛ у справі *Ukrkava, TOV v. Ukraine*. У рішенні було визнано порушення права на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ), зокрема щодо порушення засади правової визначеності. Велика Палата Верховного Суду не повинна прагнути до стабільності судової практики понад усе. Допускається обґрунтований відступ від попередньої правової позиції, оскільки протилежне перешкоджало б реформуванню та розвитку. У цьому випадку констатовано, що Велика Палата Верховного Суду не обґрунтувала

належним чином свою відмову від відступу від попередньої правової позиції [216, §§ 57-58; 218, §§ 46-50]. Вважаємо, що передбачлива судова практика адміністративних судів також має вважатись однією з умов ефективності процесуальної форми адміністративного судочинства у справах про захист права на підприємництво.

Висновки до розділу 3

Оперативність процесуальної форми у справах про захист права на підприємництво означає, передусім, відсутність невиправданих зволікань із прийняттям адміністративним судом процесуальних рішень та рішень по суті справи. Передбачуваність процесуальної форми означає належне застосування адміністративним судом не тільки законодавства про адміністративне судочинство, але й спеціального законодавства (у випадках, коли його норми мають процесуальні наслідки) і за рахунок цього - мінімізація випадків скасування рішень адміністративного суду (особливо процесуальних) у результаті інстанційного перегляду. Шляхами досягнення вказаних цілей виступає не тільки внесення змін до законодавства про адміністративне судочинство, але й публікація актуальних позицій адміністративного суду касаційної інстанції у оглядах та дайджестах судової практики.

Перспективним напрямом подальшого розвитку законодавства про адміністративне судочинство необхідно визначити уникнення надмірної деталізації правового регулювання, недопущення колізій норм різної структурної належності. Це стосується зокрема, окремих положень КАС України та Положення про ЄСІТС з питань порядку направлення судових викликів та повідомлень.

Варто підтримати законодавчу ініціативу, висловлену у проекті Закону України від 06.07.23 р. № 9462 щодо визначення категорій

адміністративних справ, у яких подання до адміністративного суду звіту про виконання судового рішення є обов'язковим. До відповідного переліку варто віднести такі адміністративні справи щодо захисту права на підприємництво, як: справи, що виникають у сфері містобудування за напрямками, визначеними у ст. 2 Закону «Про основи містобудування»; справи за адміністративними позовами суб'єктів підприємницької діяльності, які мають статус великих платників податків.

Особливо важливе значення доступності, оперативності, передбачуваності судових процедур для забезпечення здійснення підприємницької діяльності зумовлює виділення електронного судочинства як окремого напрямку розвитку процесуальної форми розгляду і вирішення справ про захист права на підприємництво в порядку адміністративного судочинства. У цьому напрямі актуальними проблемами постають: забезпечення умов для направлення судових викликів та повідомлень електронними засобами (забезпечення реєстрації представниками сторін своїх електронних кабінетів у ЄСІТС, усунення колізій між нормами КАС України та нормами Положення про ЄСІТС); належне фінансування та забезпечення адміністративних судів (забезпечення системами енергопостачання, забезпечення роботи ЄСІКС, належне фінансування придбання компютерів, серверів та інших засобів інформатизації). Тимчасовим засобом вирішення ускладнень при направленні судової кореспонденції може стати внесення змін до Положення до ЄСІТС щодо надання адміністративному суду права надсилати кореспонденцію на адресу електронної пошти учасника справи, не зареєстровану у ЄСІТС, якщо учасник справи висловив бажання отримувати кореспонденцію саме на конкретну адресу електронної пошти.

Варто підтримати наукові підходи, за якими право на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) є елементом права на суд за національним законодавством.

ЄСПЛ у своїй практиці не вдається до структурного аналізу права на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) та не виділяє його елементів. Водночас, ЄСПЛ виділяє: гарантії права на справедливий суд, вимоги права на справедливий суд. До гарантій віднесено: доступність суду; неприпустимість відхилення вимог заявника без їх розгляду по суті; гарантії належного обсягу та належної якості правової допомоги. До вимог права на справедливий суд віднесено: належний суд, визначений законом суд, незалежний та неупереджений суд (інституційні вимоги); справедлива процедура судового розгляду, публічна процедура, розумність строку провадження у суді (процедурні вимоги).

Положення про право на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ) розглядаються ЄСПЛ як спеціальні вимоги по відношенню до положень про ефективний засіб судового захисту (ст. 13 ЄКПЛ). Таким чином, якщо конкретне порушення охоплюється п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, ст. 13 ЄКПЛ не застосовується. Отже, ефективний засіб захисту розглядається Європейським судом з прав людини як цілісне поняття, що має як матеріально-правову, так і процесуально-правову сторони.

За матеріалами практики ЄСПЛ можливо виділити наступні вимоги права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 ЄКПЛ): обґрунтованість скарги, що подається до суду; вимоги до суб'єкта застосування засобу захисту (зокрема, до адміністративного суду); критерії визнання засобу правового захисту ефективним. Актуальним є розвиток інституційного забезпечення отримання підприємцями якісної правової допомоги як: умови досягнення обґрунтованості скарги (ст. 13 ЄКПЛ); виконання державою обов'язку щодо створення умов отримання якісної правової допомоги (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ).

Результати дослідження, які викладені у Розділі 3, відображено у наступних публікаціях автора: [169]; [170].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, яке полягає у обґрунтуванні наукового підходу щодо вдосконалення процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах та формуванні конкретних пропозицій і рекомендацій щодо усунення прогалин і колізій у чинному адміністративному законодавстві. У результаті роботи сформульовано низку нових наукових положень, основні з яких наступні:

1. Категорія процесуальної форми активно використовується у доктрині цивільного процесуального права. Водночас, специфіка вирішення публічно-правових спорів щодо захисту права на підприємництво (необхідність забезпечення якісного та своєчасного вирішення спору) у поєднанні із активним розвитком адміністративного судочинства як форми захисту вказаного права (тенденції до диференціації системи проваджень адміністративного судочинства) актуалізує виділення цього поняття і у сфері адміністративного судочинства.

Поняття процесуальної форми адміністративного судочинства щодо розгляду справ про захист права на підприємництво охоплює зовнішньо виражені ознаки відповідних проваджень адміністративного судочинства. Таким чином, поняття процесуальної форми відображає зовнішні ознаки адміністративного судочинства, а поняття проваджень - його зміст. Водночас, зазначені поняття є тісно взаємопов'язаними. Так, зміст та спрямованість адміністративного судочинства (внутрішні властивості) визначають його процесуальну форму. Водночас, поточний стан процесуальної форми сприяє досягненню завдань адміністративного судочинства щодо захисту права на підприємництво.

2. Процесуальна форма захисту права на підприємництво у широкому розумінні - це зовнішньо виражений порядок здійснення

адміністративним судом правосуддя у публічно-правових спорах, що виникають у зв'язку із реалізацією права на підприємництво. У вузькому розумінні зазначена процесуальна форма є зовнішньо вираженим порядком здійснення адміністративним судом конкретного виду провадження (позовне, спрощене, провадження, передбачені главою 11 розділу 2 КАС України).

3. Кожне з проваджень щодо захисту права на підприємництво в адміністративному суді має істотні особливості. Це створює підстави стверджувати, що кожному з них притаманна власна процесуальна форма. Тому необхідно виділити такі види процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах: процесуальна форма загального позовного провадження; процесуальна форма спрощеного позовного провадження; процесуальна форма провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів (§ 1); процесуальна форма провадження у справах за зверненнями податкових, митних органів (ст. 283 КАС України); процесуальна форма провадження у справах щодо застосування санкцій (ст. 283-1 КАС України); процесуальна форма провадження у справах щодо оскарження актів чи бездіяльності суб'єкта виконання судового рішення (ст. 287 КАС України); процесуальна форма провадження у справах щодо здійснення державного регулювання, контролю та нагляду у сфері медіа (ст. 284-4 КАС України).

4. Становлення адміністративної юстиції на території України як засобу захисту права на підприємництво проходило чотири умовні етапи. На першому етапі відсутнє усвідомлення законодавцем необхідності існування спеціальної процесуальної форми розгляду та вирішення таких справ, яка б враховувала їх специфіку: виникнення у публічно-правових відносинах та водночас, безпосереднє відношення до здійснення господарської діяльності. Скарги суб'єктів господарювання на акти суб'єктів державної влади розглядались у тому ж порядку, що і скарги приватних осіб. Цей етап тривав з початку існування Київської Русі і до

часів національно-визвольних змагань (XVIII ст. - 1917 р.). На другому етапі відбувається активне становлення адміністративної юстиції, в тому числі системи адміністративних судів, що створювало перспективи побудови дієвої системи захисту прав суб'єктів господарювання. Водночас, внаслідок складнощів запровадження її у життя реально продовжувала діяти стара система захисту прав вказаних суб'єктів (період національно-визвольних змагань 1917-1921 р.р.). Третій етап розпочинається із становленням Радянської влади на території України та завершується набуттям Україною незалежності. Розгляд скарг суб'єктів господарювання здійснюється виключно в адміністративному порядку. Із набуттям чинності Цивільного процесуального кодексу Української РСР у 1964 році окремі, спеціально визначені законом справи могли розглядатись у судовому порядку (1922 - 1990 роки). На четвертому етапі (завершується із прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України у 2005 році) відбувається активне становлення системи адміністративної юстиції відповідно до судової реформи, але реально захист прав суб'єктів господарювання у порядку адміністративного судочинства починає втілюватись у життя тільки після прийняття КАС України.

5. Розвиток процесуальних форм захисту права на підприємництво у адміністративних судах має відбуватись із врахуванням специфіки публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку із порушенням права на підприємництво: специфіка самої підприємницької діяльності (спрямована на досягнення результатів, що мають загальне економічне та соціальне значення, а не тільки для самого суб'єкта діяльності; одержання прибутку як визначальна ознака підприємницької діяльності); особливі вимоги, що пред'являються до процесуальних форм захисту (підвищені вимоги до оперативності, а також до правових засобів використання спеціальних знань у сфері економіки). У переважній більшості випадків юридичні особи звертаються до адміністративного суду саме як суб'єкти здійснення підприємницької діяльності. Тому є актуальним підвищення оперативності

та юридичної визначеності процесуальних форм адміністративного судочинства, що застосовуються при вирішенні публічно-правових спорів щодо захисту права на підприємництво.

6. Позитивним є досвід сучасного законодавчого врегулювання процедури вирішення публічно-правових спорів у Німеччині, Франції та Бельгії щодо врахування специфіки спорів у сфері господарської діяльності. Так, адміністративне судочинство Німеччини відзначається різноманіттям судових процедур (дев'ять різних процедур) щодо вирішення цих спорів, що дозволяє враховувати їх специфіку. У Франції до юрисдикції адміністративних судів віднесені окремі спори із суб'єктом владних повноважень (інспектор праці), рішення яких хоча й не мають владного характеру, але можуть значним чином вплинути на здійснення підприємницької діяльності (надання вказаним інспектором дозволу на звільнення окремих категорій працівників), крім того з міркувань необхідності врахування специфіки спорів за участю суб'єктів господарювання у суді касаційної інстанції функціонує об'єднана палата з розгляду господарських та адміністративних справ. У Бельгії окремі досліджувані справи розглядаються Касаційним судом Бельгії як судом першої інстанції з огляду на їх виняткове значення.

7. Місце процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах серед інших форм захисту вказаного права зумовлене природою судової влади як окремої гілки державної влади загалом та специфікою юрисдикції адміністративних судів зокрема. Вказані форми забезпечують: економічну стабільність та економічну безпеку України; стан правової визначеності для суб'єктів підприємницької діяльності як умову успішного здійснення такої діяльності; ефективний захист прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності на найвищому для них рівні.

8. Публічно-правові спори у сфері здійснення підприємницької діяльності як предмет юрисдикції адміністративних судів охоплюють як

спори, що безпосередньо стосуються реалізації права на підприємництво (справи щодо оскарження актів уповноважених суб'єктів про відмову у реєстрації суб'єкта підприємництва або анулювання свідоцтва про право на здійснення підприємницької діяльності; окремі рішення АМК України, що унеможливають здійснення підприємницької діяльності, наприклад рішення щодо зобов'язання поділу юридичної особи тощо), так і спори, у яких рішення адміністративного суду не на користь суб'єкта підприємницької діяльності може унеможливити або ускладнити здійснення підприємницької діяльності, тобто будь-які спори, що виникають у зв'язку із здійсненням підприємницької діяльності (податкові спори, публічно-правові спори у сфері містобудівної діяльності та землекористування, спори щодо притягнення суб'єкта підприємницької діяльності до адміністративної відповідальності чи застосування щодо нього адміністративно-господарських санкцій тощо).

9. Адміністративне судочинство як форма захисту права на підприємництво найбільш активно використовується у таких публічно-правових спорах, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності, як: спори, що стосуються реалізації права на працю та зайнятості; спори щодо податків та зборів; спори щодо містобудівної діяльності та землекористування. Водночас, перспективним є забезпечення ефективності процесуальних форм захисту у всіх інших випадках, коли актами суб'єктів владних повноважень порушуються права суб'єктів здійснення підприємницької діяльності або третіх осіб. При цьому особливу актуальність представляє розширення застосування інституту типових та зразкових справ, з огляду на, в цілому, типовість публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку із здійсненням підприємницької діяльності.

10. До позовного провадження як процесуальної форми захисту права на підприємництво в адміністративних судах необхідно виділити такі вимоги, як: деталізованість процедури та водночас чіткість визначення її правил. Ці вимоги зумовлені особливостями досліджуваних справ:

потреба в оперативному та водночас передбачуваному судовому захисті, з огляду на плановий та прогностичний характер підприємницької діяльності. Тому процесуальна форма має максимально враховувати особливості окремих категорій справ та при цьому мінімізувати довільне тлумачення суддями адміністративних судів норм законодавства про адміністративне судочинство. Держава зобов'язана створювати умови для здійснення підприємницької діяльності і однією з таких умов є ефективний захист права на підприємництво у адміністративних судах.

З огляду на приписи ч. 2 ст. 2 КАС України, під час перевірки адміністративним судом оспорюваного акту суб'єкта владних повноважень суд може вийти за межі предмету доказування за позовними вимогами. Водночас, така перевірка відбувається в межах судового процесу та у межах виконання адміністративним судом функції щодо здійснення правосуддя. Тому адміністративний суд має забезпечити сторонам можливості подання доказів не тільки щодо заявлених позовних вимог (право на судовий захист), але й щодо критеріїв, визначених у ч. 2 ст. 2 КАС України. Таким чином, одним з перспективних напрямів подальших наукових досліджень є розмежування понять гарантій реалізації процесуальних прав у адміністративному судочинстві та гарантій реалізації права на судовий захист.

11. Реальні строки розгляду окремих адміністративних справ про захист права на підприємництво (про визнання протиправним та скасування податкового повідомлення-рішення, визнання протиправним та скасування рішення НКЦПФР) не відповідають швидкоплинному характеру підприємницької діяльності. Крім того, адміністративний суд у таких випадках не може зобов'язати суб'єкта владних повноважень – відповідача прийняти певне рішення, його рішення є лише підставою для повторного розгляду таким суб'єктом спірного питання. Отже у таких випадках адміністративне судочинство не може вважатись ефективним способом захисту прав відповідно до ст. 13 ЄКПЛ. Розгляду зазначених

справ не притаманні процесуальні ускладнення, що найбільш часто зустрічаються на практиці та призводять до затягування розгляду справи (неявка сторін у судові засідання, несвоєчасне подання доказів). Тому вирішення окресленої проблеми вбачається у розвитку формалізації порядку розгляду таких справ адміністративним судом: запровадження додаткових вимог до подання доказів з метою забезпечення своєчасного подання сторонами їх повного обсягу, скорочення визначених КАС України строків розгляду справи для таких випадків.

12. Інстанційний перегляд судових рішень у досліджуваній категорії справ побудовано на основі німецької моделі інстанційного перегляду, з окремими національними особливостями: можливість перегляду справи у повному обсязі та ухвалення суб'єктом перегляду власного рішення по суті справи (апеляційна інстанція); передбаченість законодавством певних обмежень щодо доступу до суду касаційної інстанції.

КАС України не містить чітких критеріїв обґрунтованості апеляційної скарги, у зв'язку із чим апеляційними судами нерідко приймаються ухвали про визнання поданих апеляційних скарг необґрунтованими без достатніх для цього підстав. Варто погодитись із актуальною практикою адміністративного суду касаційної інстанції, що у таких випадках апеляційні суди виявляють надмірний формалізм та порушують право скажника на доступ до суду (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ). Системне тлумачення норм національного та міжнародного законодавства про адміністративне судочинство дозволяє констатувати, що у таких ситуаціях адміністративний суд має обов'язок сприяти реалізації права скажника на апеляційне оскарження та відповідно, уникати надмірного формалізму при оцінці обґрунтованості поданої апеляційної скарги.

13. У справах про захист права на підприємництво нерідко застосовуються такі види експертиз, як судово-бухгалтерська, економічна тощо. У зв'язку із складністю та тривалістю таких експертиз неодноразово зустрічаються випадки ініціювання перегляду справи за нововиявленими

обставинами (пункт 1 частина 2 статті 361 КАС України) та подання до суду висновку експерта із іншою оцінкою обставин справи. Суди загалом обгрунтовано відмовляють у такому перегляді, але в окремих випадках - із доволі спірним обгрунтуванням: «новий висновок експерта не є нововиявленою обставиною». Визнаючи необхідність запобігання зловживанням з боку учасників справи, варто зауважити, що необхідно розрізняти власне обставини справи та докази на існування цих обставин, і якщо нововиявлені обставини дійсно існують, то обставини для перегляду справи є. Цю позицію варто висвітлити у аналітичних матеріалах адміністративного суду касаційної інстанції щодо судової практики (огляди, дайджести).

14. Подальший розвиток примирних процедур, зокрема процедури медіації у виконавчому провадженні у досліджуваній категорії справ має відбуватись із урахуванням неприпустимості залежності виконання судового рішення від проведення чи не проведення примирних процедур, з огляду на вимоги безумовності судового рішення. З огляду на викладене можна зробити висновок, що у справах щодо застосування штрафу як засобу судового контролю за виконанням рішення адміністративного суду (ч.ч. 2, 7 ст. 382 КАС України) законодавство про адміністративне судочинство не передбачає можливості застосування примирних процедур.

Виділено такі найпоширеніші проблеми реалізації права на виконання судового рішення: неможливість точного визначення предмета судового розгляду у випадках судового оскарження постанови про відкриття виконавчого провадження; нестабільність судової практики при вирішенні питання поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження актів виконавця рішення адміністративного суду; нечіткість визначення у законодавстві окремих питань судової юрисдикції щодо скарг на акти виконавця судового рішення. Варто прогнозувати поступове вирішення таких проблем із напрацюванням судової практики та її узагальнень, з урахуванням юридичного змісту верховенства права,

розумності строків, забезпечення права на оскарження актів виконавця та інших засад виконавчого провадження.

15. Забезпечення ефективності адміністративного судочинства при розгляді справ про захист права на підприємництво пов'язане як із загальними проблемами, притаманними сучасному адміністративному судочинству взагалі, так і зі специфічними проблемами, притаманними розгляду саме цієї категорії адміністративних справ: 1) доступ до апеляційної інстанції; 2) доведення позиції учасника справи до адміністративного суду; 3) оперативне виконання рішення адміністративного суду.

Правова природа адміністративного суду як органу державної влади зумовлює його обов'язок сприяти реалізації передбачених законом процесуальних прав учасників судового процесу, в тому числі права на апеляційне оскарження та забезпечення доступу до апеляційної інстанції. Наявність такого обов'язку слідує також з положень права на справедливий суд (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ), а також принципу змагальності адміністративного судочинства (ч. 1 ст. 9 КАС України). Актуальним є нормативне закріплення цього обов'язку у КАС України.

З огляду на притаманність підприємницькій діяльності істотного суспільного значення, набуває актуальності уточнення малозначності як критерію обрання порядку розгляду конкретної справи про захист права на підприємництво (загальне позовне провадження чи спрощене позовне провадження). Наявність значного суспільного інтересу до результатів вирішення справи унеможливорює визначення її як малозначної. У таких випадках нерідко має місце нестабільна судова практика, причиною якої є нечіткість визначення у КАС України критеріїв поняття «значний суспільний інтерес» та «малозначна справа». Це не сприяє ефективності звернення до адміністративного суду та доведення до нього учасниками справи своєї позиції.

Суспільне значення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності безпосередньо пов'язане із розміром його капіталообігу. Тому, з метою забезпечення оперативного виконання судового рішення у справах, які становлять значний суспільний інтерес, зокрема шляхом зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання рішення адміністративного суду (ст. 382 КАС України), варто передбачити у КАС України обов'язок адміністративного суду зобов'язати відповідача подати зазначений звіт, якщо позивач має статус великого платника податків. Іншою категорією справ, якій притаманне істотне суспільне значення є містобудівна діяльність. Тому зазначений обов'язок адміністративного суду варто передбачити також стосовно рішень адміністративного суду у цій категорії справ.

16. Актуальна практика ЄСПЛ щодо застосування статей 6 та 13 ЄКПЛ є основою для подальшого розвитку процесуальної форми розгляду і вирішення адміністративних справ про захист права на підприємництво. Вихідний характер має поняття справедливості як загальносоціальної категорії. Основою змісту справедливості в національному адміністративному судочинстві виступає її розуміння Європейським судом з прав людини, що відображене у його рішеннях. Сферою реалізації справедливості в національному адміністративному судочинстві виступає не тільки власне процесуальна діяльність адміністративного суду, але й судові рішення адміністративного суду як акт правосуддя.

Забезпечення права на справедливий суд (пункт 1 статті 6 ЄКПЛ) передбачає реалізацію не тільки положень про справедливий суд, закріплених у ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ, але й вимог природного права, що сліднують із об'єктивних закономірностей: поведінки людини, взаємодії між людьми, діяльності та взаємодії соціальних утворень як дійсних та потенційних учасників судового процесу.

17. Оперативність адміністративного судочинства у досліджуваних справах є умовою визнання його ефективним засобом правового захисту

(ст. 13 ЄКПЛ). Викликом постає нестабільна судова практика щодо належного засобу правового захисту у випадку тривалого невиконання судового рішення. Критерії обрання належного засобу захисту мають ширше висвітлюватись у аналітичних матеріалах діяльності судової влади (огляди, дайджести) на Єдиному веб-порталі судової влади України. Зокрема, потребує розмежування використання таких засобів, як: звернення із заявою про зобов'язання органу влади подати звіт про виконання судового рішення (ст. 382 КАС України); звернення до адміністративного суду із заявою про визнання протиправними актів (бездіяльності) суб'єкта владних повноважень у зв'язку із виконанням рішення адміністративного суду (ст. 383 КАС України); звернення із адміністративним позовом стосовно вказаних актів (бездіяльності).

Відповідно до функцій адміністративного суду як суб'єкта забезпечення правопорядку, законності та надання допомоги суб'єкту владних повноважень у реалізації його компетенції, варто закріпити у ч. 5 ст. 245 КАС України відповідний обов'язок адміністративного суду, для чого внести до неї зміни, замінити слова: «має право зобов'язати» словами «зобов'язує».

18. З метою закріплення у КАС України можливості переходу від спрощеного позовного провадження до загального позовного провадження при розгляді справ про оскарження актів (бездіяльності) суб'єкта владних повноважень у випадках, коли позивачем протягом провадження у справі заявляється вимога про відшкодування шкоди, завданої такими актами (бездіяльністю) суб'єкта владних повноважень (пункт 2 частини 4 статті 257 КАС України) доцільно внести зміни до частини 5 статті 257 КАС України, доповнити її після слів «... збільшення розміру позовних вимог» словами «(заявлення вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень)».

19. З метою нормативного закріплення обов'язку адміністративного суду сприяти реалізації права скажника на апеляційне оскарження доцільно доповнити статтю 298 КАС України частиною 1-1, яку викласти у такі редакції: «При оцінці поданої апеляційної скарги суд має сприяти реалізації права на апеляційне оскарження».

20. З метою уточнення законодавчого визначення строку для подання звіту про виконання судового рішення, закріплення концепції розумного строку, доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 382 КАС України та викласти її у такій редакції: «Суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. Строк має передбачати час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вжиття суб'єктом владних повноважень відповідних заходів.».

21. З метою забезпечення права на судовий захист у досліджуваних справах, доцільно надати можливість заінтересованій особі здійснити касаційне оскарження постанови Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Для цього з абзацу 13 частини 8 статті 283-1 КАС України доцільно виключити слова «... та не підлягає оскарженню в касаційному порядку».

22. З метою уточнення ознак малозначної справи, закріплення у КАС України значного суспільного інтересу як виключаючої ознаки малозначної справи, доцільно внести зміни до пункту 20 частини 1 статті 4 КАС України, доповнити її такими словами: «..., а її розгляд не становить значного суспільного інтересу».

23. З метою забезпечення ефективного виконання рішення адміністративного суду у справах, розгляд яких становить значний суспільний інтерес доцільно внести зміни до абзацу 2 частини 1 статті 382 КАС України, викласти його у такій редакції: «Суд за письмовою заявою заявника зобов'язує суб'єкта владних повноважень, не на користь якого

ухвалене судове рішення, подати звіт про виконання судового рішення в адміністративних справах з приводу: обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту та пільг; адміністрування податків, зборів, платежів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства, якщо позивач справі має статус великого платника податків; регулювання містобудівної діяльності».

24. З метою безпосереднього закріплення обов'язку адміністративного суду щодо сприяння учасникам судового процесу у реалізації їх процесуальних прав доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 6 КАС України, доповнивши її реченням такого змісту: «Суд сприяє учаснику судового процесу у використанні ним своїх процесуальних прав та виконанні своїх процесуальних обов'язків».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна юстиція: європейський досвід та пропозиції для України / Авт.-упоряд. І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда. К.: Факт, 2003. 535 с.
2. Адміністративне право: підручник. За заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2020. 392 с.
3. Адміністративне судочинство: навч. посіб. / за заг. ред. проф. О.П. Рябченко. Харків, 2014. 304 с.
4. Адміністративне судочинство в умовах війни: учасники міжнародної конференції обговорили питання щодо процесуального права. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1450080/> (дата звернення: 16.01.2024 р.).
5. Адмінюстиція як приклад демократичного судочинства: історичний екскурс та перспективи. *Юридична газета*. № 20 (56) від 31.10.2005.
6. Аналіз здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду та Великою Палатою Верховного Суду у першому півріччі 2022 року // Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/ (дата звернення: 10.03.2025 р.).
7. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у I півріччі 2024 року (як судом першої інстанції). URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_30-07-2024.pdf (дата звернення: 18.12.2024 р.).
8. Аналіз практики застосування інституту зразкової справи в адміністративному судочинстві як заходу скорочення тривалості судового провадження. URL: <https://rm.coe.int/analysis-of-model-cases-admin-proceedings-by-r-kuybida-ukr-fin/1680a28b2f> (дата звернення: 27.12.2024 р.).

9. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами в першому півріччі 2023 року. 35 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_admin_sudi_1pivr2023.pdf (дата звернення: 27.12.2023 р.).

10. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2019 році. 65 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Admin_sudu_2019.pdf (дата звернення: 27.12.2023 р.).

11. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 році. 50 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_KAS_2021.pdf (дата звернення: 27.12.2023 р.).

12. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2022 році. 49 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Analiz_KAS_2022.pdf (дата звернення: 27.12.2023 р.).

13. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/ (дата звернення: 17.10.2024 р.).

14. Апалькова І.С. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 192 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U002204/> (дата звернення: 12.09.2025 р.).

15. Базов В.П. Деякі питання щодо форми провадження в національному адміністративному судочинстві. Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку: зб. наук. праць VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23–24 верес. 2011 р.) / редкол.: О. Ф. Андрійко (голова), В. П. Нагребельний, А. А. Пухтецька (відп. секр.) та ін. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 231–237.

16. Баклан О.В. Адміністративно-правове регулювання підприємництва в Україні (теоретико-прикладний аспект): дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2013. 457 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0513U001260/> (дата звернення: 10.01.2025).

17. Берназюк Я. Критерії ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів особи у публічно-правових спорах. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 136-141.

18. Берназюк Я. Ознаки та зміст суспільного (публічного) інтересу, його співвідношення з державними інтересами. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 146-153. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/21.pdf (дата звернення: 07.01.2024 р.).

19. Берназюк Я. Переваги адміністративного судочинства як механізму ефективного захисту прав, свобод та інтересів особи. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/administrative_court_bernaziuk.pdf (дата звернення: 18.01.2025 р.).

20. Берназюк Я. Про позови, які не підлягають судовому розгляду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/698849/> (дата звернення: 27.01.2025 р.).

21. Бобрик В.І. Диференціація цивільного судочинства: дис. ... д.ю.н.: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака. Київ, 2021. 373 с.. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0521U101521/> (дата звернення: 08.01.2025р.).

22. Богдан Моніч: «Для українських судів ефективність судочинства — це гарантія прав громадян». URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/bogdan-monic-dla-ukrainskih-sudiv-efektivnist-sudocinstva-ce-garantia-prav-gromadan> (дата звернення: 18.12.2024 р.).

23. Боднар С.Б. Забезпечення права на захист: національний та конвенційний аспекти. II Щорічний круглий стіл «Актуальні виклики у діяльності Вищого антикорупційного суду» (м. Київ, 30 вересня 2021 р.), Київ: ВАІТЕ, 2021. 138 с. С. 14-20. URL: https://first.vaks.gov.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/02/OSCE_Peremot_Dzuba_Book_A5_11_prew_280122.pdf (дата звернення: 18.12.2024 р.).

24. Бондаренко А.А. Розвиток адміністративного судочинства в Україні. *Форум права*. 2012. № 4. С. 118–124. URL: <https://forumprava.pp.ua/page-5.html> (дата звернення: 10.04.2023 р.).

25. Бонтлаб В.В. Право на судовий захист трудових прав: науково-теоретичний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 68-74.

26. Борякіна В.В. Принцип оперативності в аспекті ефективності здійснення адміністративного судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2018. Випуск 26. С. 82-84. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/12682/12078> (дата звернення: 24.01.2025 р.).

27. Буцьких О.О. Провадження за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. МАУП. Київ, 2013. 20 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0413U001464/> (дата звернення: 12.09.2024 р.).

28. В Університеті обговорили особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. URL: <https://lnu.edu.ua/v-universyteti-obhovoryly-osoblyvosti-zdiysnennia-administratyvnoho-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu/> (дата звернення: 19.01.2024 р.).

29. Веденяпін О.А. Публічно-правові спори у сфері господарської діяльності як предмет адміністративного судочинства: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Національний університет державної податкової служби України.

Ірпінь, 2014. 209 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U005096/> (дата звернення: 12.09.2024 р.).

30. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. 2017. 952 с.

31. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін. 2020. 1005 с.

32. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол. вид.: Тацій В. Я. та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. 1128 с.

33. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол. вид.: Тацій В. Я. та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. Т. 5 : Адміністративне право / редкол.: Ю. П. Битяк (голова) та ін. 960 с.

34. Великий енциклопедичний юридичний словник. Ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Юридична думка, 2012. 1020 с.

35. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

36. Виконавче провадження під час дії воєнного стану. URL: <https://apvu.com.ua/vpvs> (дата звернення: 24.10.2024 р.).

37. Владовська К.П., Черевичник К.В. Малозначність справ в адміністративній юрисдикції та право на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 61. Том 1. С. 126-129.

38. Вовк П.В. Захист прав, свобод та інтересів громадян в адміністративних судах першої інстанції: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Одеська

національна юридична академія. Одеса, 2009. 200 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0409U005968/> (дата звернення: 26.12.2023 р.).

39. Гімон М.М. Реалізація права на справедливий суд в адміністративному судочинстві України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 240 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0418U002586/> (дата звернення: 21.01.2025р.).

40. Гончарук С.Т. Адміністративний процес: навч. посіб. Київ: НАУ. 2012. 186 с.

41. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. С. 303. Ст. 462.

42. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 11.02.1992 — 1992 р., № 6, стаття 56.

43. Григор'єва В.В. Правовий режим судового рішення у господарському процесі: дис. ... к.ю.н.: 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Донецьк, 2009. 204 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0409U003578/> (дата звернення: 10.01.2024).

44. Гуйван П.Д. Право на справедливий суд: сутність та темпоральні виміри за міжнародними стандартами : монографія. Харків: Право, 2019. 584 с.

45. Демський Е. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. Київ, 2008. 496 с.

46. Ефективність судового контролю за виконанням судових рішень у справах щодо реєстрації податкових накладних. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/efektyvnist-sudovogo-kontrolyu-za-vykonannyam-sudovyh-rishen-u-spravah-shhodo-reyestratsiyi-podatkovykh-nakladnyh> (дата звернення: 16.01.2024 р.).

47. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Доповідь Про правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). Страсбург, 4 квітня 2011 року. CDL-AD(2011)003rev. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 27.01.2025 р.).
48. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 21.10.2024 р.).
49. Забезпечення роботи правосуддя: підсумки роботи ДСА за 2023-й рік. URL: <http://surl.li/cocagy> (дата звернення: 16.01.2024 р.).
50. Завальнюк І.В. До питання поняття права на справедливий суд. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 171-173.
51. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. Голос України офіційне видання від 10.12.2008 — № 236.
52. Загальна теорія права: підручник / О.В. Петришини, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2020. 568 с.
53. Звіт про здійснення правосуддя Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду за 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/stat_zvit_2023_zag (дата звернення: 07.10.2024 р.).
54. Звіт про здійснення правосуддя Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду за 2023 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/stat_zvit_2023_zag (дата звернення: 26.12.2023 р.).
55. Звіт про надходження запитів на публічну інформацію за листопад 2023 р. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=348d610e-9711-4907-93a8-6a2947fae07a&title=ZvitProNadkhodzhenniaZapitivNaPublichnuInformatsiiuZaListopad2023-R-> (дата звернення: 26.12.2023 р.).

56. Звіт про роботу Нотаріальної палати України за 2022 рік. URL: <https://npu.ua/palata/documents/reports/> (дата звернення: 26.12.2023 р.).

57. Звіт про роботу органів державної виконавчої служби щодо виконання судових рішень і рішень інших органів (крім рішень про стягнення періодичних платежів) у 2022 році. URL: <https://www.ae.org.ua/category/uncategorized/> (дата звернення: 21.10.2024 р.).

58. Звіт судів апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у порядку адміністративного судочинства за 2023 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 07.10.2024 р.).

59. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства за 2023 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 07.10.2024 р.).

60. Кайдашев Р.П. Перегляд судових рішень в адміністративному процесі України: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. МАУП. Київ, 2016. 20 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0516U000657/> (дата звернення: 12.09.2024 р.).

61. Капинос О.В. Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 312 с. // Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U103489/> (дата звернення: 25.11.2022р.).

62. Капля О.М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Приватне акціонерне товариство "Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна Академія управління персоналом". Київ, 2017. 463 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0518U000361/> (дата звернення: 24.01.2024р.).

63. Кельбя С.Г. Доступ до правосуддя як елемент правовладдя у сучасній демократичній державі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. Випуск 83. Частина 1. 2024. С. 59-64. URL: (дата звернення: 24.12.2024 р.).

64. Кобилянській К.М. Право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2010. 19 с.

65. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Офіційний вісник України. Офіційне видання від 26.08.2005 – 2005 р., № 32, стор. 11, стаття 1918, код акта 33303/2005.

66. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) від 07.12.1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984 — 1984 р., № 51, стаття 1122.

67. Колтун Ю. Доступність адміністративного судочинства: проблеми подолання дискримінації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2024. № 4 (44). С. 112-119.

68. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. Урядовий кур'єр офіційне видання від 17.11.2010 — № 215.

69. Константий О.В. Захист прав фізичних та юридичних осіб в адміністративному судочинстві: проблеми теорії і практики: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Х., 2015. 276 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0516U000213/> (дата звернення: 09.10.2024 р.).

70. Конституція України: науково-практичний коментар. Ред. В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. Х.: Право, 2011. 1128 с.

71. Кошова О.В. Транспарентність сучасної судової влади. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. № 1–2. С. 209–216.

72. Кравцов І., Новаковський П. Актуальні проблеми адміністративного судочинства. Рада адвокатів Київської області. URL: <https://radako.com.ua/news/aktualni-problemi-administrativnogo-sudochinstva> (дата звернення: 25.01.2025 р.).

73. Кравцов С.В., Кріконова Е.К. Виконавче провадження як завершальна стадія судового процесу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 69-73. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/14.pdf (дата звернення: 18.10.2024 р.).

74. Кравченко К.В. Процесуальний порядок апеляційного оскарження в адміністративному судочинстві: дис. ... доктор філософії: 081 – Право. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2021. 250 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0822U100485/> (дата звернення: 13.09.2024 р.).

75. Красовська А.В. Особливості адміністративного судочинства у справах про припинення юридичних осіб за позовами суб'єктів владних повноважень: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2012. 208 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0413U000773/> (дата звернення: 13.09.2024р.).

76. Крикун В.Б. Адміністративно-правове регулювання економіки України в кризових умовах: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2019. 463 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U001802/> (дата звернення: 16.01.2024р.).

77. Крупнова Л.В. Система виконавчого провадження в Україні: теоретико-правові та праксеологічні аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2018. 480 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0518U000484/> (дата звернення: 08.06.2023 р.).

78. Крусян А.В. Судове адміністративне процесуальне право України : дис. ... д-ра філософії: 081. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 178 с.

79. Куйбіда А.А. Форми адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 2. С. 43-50.

80. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.

81. Лавренюк Ю.Ф. Сутність оперативності здійснення правосуддя у справах адміністративної юрисдикції як засобу захисту економічних інтересів України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 92-94.

82. Леонтєва Л.В. Створення, захист прав і законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 86-88. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/24.pdf (дата звернення: 26.12.2023 р.).

83. Луніна О.С. Публічно-правові спори у сфері державної реєстрації як предмет адміністративного судочинства: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Національний авіаційний університет. Київ, 2015. 208 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U005935/> (дата звернення: 13.09.2024).

84. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Бачук В.Б. та інші. «Новий Світ-2000» Львів-Рівне 2020. 173 с.

85. Миколаєць В.А. Концептуальні основи зразкових та типових справ у адміністративному судочинстві: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2020. 412 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0520U100444/> (дата звернення: 27.12.2023р.).

86. Нагальні питання діяльності адміністративних судів і проблеми правозастосування: у Верховному Суді відбулася розширена робоча зустріч. URL: <https://court.gov.ua/press/general/1571245/> (дата звернення: 23.10.2024 р.).

87. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 430 с.

88. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за лютий 2024 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KAS_02_2024.pdf (дата звернення: 01.02.2025 р.).

89. Олійник А.В. Захист соціально-економічних прав людини у порядку адміністративного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Університет митної справи та фінансів. Дніпро, 2021. 144 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U100341/> (дата звернення: 10.04.2023р.).

90. Осіпов Ю.В. Правова природа права на звернення до адміністративного суду в контексті співвідношення його з конституційним правом на судовий захист. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 364-368. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/85.pdf (дата звернення: 16.09.2024 р.).

91. Палій Є.А. Спрошені провадження в адміністративному судочинстві України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Університет митної справи та фінансів. Дніпро, 2019. 227 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U003677/> (дата звернення: 07.01.2024р.).

92. Пасенюк О. Судовий наказ як засіб забезпечення судового контролю за виконанням постанов в адміністративній справі. *Право України*. 2010. № 5. С. 39-48.

93. Перунова О.М., Леонтьєва Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства. Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph. Riga: Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. 1162 p. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/35/573/1181-1> (дата звернення: 07.01.2024 р.).

94. Півненко Л.В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. Нове українське право. 2023. Вип. 1. С. 137–143.

95. Підприємництво. Юридична енциклопедія. URL: <https://leksika.com.ua/17860628/legal/pidpriyemnitstvo> (дата звернення: 15.01.2024 р.).

96. Поворознюк М.І. Адміністративний позов як засіб реалізації прав громадян на судовий захист в публічно-правових відносинах: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 247 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U004628/> (дата звернення: 04.04.2024р.).

97. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 08.04.2011 — 2011 р., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, стор. 556, стаття 112.

98. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31.10.19 р. у справі № 400/787/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85353803> (дата звернення: 23.01.2024 р.).

99. Постанова Верховного Суду у складі палати Касаційного адміністративного суду від 26.04.2021 р. у справі № 640/14645/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96543587> (дата звернення: 14.02.2023 р.).

100. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 29.04.2021 р. у справі № 807/1303/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96685118> (дата звернення: 15.01.2024 р.).

101. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 19.10.21 р. у справі № 823/957/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100440081> (дата звернення: 23.09.2024р.).

102. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 28.10.21 р. у справі № 280/456/20. Єдиний державних реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100654608> (дата звернення: 08.06.2023р.).

103. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 18.05.2022 р. у справі № 120/1269/21-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104361435> (дата звернення: 05.03.2023р.).

104. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду 01 червня 2022 р. у справі № 320/3604/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104580030> (дата звернення: 24.01.2024р.).

105. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27.10.2022 р. у справі № 380/12839/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106988286> (дата звернення: 05.03.2023р.).

106. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16.03.23 р. у справі № 320/4120/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109601580> (дата звернення: 23.09.2024р.).

107. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16.05.23 р. у справі № 380/3195/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110893446> (дата звернення: 23.01.2024р.).

108. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 18.05.23 р. у справі № 640/10811/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110951076> (дата звернення: 23.12.2024р.).

109. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 03.08.23 р. у справі № 420/10415/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112643014> (дата звернення: 23.09.2024р.).

110. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 21.09.23 р. у справі № 580/145/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113635750> (дата звернення: 23.09.2024р.).

111. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27.09.2023 р. у справі № 520/19305/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113768116> (дата звернення: 13.09.2024р.).

112. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11.10.23 р. у справі № 460/10292/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114097839> (дата звернення: 23.09.2024р.).

113. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17.01.24 р. у справі № Н/806/999/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116396741> (дата звернення: 23.09.2024р.).

114. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 06.02.2024 р. у справі № 420/17411/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116810027> (дата звернення: 13.09.2024р.).

115. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.02.2024 р. у справі № 260/7315/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117153840> (дата звернення: 05.08.2024р.).

116. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 28.02.24 р. у справі № 400/3416/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117317829> (дата звернення: 01.02.2025р.).

117. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 03.04.24 р. у справі № 280/7416/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118108876> (дата звернення: 23.01.2024р.).

118. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 04.06.24 р. у справі № 520/16250/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120186679> (дата звернення: 23.01.2024р.).

119. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24.09.24 р. у справі № 160/31742/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121907796> (дата звернення: 23.01.2024р.).

120. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 02.11.24 р. у справі № 260/4277/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122039391> (дата звернення: 16.01.2024р.).

121. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 13.11.2024 р. у справі № 380/5084/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123058500> (дата звернення: 05.08.2024р.).

122. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 07.01.2025 р. у справі № 160/8007/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124264550> (дата звернення: 05.08.2024р.).

123. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 26.07.2022 р. у справі № 3В/440/85/21. Єдиний державних реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105420815> (дата звернення: 08.06.2023 р.).

124. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 18.09.23 р. у справі № 580/264/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113534600> (дата звернення: 23.01.2024р.).

125. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 29.09.24 р. у справі № 580/5/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118081812> (дата звернення: 23.01.2024р.).

126. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=9462&conv=9> (дата звернення: 16.01.2024 р.).

127. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 14.12.1993 — 1993 р., № 50, стаття 472.

128. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 22.07.2016 — 2016 р., № 30, стор. 5, стаття 542.

129. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1172. Офіційний вісник України офіційне видання від 16.07.1999 — 1999 р., № 26, стор. 69, стаття 1241, код акта 8539/1999.

130. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 р. № 309. Офіційний вісник України офіційне видання від 27.12.2022 — 2022 р., № 100, стор. 38, стаття 6288, код акта 115663/2022.

131. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#n70> (дата звернення: 16.01.2024 р.).

132. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. Урядовий кур'єр офіційне видання від 17.10.1996.

133. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 28.09.1993 — 1993 р., № 39, стаття 383.

134. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. Урядовий кур'єр офіційне видання від 27.07.2016 — № 139.

135. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 29.12.1992 — 1992 р., № 52, стаття 683.

136. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 03.10.2014 — 2014 р., № 40, стор. 2838, стаття 2018.

137. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Урядовий кур'єр офіційне видання від 31.08.2016 — № 162.

138. Проблеми ефективного судового захисту в адміністративному судочинстві. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/problemi-efektivnogo-sudovogo-zahistu-v-administrativnomu-sudochinstvi55/> (дата звернення: 28.01.2025 р.).

139. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42236> (дата звернення: 23.10.2024р.).

140. Пятигора К. Упровадження електронного адміністративного судочинства в Україні: передумови, сутність та етапи становлення. *Адміністративне право і процес*. 2022. № 3 (38). С. 59-71.

141. Резворович К.Ю. Соціальні права та їх захист адміністративним судом: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 438 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0522U100037/> (дата звернення: 05.03.2023р.).

142. Риндюк В.І. Якість та ефективність законодавства: співвідношення понять. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 80-90. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/48046b69-891c-4c19-b83c-befac97c6b84/content> (дата звернення: 06.03.2024 р.).

143. Різенко О.В. Медіація у адміністративному процесі. *Електронне наукове видання «Аналітичне порівняльне правознавство»*. С. 437-440. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300011/292435> (дата звернення: 22.10.2024 р.).

144. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 28.06.24 р. у справі № 140/3605/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/120066427> (дата звернення: 23.01.2024р.).

145. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 10.12.2019 р. у справі № 160/8962/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86493572> (дата звернення: 26.12.2023 р.).

146. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 30.03.23 р. у справі № 160/3517/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110116061> (дата звернення: 23.01.2024р.).

147. Рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 26.06.24 р. у справі № 580/4230/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120630083> (дата звернення: 23.01.2024р.).

148. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 28 грудня 2023 року у справі № 260/7990/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116017518#> (дата звернення: 23.01.2024 р.).

149. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 15.04.24 р. у справі № 640/5924/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118683206> (дата звернення: 23.01.2024р.).

150. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 04.11.23 р. у справі № 320/10066/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114332391> (дата звернення: 23.01.2024р.).

151. Рішення Київського окружного адміністративного суду 11.12.2023 р. № 320/5060/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115549397#> (дата звернення: 23.01.2024р.).

152. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 24.06.24 р. у справі № 640/426/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119933203> (дата звернення: 23.09.2024р.).

153. Рішення Кіровоградського окружного адміністративного суду від 11.10.23 р. у справі № 340/894/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114092540> (дата звернення: 23.01.2024р.).

154. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010. Офіційний вісник України офіційне видання від 02.04.2010 — 2010 р., № 21, стор. 31, стаття 882, код акта 50227/2010.

155. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003. Офіційний вісник України офіційне видання від 21.02.2003 — 2003 р., № 6, стор. 103, стаття 245, код акта 24415/2003.

156. Рішення Луганського окружного адміністративного суду від 10 травня 2023 р. № 360/4718/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110856787> (дата звернення: 24.01.2024р.).

157. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 03.04.2024 р. у справі № 380/13166/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118396192> (дата звернення: 23.01.2024р.).

158. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 16.10.23 р. у справі № 400/9892/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114197570> (дата звернення: 23.01.2024р.).

159. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 05.10.2022 р. у справі № 640/32654/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106740023> (дата звернення: 26.12.2023р.).

160. Рішення Полтавського окружного адміністративного суду від 24.05.2022 р. у справі № 440/685/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104437653> (дата звернення: 26.12.2023р.).

161. Рішення Полтавського окружного адміністративного суду від 29.02.24 р. у справі № 440/7194/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117348546> (дата звернення: 23.01.2024р.).

162. Рішення Сумського окружного адміністративного суду від 24.04.2019 р. у справі № 480/835/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81474562> (дата звернення: 26.12.2023 р.).

163. Рішення Сумського окружного адміністративного суду від 21.06.2022 р. у справі № 480/14437/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104853571> (дата звернення: 26.12.2023р.).

164. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 07.02.24 р. у справі № 580/5/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116867459> (дата звернення: 23.01.2024р.).

165. Розгляд адміністративних справ в порядку спрощеного позовного провадження. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/rozgliad-administrativnix-sprav-v-poriadku-sproshhenogo-pozovnogo-provadzennia> (дата звернення: 23.12.2024 р.).

166. Роль і значення підприємництва в економіці. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства. URL: <http://surl.li/qqfzuc> (дата звернення: 15.01.2024 р.).

167. Рябченко В.В. Види процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах. Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи. Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р. Тернопіль: Вектор, 2024. 648 с. С. 257-259.

168. Рябченко В.В. Європейський досвід захисту права на підприємництво засобами судової адміністративної юрисдикції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, 2024, Вип. 1 (70). С.163-169 <https://doi.org/10.18372/2307-9061.70.18499>

169. Рябченко В.В. Забезпечення ефективності процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах.

Трансформація законодавства України в період дії правового режиму воєнного стану та у післявоєнний час: збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами круглого столу (м. Харків, 17 березня 2023 р.). Х.: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. 232 с. Електронне наукове видання. С. 172-174. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/17.03.2023.pdf

170. Рябченко В.В. Забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах (на основі врахування правових позицій Європейського суду з прав людини). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 70. С. 36-39.

171. Рябченко В.В. Місце адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 160-165.

172. Рябченко В.В. Оперативність позовного провадження як напрям розвитку процесуальних форм захисту права на підприємництво у адміністративному суді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 66. С. 53-56.

173. Рябченко В.В. Юрисдикція адміністративного суду щодо виконання рішень у справах, пов'язаних із захистом права на підприємництво: окремі проблемні питання. Протидія терористичним актам у міському середовищі: збірник матеріалів Наукового форуму. Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 21 червня 2023 р.). – Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 396 с. С.117-120.

174. Сірий М.І. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє. *Юридичний журнал*. 2003. № 3. С. 111-119.

175. Скочиляс-Павлів О. Способи судового захисту в адміністративному судочинстві України. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 53-58.

176. Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес України: теорія, практика. Заг. ред. В.М. Бевзенка. Київ: ВД «Дакор», 2021. 1204 с.

177. Соколенко О.Л. Правове регулювання права на справедливе судочинство в Кодексі адміністративного судочинства України та Європейському суді з прав людини. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 5. С. 482-485. URL: http://lsei.org.ua/5_2023/120.pdf (дата звернення: 21.01.2025 р.).

178. Сорочко Н.В. Способи судового захисту в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права». Київ, 2021. 222 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U103291/> (дата звернення: 10.04.2023р.).

179. Справа «Бурдов проти Росії»: рішення Європейського суду з прав людини від 07.05.2002. Юридичний вісник України від 02.08.2002 — 2002 р., № 30.

180. Справа «Горнсбі проти Греції» (Case of Hornsby v. Greece): рішення Європейського суду з прав людини від 19.03.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text (дата звернення: 18.10.24р.).

181. Справа «Зубац проти Хорватії»: рішення Європейського суду з прав людини від 05.04.2018 р. за заявою № 40160/12. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184798> (дата звернення: 07.10.2024 р.).

182. Справа «Крутько проти України» (N 2) (Заява N 33930/05): рішення Європейського суду з прав людини від 27.11.2008 р. Офіційний вісник України офіційне видання від 05.05.2009 — 2009 р., № 31, стор. 252, стаття 1069.

183. Стефанюк В.С. Судовий адміністративний процес: монографія. Харків: Консум, 2003. 464 с.

184. Сьоміна В.А. Досвід створення та функціонування адміністративної юстиції у Франції та Німеччині. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Випуск 4. С. 143-149. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2691/1/Somina_143.pdf (дата звернення: 23.01.2024 р.).

185. Тимошенко К.О. Публічно-правовий спір як предмет юрисдикції адміністративних судів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2012. 224 с.

186. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 26.09.2014 – 2014 р., № 75, том 1, стор. 83, ст. 2125.

187. Узагальнення причин скасування та зміни судових рішень Івано-Франківського окружного адміністративного суду у I півріччі 2013 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/uzah_if_pivr2013.doc (дата звернення: 16.01.2024 р.).

188. Узунов Ф.В. Види взаємодії бізнесу з органами державної влади та управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=611> (дата звернення: 23.01.2024 р.).

189. Ухвала Другого апеляційного адміністративного суду від 22.08.2022 р. у справі № 520/19305/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105850461> (дата звернення: 13.09.2024р.).

190. Ухвала Закарпатського окружного адміністративного суду від 19 вересня 2023 року у справі № 260/7990/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113564379> (дата звернення: 23.01.2024р.).

191. Ухвала Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 12 березня 2018 р. у справі № 809/1290/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72707047> (дата звернення: 24.01.2024 р.).

192. Ухвала Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 08.12.2022 р. у справі № 300/5005/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107753463> (дата звернення: 15.01.2024р.).

193. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 06.03.2023 р. у справі № 320/5060/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109371643> (дата звернення: 23.01.2024р.).

194. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 17.05.24 р. у справі № 380/9333/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119094344> (дата звернення: 23.01.2024р.).

195. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 751 с.

196. Форма // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0_\(%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F\)](https://vue.gov.ua/%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0_(%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F)) (дата звернення: 26.12.2023 р.);

197. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: науково-методичний посібник для суддів. К., 2015. 128 с.

198. Хлібороб Н.Є. Публічно-правовий спір як предмет юрисдикційної діяльності адміністративного суду: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2012. 192 с.

199. Хрімлі О.Г. Інститут захисту прав інвесторів: дис. ... д.ю.н.: 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2017. 319 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0517U000385/> (дата звернення: 10.01.2024 р.).

200. Цвіркун Ю. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3 (31). С. 76-83. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1438> (дата звернення: 13.09.2024 р.).

201. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підруч. Ред. О.В. Гетманцев. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 240 с.

202. Цивільний процес: навч. посібник / уклад.: К.В. Гусаров, М.В. Жушман, С.О. Кравцов та ін. За заг. ред. проф. К.В. Гусарова. Харків: ТОВ «Оберіг», 2020. 229 с.

203. Черникова А.О. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київський міжнар. ун-т. Київ, 2017. 223 с.

204. Шатіло В.А. Функціональна роль механізму державної влади у забезпеченні свободи підприємницької діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2023. Випуск 76: частина 1. С. 122-126.

205. Шевчук С.М. Принцип диспозитивності як основа адміністративного судочинства: новітній дискурс. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 1. С. 196-200. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2023/1/34.pdf> (дата звернення: 12.09.2024 р.).

206. Шестак Л.В., Керноз Н.Є., Новомлинець А.О. Окремі проблеми процесуального статусу Вищого антикорупційного суду України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 196-313. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/76.pdf (дата звернення: 26.09.2024 р.).

207. Шмідт Г. Стандарти справедливого судового розгляду в адміністративному судочинстві згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 1–2 жовт. 2015 р.) / за заг. ред О. М. Нечитайла. Київ: Ваїте, 2015. С. 215–221.

208. Штомпель Н.Е. Містобудування. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2010. 104 с.

209. Щербакова О.Ю. Предмет доказування в податкових спорах: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 134 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U006279/> (дата звернення: 13.09.2024р.).

210. Юрченко В.П. Правові засади віднесення публічно-правових спорів до адміністративної юрисдикції: дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Є.О. Дідоренка. Донецьк, 2014. 221 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U002391/> (дата звернення: 09.01.2024р.).

211. Якимчук С.О. Правовий статус органів примусового виконання судових рішень та шляхи їх реформування. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 92-95.

212. Boiko I.V., Zyma O.T., Mekh Y.V., Soloviova O.M., Somina V.A. Administrative Procedure: European Standards and Conclusions for Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10(7). P. 1968–1975. [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.7\(45\).03](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.7(45).03)

213. Burke W., Teller M. A Guide to Owning Transparency. How Federal Agencies Can Implement and Benefit from Transparency. Washington, 2009. 88 p. URL: http://www.academia.edu/7758087/A_Guide_To_Owning_Transparency_How_Federal_Agencies_can_Implement_and_Benefit_from_Transparency (дата звернення 21.11.2024 р.).

214. Case of Bellet v. France: рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.1995 р. за заявою № 23805/94. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952> (дата звернення: 07.10.2024 р.).

215. Case of Ben Amamou v. Italy. Judgment. 29.06.2023. № 49058/20. ECLI:CE:ECHR:2023:0629JUD004905820. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-225451> (дата звернення: 18.02.2025 р.).

216. Case of Nejdett Şahin and Perihan Şahin v. Turkey. Judgment. 20.10.2011. № 13279/05. ECLI:CE:ECHR:2011:1020JUD001327905. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107156> (дата звернення: 18.02.2025 р.).

217. Case of Nideröst-Huber v. Switzerland, 18990/91, 18/02/1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58199> (дата звернення: 13.09.24 р.).

218. Case of Ukrkava, TOV v. Ukraine. Judgment. 06.02.2025. № 10233/20. ECLI:CE:ECHR:2025:0206JUD001023320. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-241576> (дата звернення: 18.02.2025 р.).

219. Case of Zubac v. Croatia, 40160/12, 05/04/2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181821> (дата звернення: 13.09.2024 р.).

220. Code de justice administrative. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070933/LEGISCTA000033424061/#LEGISCTA000033424061 (дата звернення: 23.01.2024 р.).

221. Cour de Cassation. Activité 2022. 91 p. URL: <https://www.courdecassation.fr/kiosque/rapport-dactivite> (дата звернення: 18.01.2024 р.).

222. Die einstweilige Anordnung. Justiz. 2024. URL: <http://surl.li/pijqv> (дата звернення: 15.01.2024 р.).

223. Een cijfermatige doorlichting van de rechtspraak van het Hof in de periode 2000 – 2020. Stof tot nadenken! 47 p. URL: https://hofvancassatie.be/pdf/Jaarverslag_2021_Studie.pdf (дата звернення: 18.01.2024 р.).

224. Geschäftsbericht des Bundesverwaltungsgerichts für den Zeitraum vom 1. Januar 2022 bis zum 31. Dezember 2022. 90 p. URL: <https://www.bverwg.de/das-gericht/bild-und-informationsmaterial/zahlen-und-fakten> (дата звернення: 18.01.2024 р.).

225. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (civil limb). Updated to 31 August 2024. URL:

https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng (дата звернення: 27.01.2025 р.)

226. Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights Right to an effective remedy/ Updated on 31 August 2024. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_13_eng (дата звернення: 27.01.2025 р.).

227. Les six chambres de la Cour de cassation. URL: <https://www.courdecassation.fr/la-cour/lorganisation-de-la-cour-de-cassation/les-six-chambres-de-la-cour-de-cassation> (дата звернення: 18.01.2024р.).

228. Luk'yanets D., Markova O., Gurzhii T., Petritskyi A. Conceptual model of administrative procedure for Ukraine. *Astra Salvensis*. 2022. No. 1. P. 329–346.

229. Potěšil L., Rozsnyai K., Olszanowski J., & Horvat M. Simplification of Administrative Procedure on the Example of the Czech Republic, Poland, Slovakia, and Hungary (V4 Countries). *Administrative Sciences*. 2021. Vol. 11(1). P. 9. <https://doi.org/10.3390/admsci11010009>

230. Riabchenko, V.V. (2023). Procedural Forms of Protection of the Right to Entrepreneurship in Administrative Courts: Problems of a Scientific Approach. *Problems of Legality*, 161, 139-154.

231. Sunde J. Ø. The History of Nordic Legal Culture and Court Culture: The Story of What Should not Have Been, but Still Came to Be. Books in the Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice. Series: IUSGENT. 2021. Vol. 90. P. 49–67.

232. Verwaltungsgerichtsordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. März 1991 (BGBl. I S. 686), die zuletzt durch Artikel 11 des Gesetzes vom 22. Dezember 2023 (BGBl. 2023 I Nr. 409) geändert worden ist. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vwgo/BJNR000170960.html#BJNR000170960BJNG001101308> (дата звернення: 15.01.2024 р.).

ДОДАТОК А

**СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:**

- статті у наукових фахових виданнях України:

1. Рябченко В.В. Процесуальні форми захисту права на підприємництво в адміністративних судах: проблематика наукового підходу. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 139-154. DOI: 10.21564/2414-990X.161.274297
2. Рябченко В.В. Місце адміністративного судочинства у системі форм захисту права на підприємництво. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 160-165. DOI: 10.32782/39221447
3. Рябченко В.В. Оперативність позовного провадження як напрям розвитку процесуальних форм захисту права на підприємництво у адміністративному суді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 66. С. 53-56. DOI: 10.32782/2307-1745.2023.66.11
4. Рябченко В.В. Європейський досвід захисту права на підприємництво засобами судової адміністративної юрисдикції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2024. № 1(70). С. 163-169. DOI: 10.18372/2307-9061.70.18499
5. Рябченко В.В. Забезпечення права на справедливий суд у справах про захист права на підприємництво в адміністративних судах (на основі врахування правових позицій Європейського суду з прав людини). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 70. С. 36-39. DOI: 10.32782/2307-1745.2024.70.7
6. Рябченко В.В. Касаційний перегляд як засіб контролю законності рішень адміністративних судів щодо захисту права на підприємництво. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія:*

«Юридичні науки». 2026. № 1. С. 41-47. DOI: 10.25313/2520-2308-2026-1-11891

статті, що входять до наукометричної бази Scopus:

7. Problems of administrative and statutory regulation of the use of AI / V. Riabchenko et al. *Ceridap*. Mar 3, 2025. Fascicolo 1/2025. P. 215-229. DOI: 10.13130/2723-9195/2025-1-60

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Рябченко В.В. Забезпечення ефективності процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах. *Трансформація законодавства України в період дії правового режиму воєнного стану та у післявоєнний час* : Матеріали круглого столу, м. Харків. 2023. С. 172–174.

9. Рябченко В.В. Юрисдикція адміністративного суду щодо виконання рішень у справах, пов'язаних із захистом права на підприємництво: окремі проблемні питання. *Протидія терористичним актам у міському середовищі* : Матеріали наукового форуму, м. Київ. 2023. С. 114–116.

10. Рябченко В.В. Види процесуальних форм захисту права на підприємництво в адміністративних судах. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 23 лютого 2024 р. С. 257–259.

ДОДАТОК Б

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукових досліджень та
трансферу технологійДНТ «Державний університет
«Київський авіаційний інститут»

Сергій ГНАТЮК

2026 року

АКТ

Комісія у складі:

- голови – декана Факультету права та міжнародних відносин,
к.ю.н., доцента Жукорської Ярини Михайлівни;
- членів комісії: – завідувача кафедри теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права, к.ю.н.,
доцента Макеєвої Олени Миколаївни;
- професора кафедри теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права, д.ю.н.,
професора Кунєва Юрія Дем'яновича.

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» Рябченка Василя Вікторовича на тему «Процесуальні форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах України», підготовленого для захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», впроваджена у наукову діяльність Факультету права та міжнародних відносин Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут», зокрема, кафедри конституційного та адміністративного права, при виконанні теми: «Людиноцентричність публічного права України» (державний реєстраційний номер 0124U003363). Результати дисертаційного дослідження використовуються у науковій роботі кафедри при проведенні досліджень у сфері адміністративного права та адміністративного судочинства, зокрема під час аналізу проблем забезпечення ефективного судового захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності у публічно-правових відносинах. Їх застосування сприяє поглибленню наукових досліджень щодо процесуальних механізмів адміністративного судочинства, узагальненню сучасної судової практики та

формуванню науково обґрунтованих підходів до вдосконалення адміністративного процесуального законодавства України в контексті забезпечення принципів верховенства права та людиноцентричності публічного права.

Голова комісії
Декан Факультету права та
міжнародних відносин,
к.ю.н., доцент

Ярина ЖУКОРСЬКА

Члени комісії:
Завідувач кафедри теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права,
к.ю.н., доцент

Олена МАКЕСВА

Професор кафедри теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права,
д.ю.н., професор

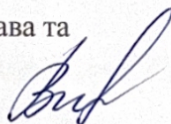

Юрій КУНСВ

доступу до публічної інформації, а також формування у здобувачів вищої освіти практичних навичок застосування норм адміністративного та адміністративно-процесуального законодавства.

Голова комісії

Заступник декана Факультету права та
міжнародних відносин,
к.ю.н., доцент

Вадим ВИШНОВЕЦЬКИЙ

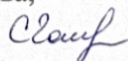
Члени комісії:

Завідувач кафедри теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права,
к.ю.н., доцент

Олена МАКЕЄВА

Професор кафедри теорії держави і права,
конституційного та адміністративного права,
к.і.н., доцент

Світлана ГОЛОВКО

ДОДАТОК Г

Акт

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Рябченка Василя Вікторовича на тему «Процесуальні форми захисту права
на підприємницьку діяльність в адміністративних судах України»,
підготовленої на здобуття вченого ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право»**

Комісія у складі:

Судді Великої Палати Верховного Суду, кандидата юридичних наук –
М.М. Гімона ;

Судді Великої Палати Верховного Суду, кандидата юридичних наук –
Н.М. Мартинюк;

Судді Великої Палати Верховного Суду, докторка філософії у галузі права
- О.В. Ступак

цим Актом підтверджує, що наукові здобутки дисертації Рябченка Василя Вікторовича «Процесуальні форми захисту права на підприємницьку діяльність в адміністративних судах України» (спеціальність 081 «Право», ступінь доктора філософії) знайшли практичне застосування в діяльності Верховного Суду у 2026 році. Теоретичні положення роботи були затребувані під час дискусій щодо адаптації вітчизняного правосуддя до європейських стандартів, зокрема в контексті модернізації інституту завдань адміністративного судочинства у справах за участю суб'єктів господарської діяльності.

Суддя Великої Палати Верховного Суду,
Кандидат юридичних наук

М.М. Гімон

Суддя Великої Палати Верховного Суду,
Кандидат юридичних наук

Н.М. Мартинюк

Суддя Великої Палати Верховного Суду,
докторка філософії у галузі права

О.В. Ступак

